



VILLAGE RULES OF SOUTH SURINAME  
DORPSREGELS VAN ZUID -SURINAME  
PATATON IMOITOHTON ZUID-SURINAME WENJE  
ËUTË NIMOIPOTOPTOM ZUID SURINAME PO IMILIKUTPÏ PAMPILAN

## PREFACE

---

*Dear Reader,*

*In a world where development moves faster than problems are solved, we need each other the most.*

*Suriname is the greenest country in the world, a country with many riches, cultures, exceptional flora and fauna, and unique indigenous people, such as the Trio and Wajana Indigenous communities. Despite their crucial knowledge about sustainability of the use of ecosystems among humans and other beings, Indigenous tribes contain furthermore fundamental understandings that can contextualize scientific data. Subsequently numerous researchers advise to protect these distinctive understandings and cultural property. Notwithstanding the diverse indigenous people and communities, they face joint problems. Which includes no access to life-saving communication, climate changes and environmental transformations. The Trio and Wajana villages in South Suriname have different problems which differ per village. Some villages do not have broadband connectivity or access to other media, most of the community have failed agricultural plots due to rainfall and some villages need guidance along the road through alterations in their surroundings.*

*However, due to today's challenging world, communities cannot revert to the lifestyle of their ancestors. To achieve social and economic growth, exterior or interior; credibility, reliability, connection, and clarity are of crucial importance and will eventually result in ongoing engagement with the indigenous communities and other external parties.*

*Disputed knowledge, different values and distinctive perspectives produce tension in policymaking, communication and living. These consultations and consensus-based engagements allow the appropriation of the contents through self-identification, social empowerment, and community involvement in decision-making. In this regard, in collaboration with "Organization for Indigenous people in Suriname" OIS and "Conservation International Suriname" CIS, the Trio and Wajana Indigenous communities in South Suriname have established a handbook. The handbook includes, beside the actual village rules, the strengthening of existing communication mechanisms, the unification of the villages and consolidation that allow interaction between organizations and indigenous peoples with the objective of creating and maintaining awareness and ownership of diverse discussions.*

*This handbook is developed by the Trio and Wajana peoples, attached to the Indigenous Declaration for Protection and disseminated among public and private stakeholders in Paramaribo. The aim is to use the handbook by public and private stakeholders to include Indigenous peoples in the decision-making process in their living environment. And to guide the leadership at local and national levels on the importance of natural and cultural heritage. This handbook includes an introduction, "Free, Prior and Informed Consent" FPIC principals, the Indigenous Declaration for Protection, the "Trio and Wajana Indigenous Community Empowerment" TWICE-project description and ultimately the village rules, differed by the eight villages in South Suriname.*

*For every person, who is reading this; respecting each other's environments, supporting each other's well-being, and empowerment of humanity, should be a priority on everyone's agenda.*

## VOORWOORD

*Geachte lezer,*

*In een wereld waar ontwikkeling sneller gaat dan dat problemen worden opgelost, hebben we elkaar het hardst nodig.*

*Suriname is het groenste land ter wereld, een land met vele rijkdommen, culturen, bijzondere flora en fauna en unieke inheemse volkeren, zoals de inheemse gemeenschappen Trio's en Wajana 's. Ondanks hun cruciale kennis over de duurzaamheid van het gebruik van ecosystemen door mensen en andere wezens, bevatten inheemse stammen bovendien fundamentele inzichten die wetenschappelijke gegevens kunnen contextualiseren. Vervolgens wordt in tal van onderzoeken geadviseerd om deze onderscheidende begrippen en cultuurgoederen te beschermen. Ondanks de diverse inheemse volkeren en gemeenschappen, hebben ze te maken met gezamenlijke problemen, zoals geen toegang tot levensreddende communicatie, klimaatveranderingen en veranderingen van het milieu. De Trio- en Wajana-dorpen in Zuid-Suriname kennen verschillende problemen die per dorp weer verschillen. Sommige dorpen hebben geen breedbandverbinding of toegang tot andere media, de meerderheid van de gemeenschappen is de oogst mislukt als gevolg van regenval en sommige dorpen hebben leidraden nodig langs de weg door aanpassingen in hun omgeving.*

*Door de uitdagende wereld van vandaag kunnen gemeenschappen echter niet terugkeren naar de levensstijl van hun voorouders. Om sociale en economische groei te realiseren, exterieur of interieur; is geloofwaardigheid, betrouwbaarheid, verbinding en duidelijkheid van cruciaal belang wat uiteindelijk zal resulteren in een voortdurende betrokkenheid bij de inheemse gemeenschappen en andere externe partijen.*

*Betwiste kennis, verschillende waarden en onderscheidende perspectieven zorgen voor spanningen in beleid, communicatie en wonen. Deze raadplegingen en op consensus gebaseerde engagementen maken het mogelijk om de inhoud toe te eigenen door middel van zelfidentificatie, sociale empowerment en betrokkenheid van de gemeenschap bij de besluitvorming. In dit verband hebben het Trio en Wajana inheemse gemeenschappen in Zuid-Suriname in samenwerking met "Organisatie voor Inheemse groepen in Suriname" OIS en "Conservation International Suriname" CIS een handboek opgesteld. Het handboek omvat, naast de eigenlijke dorpsregels, het versterken van bestaande communicatiemechanismen, de eenwording van de dorpen en consolidatie die interactie tussen organisaties en inheemse volkeren mogelijk maakt met als doel het creëren en behouden van bewustzijn en eigenaarschap van diverse decisies.*

*Dit handboek is ontwikkeld door de Trio- en Wajana volkeren, gehecht aan de Inheemse Verklaring voor Bescherming en verspreid onder publieke en private belanghebbenden in Paramaribo. Het doel is om het handboek door publieke en private stakeholders te gebruiken om inheemse volkeren te betrekken bij het besluitvormingsproces in hun leefomgeving. Om het leiderschap op lokaal en nationaal niveau te begeleiden op het belang van natuurlijk en cultureel erfgoed. Dit handboek bevat een inleiding, "vrijwillige, voorafgaande en geïnformeerde toestemming" FPIC-principes, de Inheemse Verklaring voor Bescherming, de "Trio and Wajana Indigenous Community Empowerment" TWICE-projectbeschrijving en uiteindelijk de dorpsregels, verschillend door de acht dorpen in Zuid-Suriname.*

*Voor elke persoon, die dit handboek heeft ontvangen, het respecteren van elkaars omgeving, het ondersteunen van elkaars welzijn en het versterken van de mensheid, zou een prioriteit op ieders agenda moeten zijn.*

Ëmë serë ejatëne,

Nonopo oninpëken ontwikkelington/ atirëna tirëenton sameken nejan ma kèpëewa nai antinao wehtohkon samekenpa kure rimeta, irëjanme nai ëijaken kiwehtohkon kutuma irasame ëija kiwëtakoronmatohonme.

Suriname inono tao nai monome itu irëme groenme, itume eneto pata wararënpon nono iwaë, serë suriname inono tao nai ijeta tirepehkenton, tipinenton, culturu, ma sehken kure pata itu mëhparëton pepeï kure oninpëken tènepore ma sehken ënenepin ëihtaoken Tarënomanton, tërë marë nai ituhtao tipatakenton namoro nai Tarënoton ma Wajanaton nna. Ma namo iwarë nai kure itu rito tipinë eneto ijane kurerëken itu iwehtome ëwë wïtototon itume ma sehken ituhtao aenemanton ipatame marë, irë janme nai tarënomanjaton kutuma irasame, oninpëken ituhtaon iwehtopë iwarëne iweike, namo pëerë imenekato tao iponohto kure imenuhtëtome aerënmerën iwehtome panpira tao. Irëjanme ëihtaoken imenekatohton nejan, ëihtaoken iponohto wararë tiwërëken mene iwehto imenekatome ma iwehtoponpëkon/inirikon culturu kure ikurunmatome marë. Ma kèpëewa hatë re nai ëihtaoken tiwërëken mene Tarënomanjaton iwehto ma kèpëewa namoro antinao iwehto nai ëisaporo ëtakërë. Serë aponton nai antinao iwehtohkonme wïtoto akoronmato ësenë of ekehpe teese ahtao sameken amohtëto waken, patapo pepeï itu wei tiwërëken iwehto ma sehken pata po tiwërëken wehto ihkërënmato pena iwehtoponpë apota. Ma Tarënoton ipatapo sehken Wajananton ipata po marë Zuid-Suriname wenje, namo ineporinme nai ëihtaoken antinao wehtohkon ipatakon itu wenje, irëme tiwërëken mene nai antinao iwehtohkon ineporikonme ipatakon wararë. Tiwërën pataton po nai waken telefoon apëine ma sehken internet waken irëmeto atihpe iponohtohton inetaewa, ma tiwërën pata po erepakon tikëtae ijeta konopo iweëhto janme ma tiwërën patapo nai ëema tae ikuhtuntëto ewa rïse tiwërënposapa tinonokon rïtohke ijane tipatakon wenje.

Ma menjarë tiwërëken pata iwehto janme marë nai ituhtaon wïtototon eramaewapa pena titamurunpëkon inirïhtaerëpa atihpe tinirikon ritome, atitome pena wehtoponpë apota menjarë pata iweike. Ma kure rëken patapo aeneme wehto tinirikenme iwehto of pata anihatatome nai kutuma irasame kure eponton iwehto ma tipatakenton kure tirïto marë, aerënme wehtohke, wëntahatoketa, ëijaken wehto ma awaintaoken tirïto, irëton nai irasame irë apo ahtao irë taerë kenetahki kënukonke, irëmao pata ponton ma tiwërënpata ponton okoronmatonton inirïseme nehtan kokoronmatohkon.

Ipato rëken ajakahpë kiwarëto, ëihtaoken nai kinirikon eneto ma imenekahpëme iwehto ëisapota iwehtopë, irë aponton nai antinaosa ripotonme tirinmahtao, ëijaken wehto ma kipatapo wehto ihkërënmato marë. Wapo iponohpoto ma ëtakërë ëija wëturuto entuton akërë, irëton kinirï antinao inirïpoewasa nai kurerënken kijanorome kimpinma awënton iwehtome, irëton kitijae ëikarë kiwëimenekatohke, kïmoiti imonporihtao ma atihpë tiponoson iponohtohke kija awaintao kïmoitihতোমা ma inehtëkon etatohke marë. Ma irëme nai panpira tëjatëen tirïpoe Tarënoton ma Waijanatomoja Zuid-Suriname wënjanton namo akoronmanenpëton nai OIS sehken CI marë serë panpira handboek tëjatëen imenuhtëtohpë. Ma serë panpira tëjatëen tao nai, pataton inmoihton pëkërëkenta marë, tërë nai pena tirihpë wëturutoponpëton, irë ikarihtëpotopë marë nai awë timenuhtëe, tëine 1 me kiwëhtohkonpë pataton wararë ëtakërë kaarime tarënomantonme kiwehtohkonme ma sehken kokoronmaneken organisatie ton akërë kure orokome kiwehtohkonme marë, irëton kitirijati pëeraken esewa kiwehtohkonme, kiwehtoponpëkonpë ma ihtëinkapanjewa marë penatoton iwehtohpë, kimenjamo kinirikon Tarënome.

Serë panpira handboek nai tirëe Tarënotomoja ma sehken Wajanantomomoja marë, irë nai timenuhtëe tarënoton iponohto panpirapë amerarënororo ineneme kure ikurunmatome ma ajakatome marë ohkïnpëken ijatoton wararë Paramaribo po. Serë apo nai ehtëto serë panpira kinëimenuhtë amerarënororo inëjatëme tinirïkenton inëjatëme marë sehken namoja irë taerë tiritome, tahken tarënoton ipatapë wëturutoma tarënoton amohtëtome ijane etatome ipatakonpë iwëturutohkon mao. Ma kure pata entuton ma akenahëtonton inirï akoronmatome irasahtonpë irëporo kure pata iwehto rïtohpe ma tirëenton penarë ipinmahpëtonme iwehto rïtohpe. Serë panpira tao nai iponohto awëntonpë, FPIC-inirïhtonpë, tarënoton iponohto ikurunmatome, ma tirëen projekt iponohtopë ma irënpëpëe pata imoihton, ëihtaoken Zuid-Suriname wenje 8 me pataton inirï po imoihton iwehtopë.

Wïtototon wararë ma sehken serë panpira apëinenpëton wararë marë, kure kïmoitikon ipata rito nai kure kipata rito aporo ahtao kure re nai, ma sehken ëija wëtakoronmato kure sasame rëken wïtototon iwehtome ma kure kaarime kïmoiti akoronmase kiwehto irasamere tiwehpore, irë apo amerarënororo inpunëpi ahtao mo kure ei.

Itipkane,

Helë lo po uwantatop malalë anumhak ëtitoptom tinëlë hapon mëntëja ëtikom iloptailontom hapëkaimëtohme, ëhehenma kutatëi ëheme ëtapëtomatohme.

Suriname mëlë ituhpehnë mëisnë tëweihem ëhmelë lo kuptë, ëhmelë ihme tëweihem , kultulutom , ëhmelë tiwë-tiwëlën itutom ihtalitom epotpitom malalë tiwë-tiwëlënkom Wajana haponkom, ipohnëptop Wajana haponkom kaliponotom Tilijotom malalë Wajanatom. Ulë tëweitopkom enepoja hehpi mihen lep tot tïnisanokom ailë etipila eitoptom ëtikom ilihe kaliponotom ipatao wëhe aptao . Tuwalë eitoptomohpe man tot ulë eitoptom ituhtao hëlë man iloptailonme itu kenanpatop tom pëk ejahe malalë tiwëlënkom pëk eitop huwa, masike enepotopohpe man Wajana haponkom tuwalë eitoptom talihnao enepoke tuwalokom ituwalume helë upak eitoponpëtom enepoimëtohme malalë ihleme enepotohme huwa. Helë mijak tapsik eneimëtop imenkaimëtop ituwalonumatop mëntëja ëhekatipila tiwëlënkom ëtikom malë talihnao enepotohme tuwalë eitohme malalë upak ulë eitop onpëtom ikulunma tohme huwa. Ipohnëtop tanme ëheja ulë eitoptom pëk ëhtuwalunumatop imna mihen, iwejin itiwëlëntatop malalë lotom tiwë ëtitoptom. Tilijotom malalë Wajanatom Zuid-Suriname po man tuwalë tiwë tiwëlën iloptailon ëutë po eitopoja. Talankom ëutëtom man ëtutoptom apëitoptomomna ëtikom enehe aptao enetoptomomna , ëhmelë hapon molonkom inepimakom ëtilila / timatai huwa kopëme mëisnë lëken esike malalë talankom ëutëtom man ëpëtomatënkom ëhematom po aptao tuwalë eitohme ipatao wëhe aptao.

Monoinëken helë lo po takuwa ëtitoptom umpoi ipohnëptop upak eitoponpë katipila man hemalë eitop sike mihen man tipatakamo elamaimëtohpola titamutpikom/tinotinpikom ulë eitoponpë jak. Ëhmelë ëutënokom apëtomatop ekalëtohme malalë maminumtop kalakuliptile upitop pëk , tilitpi enepotop talihnao enepotop; mëlë man ahpela katohme , tëmenela ëhenepotop, ëtakëlë maminumtop pëtuku ëtuheinë malalë talihnao ekalëtop tëweitopkom ailë emaminumtopkom masike helë tëmamine eitop enepoja Wajana haponkomoja malalë tiwëlënkomoja huwa.

Tuwalë ëweitop , tiwë tiwë anumhak ëhenepotoptom malalë ëhekatipila ëtikom enetop sike hëlëkom uputpi joklëtoptom enehpoja , ëheja ëhetuwalunutop pëk malalë epo ulë eitohpo huwa. Helë tuwalë eitoptom upotop / upitoptom malalë pëtuku ëtuheinë ipëk tëmamine ëhenepotop ipok titop ipoja tilitpi alitom umtao wëhelë lëken eitohme tïnisanokom ailë titohme huwa, malalë wantak katop anumhak tikajalike ëhenepotop malalë ëheja tuwalë eitop ailë tëmaminumhamo malë tilihe eitoptom pëk ëtululuhtao ipokan hanoptohme. Helë pëkëinë Tilijotom malalë Wajanatom Zuid Suriname ponokom ëtakëlë OIS malalë CIS huwa helë pampila imilikne. Helë pampila jao man, ëutë nimoipotoptom pëkëna, ëheja ëtutoptom anumhak itoptom, pëkënatpëme ëutëtom ëtitoptom malalë pampila ipëk tëmaminumhamoja iloptailëla eitop taptëlë lëken katip sike olganisatietom malalë Wajana haponkom titohpo mënipoja ëti ilihe eitop malalë wantak katop pïnanitpotop malalë ihmatohme eitop tiwëtiwëlën ëtikom ilihe eitoptom pëk aptao.

Helë imilikutpi pampila man tihe Tilijotom malalë Wajanatomoja , enepoimëtop Wajana haponkom nimilikpotpi malë ëtikom kulunmahe eitoptom pëk malalë akpaptoptom kaliponotom pona enetohmë, organisatietom neneme Paramaribo po. Helë katip eitoptohme pampila kunëtili enei imëkitpitomoja malalë ahpepinkom olganisatie jao tëmaminumhamoja ikenanpatohme Wajana haponkom awë eitohme ihleme , iloptailontom, eneimëtoptom ipetukwaimëtohme ilonkom po. Umitinme eitop talihnao ipatao wëhe malalë pepta ëutë kawë tipotohme/akenaptëtohme helë iloptailon me esike itutom tunatom mëkpalëtom malalë upakatonom nilitpitom hemalë pona ihpe tëweihamo hëlëkom ëutëtom anumhak ipoja. Helë pampila pëk man akename pitë apsik ekalëtop ,FPIC pëk ekalëtop Wajana haponkom nenepo pampila ikulunmatoptom pëk, TWICE pëk maminumtop malalë ëutë nimoipotop, tiwëtiwë tipoi 8 mankom ëutë tomoja Zuid Suriname po.

Helë pampila apësitpon nuja eitop , lespekihpe ëheja ulë eitop ëutë wala po, ëheja ëtapëtomatop anumhak kaliponoja ëhenepotohme , hëlëkom manu man iloptailonme ëhmelë tiwëlënkom pampilan jao.

---

# CONTENT

---

## PREFACE

1.	INTRODUCTION	10
2.	FREE, PRIOR, AND INFORMED CONSENT PRINCIPALS (FPIC)	14
3.	INDIGENOUS DECLARATION FOR PROTECTION	18
4.	TWICE- PROJECT	22
5.	EXPLANATION OF THE RULES	26
6.	VILLAGE RULES	30
6.1	Alalapadu	30
6.2	Pelele Tepu	33
6.3	Kwamalasamutu	36
6.4	Sipaliwini – Savanne	41
6.5	Curuni	44
6.6	Amotopo	47
6.7	Apetina	50
6.8	Palumeu	53
7.	ATTACHMENTS	56
7.1	Singed Indigenous Declaration for Protection	56

## VOORWOORD

1.	INTRODUCTIE	11
2.	VRIJWILLIGE, VOORAFGAANDE EN GEÏNFORMEERDE TOESTEMMING (FPIC)	15
3.	INHEEMSE VERKLARING VOOR BESCHERMING	19
4.	TWICE-PROJECT	23
5.	TOELICHTING OP DE REGELS	27
6.	DORPSREGELS	30
6.1	Alalapadu	30
6.2	Pelele Tepu	33
6.3	Kwamalasamutu	36
6.4	Sipaliwini – Savanne	41
6.5	Curuni	44
6.6	Amotopo	47
6.7	Apetina	50
6.8	Palumeu	53
7.	BIJLAGE	56
7.1	Ondergetekende Indigenous Declaration for Protection	56

## WAPONO OMI

1.	AWĚNPĚ IPONOHTO IPITĚTO	12
2.	SERĚ NAI IPITĚTOPONPĚ ĚIKARĚ, PENARĚ, IPONOPOHPĚ KURE KATO EKARAMATOPONPĚ	16
3.	TARĚNOTON IPONOHTO PANPIRA IKURUNMATOHPĚ	20
4.	TWICE PROJECT/TARĚNOMANTON IKARIHTĚPOTO IKURUNMATOPĚ	24
5.	IMOITOHTONPĚ IHTARĚNMATO	28
6.	PATATON IMOIHTON	30
6.1	Araraparu	30
6.2	Pelele Tepu	33
6.3	Kwamalasamutu	36
6.4	Sipaliwini – Savanne	41
6.5	Curuni	44
6.6	Amotopo	47
6.7	Apetina	50
6.8	Palumeu	53
7.	PANPIRA AKĚRĚ EKĪKĪHPĚTON	56
7.1	TarĚnoton iponohto panpira ikurunmatohpĚ	56



# Alitom enetop

## AKĪMATOP

1.	APSIK EKALĒTOP	13
2.	AKENAME PITĒ ITUWALUNUMATOPTOM	17
3.	WAJANA HAPONKOM NENEPOTOP IKULUNMATOHPĒK	21
4.	TWICE TĪLĪHE EITOP	25
5.	EKALĒTOP TĪMOIHAMO PĒK	29
6.	ĒUTĒ PO APTAO TĪMOIHEM	30
6.1	Alalapalu	30
6.2	Pelelu Tĕpu	33
6.3	Kwamalasamutu	36
6.4	Sipaliwini – Savanne	41
6.5	Kuluni	44
6.6	Amotopo	47
6.7	Apetina	50
6.8	Palumĕ	53
7.	PAMPILA AKĒLĒNTOM	56
7.1	Ituhtalitom kulunmatohpĕk iteikĕnuptĕpi	56

## 1. INTRODUCTION

---

There are more than 370 million indigenous people in the world in beyond 90 countries (amnesty.org). Indigenous people represent 5% of the world's population, but guard more than 80% of the biodiversity of the world (amnesty.org). Indigenous communities frequently give up their culture to develop in line with the modernization standards, such as deportation from their land, no expression of their culture and physical attacks on their belongings. All these results make indigenous tribes more venerable and therefore, perhaps the most endangered groups of people in the World (United Nations).

The Trio and Wajana Protect Land and Nature in Suriname - Tarëno Wajana Tinonokon Ikurumane Soire Weinje- (TWTIS), formerly known as the South Suriname Conservation Corridor (SSCC), was established in 2015, which is scattered throughout 7.2 million hectares. The TWTIS program aims to keep the forest, water, and the people living in the area healthy, improve the well-being of the people in the villages by setting up indigenous businesses and implementing sustainable projects, such as commercial exploitation of non-timber forest products (NTFPs). For legal recognition, it is necessary that the current Nature Protection Laws of Suriname from 1954 be revised so co-management and sustainable livelihoods for indigenous communities are possible within protected areas.

The Trio and Wajana Indigenous Peoples settled along the rivers of the South Suriname forest and now live in nine permanent villages ranging from 10-750 members each, totaling 3,000 people. In October 2017 the Indigenous communities established TRIJANA (Trio and Wajana) to represent the Trio and Wajana communities in South Suriname. The TRIJANA is represented by eight villages. Namely, Alalapadu, Tepu, Kwamalasamutu, Sipaliwini, Curuni, Amotopo, Apetina and Palumeu. The members of the village Alalapadu, Tepu, Curuni and Amotopo are respectively also Chief of the village. To centralize dealings with these tribes; Traditional authorities and a *Granman* (head of the entire tribe) are installed. These indigenous communities are highly dependent on the forest for their basic needs – food, water, shelter, medicines and building materials – and have limited leverage on the future of the forest in which they live. Let alone the climate change challenge.

Until recently, there was little recognition, by placing a monument, for the indigenous people. But the position of the indigenous population is still not or hardly part of a national conversation. Suriname is the only country in the Western Hemisphere that has not included any form of indigenous rights in the Constitution.

To get grip on the environment and life, a couple of initiatives already took place, for instance creating TWTIS, forming the TRIJANA Indigenous organization, the signing of the Indigenous Declaration for Protection, Road impact assessment and now the indigenous communities launch their written rules in a Handbook for outsiders. The aim is to use the Handbook by public and private stakeholders to include Indigenous Peoples in the decision-making process in their living environment. Stimulate leadership at communal and National level on the importance of natural and cultural heritage and thereby gratitude for nature and the inhabitants in South Suriname.

## 1. INLEIDING

---

Er zijn meer dan 370 miljoen inheemse mensen in de wereld in meer dan 90 landen (amnesty.org). Inheemse volkeren vertegenwoordigen 5% van de wereldbevolking, maar bewaken meer dan 80% van de biodiversiteit van de wereld (amnesty.org). Inheemse gemeenschappen geven vaak hun cultuur op om de moderniseringsnormen op één lijn te brengen, zoals deportatie van hun land, geen uitdrukking van hun cultuur en fysieke aanvallen op hun bezittingen. Al deze gevolgen maken inheemse stammen eerbiedwaardiger en daarom misschien wel de meest bedreigde groepen mensen ter wereld (Verenigde naties).

Het Trio en Wajana Protect Land and Nature in Suriname - Tarëno Wajana Tinonokon Ikurumane Soire Weinje- (TWTIS), voorheen bekend als de South Suriname Conservation Corridor (SSCC), werd opgericht in 2015, verspreid over 7,2 miljoen hectare. Het TWTIS- programma heeft tot doel het bos, het water en de mensen in het gebied gezond te houden, het welzijn van de mensen in de dorpen te verbeteren door het opzetten van inheemse bedrijven en het uitvoeren van duurzame projecten, zoals commerciële exploitatie van bosbijproducten, alle producten zijn afkomstig uit bossen met uitzondering van hout "non- Timber bosbijproducten" (NTFP's). Voor wettelijke erkenning is het noodzakelijk dat de huidige natuurbeschermingswetten van Suriname uit 1954 worden herzien zodat medebeheer en duurzaam levensonderhoud voor inheemse gemeenschappen mogelijk is binnen beschermde gebieden.

De Trio en Wajana gemeenschappen vestigden zich langs de rivieren van het Zuid- Surinaamse woud en wonen nu in negen permanente dorpen, variërend van 10 -750 leden elk, met in totaal 3.000 mensen. In oktober 2017 hebben de inheemse gemeenschappen "TRIJANA" (Trio en Wajana) opgericht om het Trio en de Wajana gemeenschappen in Zuid-Suriname te vertegenwoordigen. TRIJANA wordt vertegenwoordigd door acht dorpen, te weten; Alalapadu, Tepu, Kwamalasamutu, Sipaliwini, Curuni, Amotopo, Apetina en Palumeu. Om omgang met deze stammen te centraliseren zijn Traditionele autoriteiten en een Granman (hoofd van de hele stam) geïnstalleerd. Deze inheemse gemeenschappen zijn sterk afhankelijk van het bos voor hun basisbehoeften - voedsel, water, onderdak, medicijnen en bouwmaterialen - en hebben een beperkte invloed op de toekomst van het bos waarin ze leven. Laat staan de uitdaging van de klimaatverandering.

Tot voor kort is er een minimale erkenning gekomen, door het plaatsen van een monument, voor de inheemse bevolking. Maar de positie van de inheemse bevolking is nog steeds niet of nauwelijks onderdeel van een nationaal gesprek. Suriname is het enig land op het westelijk halfrond dat geen enkele vorm van inheemse rechten in de Grondwet heeft opgenomen.

Om grip te krijgen op het milieu en het leven, vonden er al een paar initiatieven plaats, zoals de oprichting van TWTIS, de oprichting van de TRIJANA, de ondertekening van de Indigenous Declaration for Protection, Road Impact Assessment en nu pousseren de inheemse gemeenschappen hun geschreven regels in een handboek voor buitenstaanders. Het doel is dat het handboek door publieke en private stakeholders worden gebruikt om inheemse volkeren te betrekken bij het besluitvormingsproces in hun leefomgeving. Stimuleren van leiderschap op lokaal en nationaal niveau over het belang van natuurlijk en cultureel erfgoed en daarmee dankbaarheid voor de natuur en bewoners in Zuid-Suriname.

## 1. AWĒNPĚ IPONOHTO IPITĚTO

---

Tĕrĕ nai serĕ nonopo pata wararĕ 370 miljoen iwae Tarĕnomanton 90 pata monoton inonohtao (amnesty.org). Tarĕnomanton nai orokomanme 5% apo rĕken wĭtototomohtao pata wararĕnpo, ma kĕpĕewa nai namo tarĕnomanton 80% iwae kure itu ma sehken awĕnton ikurunmaneme serĕ nonopo pata wararĕ (amnesty.org). Tarĕnomanton marĕ tĭwehtoponpĕ pena inontan serĕmaonton iwehto apo tĭwehtohkon rĭtome ijaporone, serĕ aponpĕ tĭpatakon inontanto tĕnohtohkon janme, kurerĕn inmoikon ekaramara iweike iculturukon ijanoro, ipatakonpo ijanorokon ihkĕrĕnmato awainporo. Serĕton janme tarĕnoman janaton tĭhkĕrĕnmanekon apo eneto janme ijane, irĕjanme nai namo tarĕnomanton kutuma tĭhkĕrĕnmaenme serĕmao nonopo (Verenigde naties).

Ma Tarĕno Wajana Tinokon Ikurumane Soire Weinje- (TWTIS) kato, wapo ekame kinei SSSC, irĕ rĭtoponpĕ nai 2015 iranta mao, ipĭnmahpĕ tĭwĕtĭrĕe 7,2 miljoen hectare ponarĕn. Ma TWTIS- inĭrĭ programma nai itu, tuna, ma wĭtototon kure rĕken tĭrĭpotohpĕ ipatakonpo ma ipohtĕnton marĕ, ma sehken kure wĭtototon iwehtome pataton wararĕ ma sehken ĕsapĕkĕmaewa iwehtokonme inĭrĭkon projekton kĭnĕtĭrĭ ma tĕpekapoenme ituhtaonton rĭto marĕ wewe parankaketa (NTPP's). Ma kure wet ipanpirataorĕn imoitohkon iwehtome nai kutuma irasame pena itu ikurunmatome tĭrĭhpĕ imoitohkon Suriname po 1954 mao, irĕ pananai kure tĭrĭpore ituhtaonton itu ikurunmasanton akoronmatome irĕke ipĭnmahpĕ ituhton ipĭnmatomao ijane tĭmoipore iwehtome ipatakon wenje.

Ma Tarĕnoton sehken Wajanaton ipata nai tunaton etanme Zuid-Surinaamse wenje ituhtao. Tĕrĕ nai ipataton irĕrĕnmerĕn iweihpĕ 9 me, pataton wararĕ nai ĕihatoken wĭtototon tĭwĕrĕnpo 10 me rĕken ma tĭwĕrĕnpo 750 me, ĕtakĕrĕ ahtao nai namo 3.000 me wĭtototon tarĕnome. Ma oktober 2017 mao ahtao Tarĕnoton ma sehken Wajanaton TRIJANA apumakane (Trio en Wajana) irĕ rĭneto Tarĕnoton ma Wajanaton akoronmapotome Zuid-Suriname wenje. Ma TRIJANA taonton nai 8 me wĭtototon, 1 me mene 8 man pata wararĕ. Araraparu, Tepu, Kwamalasamutu, Sipaliwini, Curuni, Amotopo, Apetina ma Palumeu. Ma serĕ pata Araraparu, Tepu, Curuni sehken Amotopo irĕponton nai Trijana mantonme pata entutomoro. Ma mĕesan Tarĕno janaton akĕrĕ kure ĕtakĕrĕ wehtome iwararĕ ipatakonpo, irĕme pata entuton ma Granman marĕ akĕrĕne ainja kĭnĭrĭ. Tarĕnoton injanopĭme nai kutuma itu irasarĕn me nai ijane itu, atĭtome amerarĕ tĭnjanopĭkon iwae itĕkonke itupĕe erepakon, otĭkon, tuna, ipakorokon, ĕpĭton, pakoro rĭto isanihton marĕ ma itu nai iwenkirikon aponme ma irĕmeto kure itu ikurunmase itu iwĕtĭhka ke ipatakon wenjan ĕwĕ ahtao. Tĕmehae nai tĭwĕrĕken wei iwehto menjarĕ pena iwehtoponpĕ apota.

Ma kĕpĕewa serĕmao pijasankĕrĕ rĕken awaintao tarĕnomanton iwehto tĭrĕe, Tarĕno ikuhtuntĕhpĕ isokatĕtohke. Awaintao iwehtohkon tĭnĭrĭkenme iwehto waken ma sehken amerarĕnoro iwĕturuto mekenta marĕ. Suriname nai tĕinan nonome westelijk inono tao waken rechten tarĕnoton tĭnonokenme wehto wet tĭrĭra lanti panira tao Grondwet pĕ.

Ma patapo onĭnpĕken iwehto ma aeneme wehto iwehtome ihkĕrĕnmato aruhkapotome tĕrĕ akoronmatohton kĭnĕtĭrĭ ĕikarĕ tĭrĭhpĕton, serĕton TWTIS kĭnĕtĭrĭ, ma TRIJANA kĭnĕtĭrĭ, iteikĕntĕtome ikurunmanetomoja Indigenous Declaration for Protection, Road Impact Assessment ma menjarĕ awaintao tarĕnomanton ja tĭmenuhtĕe serĕ panpira tao imoitohkon tĭwĕrĕn pata pĕe tĕhehton ineneme. Serĕ apo nai ehtĕto serĕ panpira kĭnĕmenuhtĕe amerarĕnoro inĕjatĕme tĭnĭrĭkenton inĕjatĕme marĕ sehken namoja irĕ taerĕ tĭrĭtome tarĕnoton ipatapĕ wĕturutomao tarĕnoton amohtĕtome ijane etatome ipatakonpĕ iwĕturutohkon mao. Ma kure pata entuton ma akenahĕtĕnton inĭrĭ akoronmatome irasahtonpĕ, irĕporo kure pata iwehto rĭtohpĕ ma tĭrĕenton penarĕ ipĭnmahpĕtonme iwehto rĭtohpĕ patapo tĕnenme ma tĭwĕrĕn patapo marĕ sehken napohpa katome kĭjane ituja sehken ituhtao tĭpatakentomoja Zuid-Suriname wenjanton.

## 1. APSIK EKALĒTOP

---

Wajana haponkom kaliponotom man 370 miljoen me helë lo po 90 me tiwë tiwëlën lon uhpopsik (enepotop amnesty.org). Wajana hapon kom kalipontom man 5% katip helë lo po ,lome 80% katip tot helë lo ponokom ikulunme itutom, tunatom, mëkpalë tom malalë tiwë tiwëlënkome (enepotop amnesty.org). Wajana haponkom kaliponotom tikultulunkom ulë tēweitopkom enepoja tilihe tēweitop kom hapēm alētohme, ipohnētop tanme tēnokēmēi tot ilonkom poinē aptau, tikultulunkom ēnipojiptē pola man tot malalē ētawohanē matop tom pēkēla ihpe tēweitopkom pēk. Hēlē kom umpoi man Wajana haponkom kaliponotom unonopohak epola mihen man tot tiwililipkahamo me/tēilanophamo me hēlē lo po.

Tilijotom malalē Wajana tom tilonkom ikulunme Zuid Suriname miina (TWTIS), akename kunehak South Suriname Conservation Corridor me ehet (SSCC), 2015 aptao hēlē kunētīli, moinē kunētākpak hēlē 7,2 miljoen peptame lo eitohpēk. TWTIS-programma tilihe eitop mēlē, itutom ,tunatom malalē kaliponotom molo tēweihamo uwame lēken eitophe sike, kaliponotom ise eitop tom ēutē po ipetukwatohme, Wajana haponkom maminumtop ekalētohme malalē etiṗipin ailē tilihe eitoptom itohme, ipohnētop: uhpopsik ituhtalitom wewe epelī tom pēk maminumtop itop, wewe awohanēmatop ailēla (NTFP,s nenepotop). Lanti panpilan jak hēlē timoiheme tihe aptau, iloptailē tihanopheme hēlē mēnētija, masike man hemalē pona lanti panpilan jau timoiheme tēweihem itu kulunmatoptom pēkēn 1954 ponotpē tēneimēihe isapēkaimētohme ma aptau ikulunmananom malalē etiṗila Wajana haponkom kaliponotom ulē eitopohpe mēnētija tikulunmahamo po.

Wajana haponkom kalipono tom Tilijo malalē Wajana tom kunepatamtē upaklē tuna etṗitailē Zuid Suriname ituhtao malalē 9 me man ipatakamohle ēutetom, ēhekatipila man tipatakamo epohnētop man tot 10 me poinē 750 pona ēutēpo, masike man 3000 me katip ēhmelē kaliponotom. Oktober 2017 aptao Wajana haponkom kaliponotom TRIJANA apuwane Tilijotom Wajanatom akenaptēneme Zuid Suriname po. TRIJANA jao tēweihamo man 8 me pēkē pēkēnatpē ipatakam kuptē( Alalapadu, Tepu, Kwamalasamutu, Sipaliwini, Curuni, Amotopo, Apetina en Palumeu). Sinkom ēutē Alalapadu, Tepu, Curuni malalē Amotopo alitome man ēutē umitintom. Ētakēlē mēham malē ētitohme man umitīnme hapon tēweihamo tihe malalē Kalaman huwa ( ēutē umitīn ). Mēham Wajana haponkom kaliponotom man ise tēweitopkom pēk ipohnētop: tepihamo ,tuna , pakolo , ēpitom malalē ētikompalētōm itoptom, malalē apsik lēken tot itu ohanēme tipataowēhe ulē tēweitopkom po. Hemele man tot iwejin tiwē ēnipola.

Hemalē hapon Lēken man apsik tipatakeme eitop tumēkhe , upak eitop ponpē tom pohnētop ilēmēke ,Wajana haponkom kaliponotom pēk. Lome mihen man Wajana haponkom kaliponotom iweitopkom enetop jao aptao uwanma etiṗilale malalē wanole haponme ihtao wēhe. Suriname lēken mēlē pēhkēnato hēlē lo po Wajana haponkom kaliponotom katopohpe eitoptom monkala ēnililale tēweihem timoihem jao.

Ētikom ikulunmatop apēitop ēutē wala po malalē ulē eitop jao, hēlē ailē tilihe eitoptom mēnēheneja apsik, ipohnētop TWTIS itoponṗi, Trijana itoponṗi, Wajana haponkom nimilikpotṗi ikulunmatohpēk ,tuwalē eitop tipotṗi ehemaptēpotop pēk masike hemalē Wajana haponkom tinimilikutṗikom timoihamo enepoja pampila jao tulakanamotomoja. Tilihe eitop hēlē pampila imilikutṗi enepotop talihnao malalē tēmaminumhamo mēnikenanpe Wajana haponkom kaliponotom itukmatohme ētutoptom ililihtao ulē iweitohpo . Umitīnme eitop apētomatop ipatao wēhe malalē ilonkom epo eitop jao iloptailon inisanokom ituhtalitom malalē upakatonom nilitṗitom enepoimētōp, mēlēkom umpoi ipokenma katop man Kan nilitṗi tom pēk malalē tipatakamo pēk Zuid Suriname po.

## 2. FREE, PRIOR, AND INFORMED CONSENT PRINCIPALS

---

2007, The United Nations General Assembly adopted the United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples. This declaration recognizes the rights and specifically mentions Free, Prior and Informed Consent (FPIC) as a pre-requisite for any activity which takes place and may affect their ancestral lands, territories, and natural resources (UN, 2022).

Free, Prior and Informed Consent (FPIC) is a specific right that pertains to indigenous peoples and is recognized in the United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples (UNDRIP)

Article 10 states: *'Indigenous peoples shall not be forcibly removed from their lands or territories. No relocation shall take place without the free, prior, and informed consent of the indigenous peoples concerned and after agreement on just and fair compensation and, where possible, with the option of return'*

This Right allows them to *give* or *withhold* an approval to a project or initiative that may affect the indigenous communities or their territories. Once they have given their accord, they can withdraw it at any stage. FPIC allows them to negotiate the conditions under which the project will be designed, implemented, monitored, and evaluated. This is also inserted within the universal right to self-determination. The purpose is to institute a general framework of minimum standards for survival, dignity, and well-being of all the indigenous people. Hereby the emphasizing of the Human Rights and freedom in their exceptional situation. (FAO, 2022).

FPIC is a decision-making process without pressure and intimidation (*free*). The consent is given voluntarily without any manipulations. The process is directed by the community which is performed beforehand the activity that affects the community is undertaken (*prior*). With the possession of full and accurate knowledge about the activity and its impact on the community (*informed*). A collective decision will be made by the authorities, through a traditional decision-making manner. Subsequently the community can either provide or withhold its permission over the activity (*consent*).

The role of the indigenous communities in assessments of their ancestral domain according to infrastructure or extractive industries development is a sincere concern in international law. Justice, democracy, respect for human rights, equality, non-discrimination, good governance, and good faith are fundamental in this declaration.

## 2. VRIJWILLIGE, VOORAFGAANDE EN GEÏNFORMEERDE TOESTEMMING (FPIC)

---

2007, De algemene vergadering van de Verenigde Naties nam de *Verklaring van de Verenigde Naties over de rechten van inheemse volkeren* aan. Deze verklaring erkent de rechten en maakt specifiek melding van *Free, Prior and Informed Consent (FPIC)* als een voorwaarde voor elke activiteit die plaatsvindt en die van invloed kan zijn op hun voorouderlijk land, territoria en natuurlijke hulpbronnen (VN, 2022).

FPIC is een specifiek recht dat betrekking heeft op inheemse volkeren en wordt erkend in de verklaring van de Verenigde Naties over de rechten van inheemse volkeren (UNDRIP): Artikel 10 stelt: "Inheemse volkeren mogen niet met geweld uit hun land of territoria worden verwijderd. Er zal geen herplaatsing plaatsvinden zonder de vrije, voorafgaande en geïnfomeerde toestemming van de betrokken inheemse volkeren en na overeenstemming over een rechtvaardige en billijke vergoeding en, waar mogelijk, met de mogelijkheid van terugkeer".

Dit recht stelt hen in staat goedkeuring te geven of te onthouden aan een project of initiatief dat gevolgen kan hebben voor de inheemse gemeenschappen of hun territoria. Zodra ze hun akkoord hebben gegeven, kunnen ze het op elk moment intrekken. FPIC stelt hen in staat om te onderhandelen over de voorwaarden waaronder het project zal worden ontworpen, geïmplementeerd, gecontroleerd en geëvalueerd. Dit is ook opgenomen in het universele recht op zelfbeschikking. Het doel is om een algemeen kader in te stellen van minimumnormen voor overleving, waardigheid en welzijn van alle inheemse volkeren. Hierbij het benadrukken van de mensenrechten en vrijheid in hun uitzonderlijke situatie (FAO, 2022).

FPIC is een besluitvormingsproces zonder druk en intimidatie (*free*). De toestemming wordt vrijwillig gegeven zonder enige manipulatie. Het proces wordt aangestuurd door de gemeenschap die vooraf wordt uitgevoerd aan de activiteit die de gemeenschap aangaat (*prior*). Met het bezit van volledige en nauwkeurige kennis over de activiteit en de impact ervan op de gemeenschap (*informed*). Een collectieve beslissing zal worden genomen door de autoriteiten, via een traditionele besluitvormingswijze. Vervolgens kan de community haar toestemming voor de activiteit geven of onthouden (*consent*).

De rol van de inheemse gemeenschappen bij het beoordelen van hun voorouderlijk domein volgens de ontwikkeling van infrastructuur of winningsindustrieën is een oprechte zorg in het internationaal recht. Rechtvaardigheid, democratie, respect voor mensenrechten, gelijkheid, non-discriminatie, goed bestuur en goede trouw zijn van fundamenteel belang in deze verklaring.

## 2. SERĒ NAI IPITĒTOPONPĒTON ĒIKARĒ, PENARĒ, IPONOHPOHPĒ KURE KATO EKARAMATOPONPĒ

---

2007, mao ahtao amerarĕnoroton iwĕturuto kinei Verenigde Naties (VN) ton akĕrĕ irĕmao VN iponohto *panpira verklaring apĕine irĕ iponohto tao tarĕnomanton akoronmatopĕken rechten kato pĕkĕn*. Irĕ verklaring panpiratao awaintao rechten iwehtopĕ tirĕe ma sehken awaintao (FPIC) iwehtopĕ niponojan irĕ EFPIK nai inmoi awĕ atihpĕ tirĕen riĕe wĭtoto ahtao ipatakon pohtĕ, itukon ekunĕnton ma ituhkon pohtĕ sehken ituhtaonton ipohtĕ ahtao marĕ serĕ imoito ekaraman awĕnton iwehto ikurunmaponeme (VN, 2022).

FPIC nai Tarĕnomanton akoronmaponemerĕ tirihpĕ rechten iwehtopĕ ma irĕ nai erkend tirĕe panpira verklaring tao VN wenjan/enjaon panpira tao Tarĕnomanton rechten iwehtopĕ tĭmenuhtĕe (UNDRIP): Imenuhtĕhpĕ imoito panpiratao arikel10 po niponojan: ‘Tarĕnomanton inenosewa ehkĕ ipatakompĕe of itukonpĕe aipĭme ihkĕrĕnmatohkonketa itutukatohkonketa marĕ kato. Ipatakompĕe enohtohkon esewa nehtan intapĕneta ĕikarĕ, penankĕrĕ, iponohpohpĕ kure kato ekaramato toestemming waken ahtao tĭpatakenton tarĕnomanton pĕe ma ĕtakĕrĕ ĕija wĕturuto tirĭra iweike tĭpatoro iwehtome ma sehken ipĕntakanmato irepe ekaramato, ampohpe kure iwehto pĕ ma sehken iwĕetohkonpa ĕenkumeta iwehto rĭtuwĕ’

Irĕmao tahken kure ijane nehtan kureto tĭjomikon ekaramatan of tiwarĕnekento tirĕen projekt rĭtan, ĕikarĕto atihpe tĭnirĭ rĭtan kure tĭpatakon pohtĕn of tĭtukon ekehpe tĭriponeme ikurunmatohpĕ ihtarĕnmahpĕke penarĕ. Ma kure kato ekaramahpĕpĕe, irĕmao marĕ nakapato tĭripose ahtao ekamaohpe naka rĕken pato nĭripotan tĭnehtĕkon taerĕ. FPIC nai kure akoronmanekonme irĕ nikarihtĕti ĕija iwĕturukonmahtao wĭtotoja ma sehken imoito ekaramanto EFPIK pĕerĕ tĭnehtĕkon taerĕto nĭripotan serĕ apo ĕnirĭ projekt tĭri serĕ apo enese ainja, serĕ apo imenekapoto tĭri, serĕ apo tĭmenekapore iwehtoponpĕ katanto oroko rĭsano ja. Serĕ marĕ kinĕimenuhtĕ iwararĕ recht iwehtopĕ iwenjankon panpira tao. Serĕ apo nai ehtĕto amerarĕ serĕtonpĕ iponohto pijasa wĕsapĕkĕmato iwehtome, ma tĕneporenme pata iwehtome ma sehken kure rĕken amerarĕ Tarĕnman janaton iwehtome pata po. Serĕ tao nai awaitaoken mensenrechten pĕ iponohto ma ĕikarĕ rĕkĕn tĭnehtĕkon taerĕ inirĭkon rĭto iijane atĭtonpĕhpe (FAO, 2022).

FPIC nai kure kinĕhtĕ ekaramato kĭntapĕetahta atihpe rĭtopĕ euhto ekaramato ma sehken ehkepĕ ihkĕrĕnmatoketa marĕ vrij rĕken (*free irĕ vrij kato*). Kĭjomi kinĕhtĕpĕken toestemming kekaramae ĕikarĕ kĭntapĕetahta ekehpe katohketa kĭntapĕeta tĭwĕrĕnoja. Ma tĭriito akenahĕtan ituhtaonton tĭpatakenton ihtarĕnmahpĕton ma penarĕ ihtarĕnmahpĕke irĕ taerĕto nĭripotan waponkĕrĕ ituhtaonton ipata wenjan (*prior irĕ penarĕ kato*). Ma amerarĕ kiwenje iweihpĕpĕe iponopihpĕ taerĕ tiwarĕ rĕken tarĕnomanton iwarĕto tae tirĕenton nĕtihtan ma sehken ekapon apohpĕ irĕ pataponton akoronmatan irĕ taerĕ nĕtihtan (*informed irĕ iponohpohpĕ kato*). Ma ĕtakĕrĕ tapĭimanton tĭnehtĕ ekaramatan irasahton lantipo, Tarĕnoton inehtĕ taerĕ. Irĕjanme pataponton tĭnehtĕ ekaramatan of naruhkapotan marĕ (*consent irĕ kinĕhtĕ ekaramato*).

Ma tarĕnomanton inirĭme nai wĕturutomao ipatakon iwehtopĕ itu pĕ atihpĕ tirĕenton rĭtomao ĕematton, orokowehto, nono amikatohton iwehtopĕ irĕ nai aerĕnme namo ineneme penarĕ amerarĕnoro recht irĕpĕ. Kure tĭpatoro tĭriipoto, ĕnehtĕ taerĕ ĕjomi ekaramato, tĭmoijenme, ĕisaporo wehto ĕiwaehaewa, ĕipĕnta ĕipĕkĕnohpĭnme, wĭtoto kure tĭriito imoito, kurano ĕntu ma sehken kure entuton epu aponton rĭto of imoito irĕ apo nai serĕ verklaring panpira tao.



## 2. AKENAME PITĚ ITUWALUNU MATOPTOM

---

2007, ĘhmelĚ pĕk ětutop kunětĭli pepta olganisatie lo kuptĕ tĕweihem nĭpo (VN) Helĕ imilikutpĭ tĕnepohem jao apĕine pepta Olganisatie Wajana haponkom kaliponotom nimoipo jao letihpe eitohpĕk. Helĕ imilikutpĭ tĕnepohem letihpe eitoptom ĭpoja malalĕ hapĕm talĭhnao mĕnĭpoja helĕ tĭmoihem akename pitĕ tĭtuwalunumai ipok katohme (FPIC) masike akename pitĕ upotop mĕnĕtĭja ětikom ĭpohe aptao malalĕ anumhak ěhenepotop tĭtamutpĭkom lon po / patatpĕ po , ipatakomp malalĕ lo po lo opinĕ tĭlĭtpĭtom (VN, 2022).

FPIC mĕlĕ ihleme aptao letihpe eitop tĭmoiheme tĭlĭtpĭ malalĕ Wajana haponkom pĕk eitop ekalĕtop malalĕ man upak tĕnepoi pepta olganisatie lo kupĕ tĕweihemĭja Wajana haponkom letihpe eitop (UNDRIP): imilikutpĭ 10 mĕnke: 'Wajana haponkom kaliponotom man awohanĕmakom ailĕla tĭkilĭma poimĕhe ilonkom poinĕ / ipatakomp poinĕ huwa. Tiwĕlĕnpo iwepamtĕi mĕtopkom man ětĭlĭlanma helĕ akename pitĕ ekalĕtop malalĕ ituwalunumatop upotoptom upotpĭ ekalĕtohme Wajana haponkom ipok katĭhwĕ lĕken ipok katop mĕnĕhekalĕja tĭlihe eitoptom ĭlihe aptao hapem lĕken alĕtohme malalĕ tanme tiwĕlenkom epetpĭmahe aptao malalĕ ,ěitĕ tĭlihe eitop , mĕkĕmĕtohpĕk ipok aptao lĕken man helĕkom ipok.

Helĕ leti pe iweitopkom ipetukwatohme ěutĕ po malalĕ helĕ apĕitohme tĭlihe eitop jak tĭtop me malalĕ ětikom ĭlihe eitop pĕk ětakĭmatohme Wajana haponkomoja tĭlonkom po.Tanme ěkĕmnĕ ipok katop tĕkalĕi aptao, moinĕ tot eneimĕ tĭhwĕ mĕnĭpetukwaimĕja ětĭ ailĕ la aptao / ěti tĭlĕmei tanme awĕna. FPIC moloinĕ mĕnekalĕjapoja ěutĕ po ětakĕlĕ maminumtoptom tĭlihe eitoptom enepotop mĕnĭja pampila pĕkĕna / mĕnenepoja, tĭwĕtĭlĕmĕtop, tĭmenkaimĕi malalĕ ětikom ĭlĕmĕtop awĕna. Helĕ kom mohnĕ man tĭhe ěhmelĕ lo kuptĕ man helĕ komohpe letihpe eitop. Tĭlihe eitop mĕlĕ ěhmelĕ ekalĕtop ĭpotohme hapĕm maminumtop alĕtohme ulĕhne eitohme, anumhak ěhenepotop malalĕ koloku ěhmelĕ Wajana haponkom eitohme. Helĕ poinĕ pĕtuku kaliponotom letihpe eitop alĕtohme malalĕ tahe, ětĭhe , iweitopkom inisanokomp ailĕ lĕken eitop , ma hehpĭ ailĕla lep ulĕ iweitopkom.(FAO.)

FPIC mĕlĕ ětutoponpĕ tom ipohnĕtop (iloptailon, maminumtoptom ĭtop , ětikom ĭlihe eitop ) tĭlihe / tĭpohe mĕisnĕ eitop jaowĕla malalĕ ekalĕtop amotsilĕtop ailĕla huwa ( Apulĕtop jao). Tupotop man iloptailĕla lome ahpe ahpe hapon eitop jawĕla aptao. Helĕ tĭlĭtpĭ mĕnĕhenokja ěutĕnokomp moja, akenamepsik tĭtuwalonumai ětikom ĭlihe ěutĕnokomp patao aptau(ituwalonumatop). Helĕhpe taptĕlĕ eitop malalĕ hapĕm man tuwalĕ eitop(koni eitop) tĭlihe eitop ĭtohpĕk malalĕ hapĕm ipetukwatohpĕk ěutĕnokomp patao (tupoi ejahe). Ętakĕlĕ ětutoponpĕtom ĭlĕmĕja tuwalonuletomp(tanme lanti ali/bestuur alĭtom), tĕweitopkom aile / poinĕ tot tĭlihe eitoptom pĕk mĕnĕtuja mĕlĕ ailĕ ipokan ihanoptohme. Helĕ pĕkĕna moloinĕ ěutĕnokomp ipok man mĕnke tĭlihe eitop ikalĕtohme / ětakĭmatohme uwa aptao tĭnomtai pitĕ. (upotpĭ ekalĕtop)

Wajana haponkom maminumtoptom mĕlĕ Tinilĭtpĭ kom eneptop upak tĭtamutpĭkom ulĕ eitoponpĕ ipatatpĭkom upak aptao eneimĕpotohpĕk lome ipetukwatop peptame tĭpotop ětikom ĭtoptom pĕk helĕ lo po poinĕ aptao malalĕ tanme lo ponokomp lo opinĕnkomp pĕk maminumtop awohanĕmatop ailĕ helĕkom man ěhekatĭp eitop ailĕla malalĕ man helĕ pĕkĕnatpĕ lo pola ěhmelĕ lo kuptĕ letihpe eitop jao man tĭhe. Ęhekatĭp ěheja eitop , tĭwĕ tĭwĕlĕn epohnĕtoptom , tĭpanale kaliponotomp letinpĕk, ěhekatĭp eitop , ěhwĭlĭlĭhkatop, ipokankomp bestuur alĭ tom malalĕ ipokan imoipophakan hĕlĕkom mĕlĕ inamololeme tĭlĭtpĭtom helĕ tĕnepohem jao.

### 3. INDIGENOUS DECLARATION FOR PROTECTION

---

The Indigenous Declaration for Protection of South Suriname was initially signed in March 2015 by 8 indigenous villages and 8 partner organizations: Organization of Indigenous in Suriname (OIS), World Wildlife Fund (WWF), Amazon Conservation Team (ACT), Conservation International Suriname (CIS), Ministry of Environment, Spatial Planning, Land and Forest Management (ROGB), The National Herbarium of Suriname (BBS), Indigenous platform in Unity and Solidarity in Alliance and Progress (ESAV) and Stichting Kuluwajak. The 9th settlement (Curuni) joined in 2017.

By signing the Indigenous Declaration for Protection, Indigenous communities and partner organizations committed to *protecting their forest and being actively involved in its management*. In the Declaration, a 10-year vision is expressed and a concern regarding infrastructure development. The Indigenous Declaration for Protection is built around 5 pillars: Development of leadership and culture, Sustainable development, Finance, Protection of their land and a balanced community.

*Development of leadership and culture* pillar is based in the fundament of the indigenous communities. Leadership in the communities by traditional authorities should be created by leaders which protect the living area and surroundings, have knowledge about the culture and the spiritual beliefs and stimulate future visions for developing in the indigenous communities. The second pillar involves *Sustainable development*, growth regarding creating income and work possibilities for the people living in South of Suriname. Whereby health and safety come first, enlargement possibilities being generated and learning potentials being provoked. *The Finance* pillar emphasizes that cooperation with the various partners organizations, financing options due to fundraising will occur. These funds have been requested for general interests and derived from the indigenous communities. *Protection of their land* pillar underlines the combined assignment, to protect the South Suriname forest, of the Trio and Wajana Indigenous Peoples, government and non-governmentally organizations. Preserving the strength and integrity of the forest, preserving the dynamics of the ecosystem, supporting the seminomadic indigenous communities, and maintaining Suriname's water resources of which 63% comes from South Suriname. Good communication between the parties is crucial and therefore taken jointly, with cultural norms and values being respected on both sides. Finally, the *Balanced community* pillar is indicating that the indigenous communities in South Suriname should preserve the forest and at the same time stimulate development within the villages. For example, through village meetings, establish rules, educating youth regarding cultural preservation and fair distribution of income within the communities. Thereby each village has a village council that consists of two members of the traditional authority, two TWTIS/village assistants and one or two advisors (community members that have extensive knowledge and formal education).

The signed declaration is included as an external attachment.



### 3. INHEEMSE VERKLARING VOOR BESCHERMING

De *Inheemse Verklaring voor de Bescherming* van Zuid-Suriname werd in maart 2015 voor het eerst ondertekend door acht inheemse dorpen en acht partnerorganisaties: Organization of Indigenous in Suriname (OIS), Wereld Natuur Fonds (WWF), Amazon Conservation Team (ACT), Conservation International Suriname (CIS), Ministerie van Milieu, Ruimtelijke Ordening, Land- en Bosbeheer (ROGB), Het Nationaal Herbarium van Suriname (BBS), Inheems Platform voor Eenheid en Solidariteit voor Alliantie en Vooruitgang (ESAV) en Stichting Kuluwajak. De 9e nederzetting (Curuni) trad toe in 2017.

Door de *Inheemse Verklaring voor Bescherming* te ondertekenen, zetten inheemse gemeenschappen en partnerorganisaties zich in om hun bos te beschermen en actief betrokken te zijn bij het beheer ervan. In de Verklaring wordt een 10- jarige visie geuit en een zorg over infrastructuurontwikkeling. De inheemse verklaring voor bescherming is opgebouwd rond 5 pijlers: Ontwikkeling van leiderschap en cultuur, Duurzame ontwikkeling, financiën, bescherming van hun land en een Evenwichtige gemeenschap.

*Ontwikkeling van leiderschap en cultuur* pijler een is gebaseerd op het fundament van de inheemse gemeenschappen. Leiderschap in de gemeenschappen door traditionele autoriteiten moet worden gecreëerd door leiders die de leefomgeving en omgeving beschermen, kennis hebben van de cultuur en de spirituele overtuigingen en toekomstvisies stimuleren voor ontwikkeling in de inheemse gemeenschappen. De tweede pijler betreft *Duurzame ontwikkeling* en groei met betrekking tot het creëren van inkomen en werkmogelijkheden voor de mensen die in Zuid- Suriname wonen. Waarbij gezondheid en veiligheid voorop staan, uitbreidingsmogelijkheden worden gegeneerd en leermogelijkheden worden uitgelokt. De derde pijler *Financiën* benadrukt dat door samenwerking met de verschillende partnerorganisaties financieringsmogelijkheden door fondsenwerving zullen ontstaan. Deze gelden zijn aangevraagd voor het algemeen belang en afkomstig van de inheemse gemeenschappen. Pijler vier, *Bescherming van hun land* benadrukt de gecombineerde opdracht, om het Zuid-Surinaams bos te beschermen, van de Trio en Wajana volkeren, de overheid en niet-gouvernementele organisaties. Het behoud van de kracht en integriteit van het bos, het behoud van de dynamiek van het ecosysteem, het ondersteunen van de semi nomadische inheemse gemeenschappen en het in stand houden van de watervoorraden van Suriname, waarvan 63% afkomstig is uit Zuid- Suriname. Een goede communicatie tussen partijen is cruciaal en dus gezamenlijk, waarbij culturele normen en waarden aan beide kanten worden gerespecteerd. Tot slot geeft pijler vijf, *Evenwichtige gemeenschap* aan dat de inheemse gemeenschappen in Zuid- Suriname het bos moeten behouden en tegelijkertijd de ontwikkeling binnen de dorpen moeten stimuleren, bijvoorbeeld door dorpsbijeenkomsten, regels op te stellen, jongeren voor te lichten over cultuurbehoud en eerlijke inkomensverdeling binnen de gemeenschappen. Daarbij heeft elk dorp een dorpsraad die bestaat uit twee leden van de traditionele autoriteit, twee TWTIS/ dorpsassistenten en een of twee adviseurs (gemeenschapsleden met uitgebreide kennis en formeel onderwijs).

De ondertekende verklaring is als externe bijlage bijgevoegd.



### 3. TARĒNOMANTON IPONOHTO PANPIRA IKURUNMATOHPĒ

Ma Tarĕnomanton iponohto panpira ikurunmatohpĕ Zuid-Suriname wenjanton imenuhtĕpĕ iteikĕntĕto kinei 2015 po waporĕn 8 man tarĕno patapontomoja ma sehken 8 man organisatie tomoja marĕ: Organization of Indigenous in Suriname (OIS), Wereld Natuur Fonds (WWF), Amazon Conservation Team (ACT), Conservation International Suriname (CIS), Ministerie van Milieu, Ruimtelijke Ordening, Land- en Bosbeheer (ROGB), The National Herbarium of Suriname (BBS), Inheems platform in Unity and Solidarity in Alliance and Progress (ESAV) ma Stichting Kuluwajak. Ma 9 me iwehto pata (curuni) kinei 2017 irantao mao.

Ma serĕ Tarĕnomanton iponohto panpira ikurunmatohpĕ iteikĕntĕhpĕ pĕerĕ, karime Tarĕnoton ma organisatie ton marĕ kure itu ikurunmatohpĕ nĕekehan ma sehken ikesewa wĕturuto wararĕ etase namo itu kure tĭrito pĕken wĕturuto ahtao. Ma serĕ iponohto panpira tao nai 10 iranta tao tinehtĕkon rĭto tĭrĕe ijane ma irĕme ĕematon iwehto nai itĭhanekonme. Ma tarĕnoton iponohto panpiratao nai 5 me eputon tĭrĕe: Kure entume/akenahtĕtonme wehto anihtato ma culturu, ipĕmetĭhpĭn kapohtano ontwikkeling rĭto, karahkuri, ikurunmato tĭpatakon tĭnonokon ma ĕisaporo tarĕnoton iwehto ĕtakĕrĕ.

Ma Kure ĕntume wehto anihtato nai ekantĕne ĕpu waponon apon irĕ nai kure tarĕnoton isokahtĕponeme. ĕntume wehto patapo Tarĕnoton inĭrĭhtaerĕ, akĕnahtĕnkon entukon inĭrĭme nai kure pata rĭto ma ipohtĕnton itu marĕ, sehken ĕiwarĕ teesenme pena wehtoponpĕpĕ itu ikurunmatopĕ ĕiwarĕ teesenme culturu iwehtopĕ ma sehken tinehtĕ ekaramaneme pata kure arimikatopĕ atĭhpĕ pataponton ijahpĕ epohtome. Ma 2 me iwehto epu nai ipĕmetĭhpĭn kapohtano ontwikkeling rĭto ma irĕ nai atĭhpĕ wĭtoto ijahpĕ epohtome tĭrĭto pata arimikato ipunĕhto orokome wehto rĭto wĭtototon orokome iwehtome Zuid-Suriname wenjanton. Ma waponome nai ipunkon akoronmato ĕsenĕ wehtopĕe ma kure ihkĕrĕnmanena iwehtohkon, irĕton pa monomesa tĭrĭtopĕ iponohpoto kinei, ma wĕinpatohnton rĭto nai awaintao tĭrĭpore onamĭra. Ma epu 4me iwehto karahkuri pĕkĕn nĭponojan irĕ tao nai ĕtakĕrĕ tarĕnomanton orokome iwehto organisatie ton akĕrĕ karahkuriton epohto rĭtohpĕ ijane pata karahkuri rĭtohtonpĕe epohtome. Ma irĕ karahkuriton nai tĭponopoe amerarĕnoro akoronmatome ma irĕ nai patapontomoro inĭrĭpohpĕ. Tinonokon ikurunmato eputon nĭponojan ĕihtaoken tĭrĕenton rĭtohpĕ ĕtakĕrĕ, itu ikurunmatome irĕtonke Zuid-Surinaamse wenje, irĕ nai Tarĕnoton ma Wajanaton ijanorome, ma lanti ma organisatie ton inĭrĭme marĕ. kaarime kiwehto ma ĕtamĕrĕnpopĭnme kure aerĕnme itu ikurunmato kĭkarihtĕotae, ikesewa tiwĕrĕken iwehto kenetae ituhtao ma eponton marĕ, ma sehken kure karime tiwĕrĕnpona pa epatantĕe tĕpĭnton tarĕnoton akoronmato kure, atĭtome namo nai kure tuna ikurunmaneme inĭhkĕrĕnmaewato serĕ Suriname ituname, irĕme Zuid-Suriname pĕe nejan 63% me. Ma kutuma nai irasame ĕĭjaken ipĕ ĕekehake orokomanton iwehto ĕtakĕrĕ, irĕme inĭrĭkon ma iwehtohkon ihkĕrĕnmapora ijane ĕĭja kure rĕken ĕisaporo tiwehtohkon rĭto nai kure. Ma wenaeno epu nĭponojan ĕisaporo rĕken ĕĭponjeta wĭtototon iwehtopĕ tarĕnomanton Zuid-Suriname wenje ĕtakĕrĕ itu ikurunmatome ijane ma sehken pata akoronmatohton onwikkeling rĭpotome marĕ ijane ikurunmato akĕrĕrĕ patatonpo. Ipunĕhto pata po wĕturuto rĭjan imoihtonton rĭtohpĕ, kĭjamunkĕton ikatarĕnmatohpĕ kure pena wehtoponpĕ culturu inontaewa wehtopĕ ma aerĕntae tĭpatoro karahkuri pataponton ijanoro apĕihpĕ ajakatohpĕ wĭtototomoja. Irĕme nai ipĕkĕntomoro tĕkantĕe pataton wararĕ 2me pata entu ipĕeto ma 2 me TWTIS pĕkĕnton pataponton ma 1me of 2me ihtarĕnmanekon (patapontomohtaon ĕiwarĕto pisi iwĕenpaphĕ sikoropĕ).

Ma itekĕntĕhpĕ verklaring panpira nai tĭrĕe enepotome akĕrĕ ekĭkĭra awĕta.



### 3. WAJANA HAPONKOM NENEPO IKULUNMATOHPĚK

Wajana haponkom nenepotop tĭkulunmahamo pĕk Zuid-Suriname lon po helĕ man maart 2015 aptao akenamahle tĭmilikhe 8 me Wajana haponkom pata malalĕ 8 mehnĕ tĕmaminumhamo organisatietom: Wajana haponkom pĕk tĕmaminem Suriname po(OIS), Itu kulunmapone ĕutĕ kuptĕ (WWF), Itu pĭnanĭptohpĕk tĕmaminem (ACT), Lo pĭnanĭptohpĕk tĕmaminem lo kuptĕ Suriname po tĕweihem ( CIS), Ministerie lo po eitoptom po tĕmaminem (ROGB), Pajatom malalĕ tĭwĕtĭwĕlĕn itu ale pĕk tĕmaminem (BBS), Wajana haponkom ise tĭhe eitoptom pĕk tĕmaminem malalĕ Stichting Kuluwajak ekepi. 9 me eitop (Curuni) kummĕk / kunĕtĭli 2017 aptao huwa.

Wajana haponkom nenepotop tĭkulunmahem pĕk imiliktohpĕk, mĕnĕhpetukwe Wajana haponkom malalĕ ĕtakĕlĕ tĕmaminumhamo olganisatietom ipatao wĕhe itu kulunmatop pĕk malalĕ ahpela tĕmaminumhe ipĕk aptao. Helĕ enepotop jao man 10 jali pona tĭlihe eitop tom tĕnepoi talihnak tĭpoi malalĕ tĕhelekaptĕi ĕhematom ĕtikom itohpĕk. Wajana haponkom nenepo ikulunmatop pĕk man tĭhe 5 me epo katĭp: Umĭtĭn me eitop malalĕ kultulutom uwantaniptop, Etĭpipĭn uwantatop, kalakuli pĕk eitop, Tilonkom kulumatop malalĕ ĕhenek ĕhekatĭp kaliponotom eitop.

Umĭtĭnme eitop malalĕ kultulutom uwantatop/peptame ĕtitop tunuptĕne mĕntĕja Wajana haponkom kaliponotom kulunmatop akĭmatohpĕk . Umĭtĭnme eitop ĕtĕponokom mohtau man ĕtĕ umĭtĭntom poinĕ tĭpoihe umĭtĭntom ulĕ iweitopkompo malalĕ ĕtĕwala ikulunmaponanomoja, tuwalĕ eitopohpe kultulutom pĕk malalĕ upak eitoponpĕtom ekalĕimĕtoptom pĕk/enepoimĕtoptom pĕk huwa malalĕ mĭhja wantĕ eitop pona tĭlihe eitoptom alĕtohme/itukmatohme malalĕ ipektukwatohme/peptame tĭptohme Wajana haponkom kaliponotom mohtau. Hakĕne eitop itunu/umĭt mĕnekalĕja etĭpipĭn ailĕ uwantatop/ipetukwatohpĕk malalĕ maminumtoptom itohpĕk kakĕitatoptom emamtohme malalĕ maminumtoptom mohpe kaliponotom Zuid-Surinaam po eitohme. Helĕ itĭhwĕ man uwame eitop malalĕ tĕmeheke eitop akename tĭhe, peptame tĭlihe eitopohpe mĕnĕtĭja/enepotopohpe mĕnĕtĭja malalĕ ĕhepaimĕtopohpe mĕnĕtĭja huwa. Ma itunuptĕne kalakulitom pĕk eitop mĕnke ĕtakĕlĕ tĕmaminumhe tĭwĕ tĭwĕlĕnkom eja tuwalĕ eitoptom olganisatietom tĭlihe eitoptom epetpĕtom upilĭhtaop pĕtuku ĕheja tuwalĕ ĕtailĕ sike kalakuli ekalĕnanom mĕnĕheneja hĕlĕ ailĕ kalakuli eitop mĕnĕtĭja. Helĕ kalakulitom man tupoi iloptailĕ ise eitoptom pĕkĕinĕ malalĕ Wajana haponkom pĕkĕinĕ huwa. Ilonkom kulunmatop tunu mĕnekalĕja ĕtakĕlĕ tĭlĭtĭpĭ ihmatotom, Zuid-Surinaamse po itu ikulunmatohme , Wajana haponkom Wajana malalĕ Tĭlijotom pĕkĕinĕ, Lantitom malalĕ lantitom pĕk mĕisnĕla tĕmaminumhamo olganisatietom pĕkĕinĕ huwa. Anumhak eitop pĭnanĭptop malalĕ pĕtuku ipok lĕken itu eitoptom pĕk, tĭwĕ lo ĕtĭlĭla eitop pĭnanĭptop lo po tĕweihamo itutom mĕkpalĕtom ulĕ lĕken eitohme, kolepĭnkom molohnĕla tĕweihamo Wajana haponkom kaliponotom apĕtomtohme malalĕ mololĕ lĕken pĕtuku tuna eitohme Suriname po, 63% katĭp man ipok tuna enetop Zuid-Suriname po. Pĕtuku ĕheja ĕtutoptom man iloptailĕ epola ĕtakĕlĕ lĕken tĭhehe, masike kultulutom ailĕ ĕhenek/anumhak ĕhenepotop man tĭpanale eitoptom ailĕ ĕheja tĕnepoihe. Enahtop itunu/umĭt mĕnekalĕja ĕhenek kaliponome ĕhenepotohpĕk Wajana haponkom kaliponotom Zuid-Suriname ponokomoja itu pĭnanĭptohpĕk malalĕ mĕlĕlĕmelĕ lĕken uwantatoptom alĕtohme ĕtĕ po. Ipohnĕptop ĕtĕpo ĕhmomtoptom po tĭmohamo itohme, imjatatom/waluhmatom tuwalonumatohme kultulutom pĭnanĭptohpĕk malalĕ ĕhekatĭp kakĕikatop apĕitohme ĕtĕnokomoja. Malalĕ man ipatakomp kuptĕ hakĕne ĕtĕ pĕk tĕtuhamo ĕtĕ umĭtĭntom akĕlĕ tĕweihamo, hakĕne TWTS jau ĕtĕ akenaptĕnanom malalĕ man pĕkĕnatpĕ/hakĕne apĕtomananom tĕnkala tĕweihamo/iwĕhepatpĭtom.

Helĕ sin iteikĕnuptĕtĭpĭ lomo tĕweihem man akĕlenme lĕken ihtak tĭhe.



## 4. TWICE PROJECT

---

As described before, TWTIS program aims to keep the forest, water, and the people living in the area healthy, and improve the well-being of the people in the villages by setting up indigenous businesses and implementing sustainable projects, such as commercial exploitation of non-timber forest products (NTFPs). Within the program, the '*Trio and Wajana Indigenous Community Empowerment*' (TWICE) project was created. Project activities will focus on road development negotiation as this is a central issue in Suriname that has the potential to significantly impact the Trio and Wajana peoples' way of life.

Foremost, a Road Impact Assessment (RIA) for the TWTIS community is conducted by an external expert to analyze and document the impact, both opportunities and risks, of the development of the Curuni village (near the Curuni River) to Amotopo village (on the Luci River) road and Brazil Highway BR163 on the Trio and Wajana communities in South Suriname. The analysis includes reviewing reports on the impact of BR163 and other infrastructure (roads) on indigenous communities worldwide, GIS maps, and social-economic studies of Trio and Wajana people. Together with the TRIJANA and the study of the RIA, TWICE project progressed.

TWICE- project attempts to help the indigenous communities to increase their knowledge about social and economic rights and improve their capacity to negotiate the impact of infrastructure development in or nearby the eight Trio and Wajana communities of South Suriname through three milestones.

Throughout *Milestone 1* An impact assessment is conducted by an external expert to analyze and document the impact, both opportunities and risks, of the Curuni/Amotopo road development on the Trio and Wajana communities in South Suriname.

During *Milestone 2* a workshop 'Training of the Trainer (ToT)' at Resort Plantage Frederiksdorp for the TRIJANA members of the eight communities as well as for one male and one female member of each community was established. Afterward village meetings were held to pass along newly acquired knowledge and skills to the Trio and Wajana community members to collect their feedback. These village meetings took place in each of the eight targeted villages over a period of 3-5 days per village and had a threefold purpose, whereas the participants from the ToT, accompanied by OIS & CIS, had to: 1) Inform on road development impact and identify the community's vision considering the impact assessment findings. 2) Share about negotiation skills training and apply good practices identified during the ToT training to communicate with community members. 3) Collect feedback on the elements to make up the Code of Conduct Handbook.

Ultimately, this Handbook was developed (*Milestone3*). This is a document that the TRIJANA developed, with support from OIS and CIS. The TRIJANA leaders will share the final document with the national authorities, political parties, media, and private stakeholders in Paramaribo and support the process to include the Handbook into the Indigenous Declaration for Protection.

## 4. TWICE PROJECT

---

Zoals eerder beschreven, heeft het TWTIS-programma tot doel het bos, het water en de mensen die in het gebied wonen gezond te houden, het welzijn van de mensen in de dorpen te verbeteren door het opzetten van inheemse bedrijven en het uitvoeren van duurzame projecten, zoals commerciële exploitatie van NTFP's. Binnen het programma is het project 'Trio and Wajana Indigenous Community Empowerment' (TWICE) ontstaan. De projectactiviteiten zullen gericht zijn op onderhandelingen over de aanleg van wegen, aangezien dit een centraal thema is in Suriname dat de levenswijze van de Trio- en Wajana volkeren aanzienlijk kan beïnvloeden.

In de eerste plaats werd er een "Beoordeling van de effecten van infrastructuur" (RIA) voor de TWTIS- gemeenschap uitgevoerd door een externe deskundige om de impact, zowel mogelijkheid als risico's, van de ontwikkeling van het dorp Curuni (nabij de rivier de Curuni) en het dorp Amotopo (aan de Luci rivier) weg en Brazil highway BR163 op de Trio- en Wajana- gemeenschappen in Zuid-Suriname. De analyse omvat het beoordelen van rapporten over de impact van BR163 en andere infrastructuur (wegen) op Inheemse gemeenschappen wereldwijd, GIS-kaarten, sociaal- economische studies van Trio- en Wajana-gemeenschappen. Trijana samen met de studie van de RIA vorderde het TWICE- project.

Het TWICE- project probeert de inheemse gemeenschappen te helpen de kennis over sociale en economische rechten te vergroten en de capaciteit te verbeteren om te onderhandelen over de impact van infrastructuurontwikkeling in of nabij de acht Trio- en Wajana- gemeenschappen van Zuid- Suriname door middel van drie mijlpalen.

Doorheen fase 1 werd een effectbeoordeling uitgevoerd door een externe deskundige om de impact, zowel mogelijkheid en risico's, van de wegontwikkeling in Curuni/ Amotopo op de Trio- en Wajana- gemeenschappen in Zuid- Suriname te analyseren en te documenteren.

Tijdens fase 2 is een workshop 'Train de Trainer (ToT)' op Resort Plantage Frederiksdorp opgezet voor de TRIJANA- leden van de acht dorpen waarbij één mannelijk en één vrouwelijk lid van elke community uitgenodigd waren. Daarna werden dorpsbijeenkomsten gehouden om nieuwverworven kennis en vaardigheden door te geven aan de leden van de Trio- en Wajana- gemeenschap en hun feedback te verzamelen. Deze dorpsbijeenkomsten vonden plaats in elk van de acht beoogde dorpen gedurende een periode van 3 - 5 dagen per dorp en hadden een drievoudig doel, terwijl de deelnemers van de ToT, vergezeld de medewerkers van de OIS en CIS: 1) Informeren over wegenontwikkeling impact en identificeren van de visie van de gemeenschap, rekening houdend met de bevindingen van de effectbeoordeling 2) Delen over onderhandelingsvaardigheidstrainingen en goede praktijken toepassen die tijdens de ToT-training zijn geïdentificeerd om met leden van de gemeenschap te communiceren 3) Verzamelen van feedback over de elementen om het Handboek Gedragscode op te maken.

Uiteindelijk is dit handboek tot stand gekomen (fase 3). Dit is een document dat de TRIJANA heeft ontwikkeld, met ondersteuning van OIS en CIS. De TRIJANA- leiders zullen het definitieve document delen met de nationale autoriteiten, politieke partijen, media en particuliere belanghebbenden in Paramaribo en het proces ondersteunen om het Handboek op te nemen in de *Inheemse Verklaring voor Bescherming*.

#### 4. TWICE PROJECT/TARĒNOMANTON INĪRĪHTON PROJEKT

---

Pena iponohto kejatēti waponotao, TWTIS iwehtopē namo inehtē nai itu wewe, tuna, wītotoon kure ikurunmato ituhtao, ijapanmanena ma ihkērēnmanena iwehtohkonme tipatakonpo ma sehken pataponton akoronmato rīto tarēnotomoro inīrī bedrijfton orokome wehtohkon karahkuri epohtomesa patapontomoja sehken samanometa ipimetihpinme tanērēken orokome iwehtohkonme ipatakon wenjarē NTFP's. ma irēme serē TWICE-programma tao nai irēton rītohpē wēekehato. Ma projekton rītohpē wēturutomao ēija wēturuto nehtan ēematon iwehtopē, atītome irē nai serē Suriname po inehtēkonme ēematon rītohpē, ēematon ipukatuwē irēmao Tarēnoton ma sehken Wajanaton ipata tiwērēken nehtan.

Irēme wapo imenekato kinētīrī ēematon iwehtopē imenekato (RIA) TWTIS- pataton jaken, ēiwarētoton kinmeneka tiwērēn pataponton amerarē ekapon apo ēema iwehtuwē pata nehtan kure owa irīpinme, irēton wararē imenekato kinei, sehken pena ēema tiripē Curuni wenje (matahken Curuni ekupēe) ma sehken pata Amotopo (Luci ekuhtae) ēema ma karaiwa nonoja ipukato ēema Brazil Highway BR163 Tarēnoton ma Wajanaton inonoporo ipukato Zuid-Suriname wenje. Ma imenekato kinei amerarē imenuhtēhpēton panpira imenekatohke pata ihkērēnmaneme iwehto ēematon ipukahpē karaiwa nonoponan pē BR163 ma tiwērēnton ēematon ipukahpētonpē marē pata wararēn tarēnomanton akērē ma sehken GIS-kaarten, Tarēnoton ma Wajanaton iwarētohtae imenuhtēhpēton enpatoponpēton. Ētakērē TRIJANA ma emapto ēematon iwehtopēken RIA akērē kure kinei TWICE-project rīto. Ma ēematon pē emapto RIA irē nai waēta tēkise tiwērēken.

TWICE- project nai tarēnoton akoronmato ikukuse ēiwarē iwehtohkopē empatome ma nariketa ēturukeme akijape tiwēturunmahtao, ēiwarē teesenme oninpēken patapao teesenton iwehtopē ma ēematon ja patapo ihkērēnmato ipononeme nariketa irēton pē nai TWICE project iwēekehato ma sehken ēema ipatakonpohtē ahtao sameken ipononeme Zuid-Suriname wenje Tarēno ma Wajanaton inono serē 3 manton tiripēton taerē ikutohke.

Ma waponotomao imenekato kinei tiwērēn pata pēe iwēepihpētomoja, ēema janme pata ihkērēnmato imenekatome, ēema ipukahpē Curuni/Amotopo wenje Tarēno ma Wajana inonohtao Zuid-Suriname tao irē imenekatome ma panpiratao awaintao iponohto imenuhtētome.

Ma ipēkērē 2 iwehto mao wēenpato kinei ēmpatontonme teesenton empato Frederiksdorp po irēmao ainja kinamohtē TRIJANA ton 8 pataton pēe 1me kīrī ma 1me wēri kīne pataton pēe. Ma irēnpēpēepa patapo wēturutohton kinei kērē kainantonpēhpa Tarēnoton sehken Wajanaton empatome ma sehken ijomikon ainja kineta inponopikon irēton ainja kinmenuhtē panpiratao inponopihpēkon wararē. Ma patapo wēturutohton kinei TRIJANA pataton wararē 3 wei pēe 5 wei pona mene pataton wararē irēme patapo wēturuto mao 3 me ehtētohtonpē wēturtuo kinei, ma waponotomao wēturuto mao marē OIS ton ma CI ton akērē kinei: 1) Ainja kinponohpo ijane ēema iwehto pē ekapon apo nai menjarē ēpatakonpo ēema iwēihpē pēe, atī nai ēpatakon ihkērēnmaponeme ēema janme kato ma sehken ekapon apo nai ēnehtēkon atī nai ēnpunēpikonme katohtonpē patapontomoja, sehken tiwarē wehtopē antīnao iwehtohkonpē. 2) me iwehto nai wēenpato kinei ēiwarē ēenkunmeta kiwehtopē kiwēturunmahtao pananakirija ma serē apo mo euhtē kato serē apomo tīrī kato marē, imenekahpēkon pēerē waponotomao wēenpato mao ēija wēturutomao. 3) Amerarē wītotoon ijomihpē kinēimenuhtē serēton iwehtopē inpunēpikon iwehtopē, irēton wararē serē panpira tējatēen tao timenuhtēe.

Irēnehka naka kinei serē tējatēen imoito panpira rīto (3 iwehto mao). Serē panpira imenuhtēhpē nai TRIJANA inīrīpohpē, namo akoronmane OIS ma CI nna. Ma TRIJANA- entuton serē irērēnmerēn tīrīhpē panpira ekaramatan pata entutomoja lantiton, nieuws ipononetomoja, ma sehken orokoman entutomoja marē Paramaribo po amerarē namo ja ejatētome serē *Tarēnomanton iponohto panpira ikurunmatohpē*



#### 4. TWICE TĪLIHE EITOP

---

Akename imilikutpī jau, TWTIS tīlihe eitoptom me man: itu, tuna malalē molo tīpatakamo kaliponotom uwame lēken eitohme, malalē ehewake/jamephak kaliponotom ētītop petukwatohme Wajana haponkom maminumtop/oloko eitop itopke, ipokan etīpīpīn ailē maminumtoptom itohme, ipohnēptop: maminumtop kolepsik/uhpolopsik kalakuli eneimēpone tīhe aptau. Helē TWTIS tīlihe eitop jau kunētīlī : Tīlijo, Wajana (Wajana haponkom) kaliponotom maminumtop ekalētop(TWICE).

Akenatohle me kunehak tuwalē eitop tīpotpī ehemaptēpotohpēk (RIA) moinē TWTIS-jao tēmaminumhamoja tīpoi inamolole tuwalonkomoja ta eitoptom pēk malalē iloptailon jao ētīlīla eitohme ēutē Culuni uwanta tohpēk ( Culuni man mējela tuna pēk) malalē ēutē Amotopo uwantatohpēk (Luci tunaina tēweihem). Iloptailontom jao wantē ētīlīla eitohme ehema itīhwē Kalaiwalon poinē Suriname lon pona. Iloptailon jak ētītoptom pēk tīlītpī eneimētop man pampila imilikutpī jau ehema ilīihe eitoptom pēk Kalaiwa lon BR163 poinē malalē tīwēlēnkōm ētī ilīihe eitoptom pēk Wajana haponkom lon kuptē, ētikom tēneheme tīlītpītom kartatom , ētapētomatohpēk ēhepatoptom Tīlijotom malalē Wajanatom pēk. Ētakēlē TRIJANA malē malalē ēhepatop tuwalē eitohme tīpotpī ehemaptētop ( RIA) helē TWICE tīlihe eitop alēponepsik. Helē tuwalē eitohme tīpotpī ehema itohpēk ( RIA) akēlēnme tīlītpī.

TWICE-tīlihe eitop mēnehekleme Wajana haponkom kaliponotom apētomatohpēk ituwalunukom ekalētohme kaliponotom apētomahe eitoptom pēk, awolemīla anumhak peptame tīpotohpēk malalē tuwalē eitoptom ipetukwaimētohme maminumtoptom pēk etuwalunumatop ētikom ilīihe eitohpēk ipatao wēhe mējela Tīlijo malalē Wajanatom pata pēk Zuid-Suriname po 3 me iloptailontom tīlihe eitohpēk.

Pēkēnatpē itoponpī poinē tīlītpī eneimētop kunētīlī inamolole tuwalonkomoja tīlihe eitoptom pēk, ētikom ilīihe eitop malalē iloptailon jao ētīlīla eitop ehema ētītohpēk Culuni /Amotopo po Tīlijo malalē Wajanatom Zuid-Suriname po imenkaimētohme malalē tēneheme tītohme huwa.

2 eitop po ētutop kunētīlī 'ēhepatop ēpatēnuja (ToT)' Frederiksdorp po TRIJANA alītom 8 me ēutētōm moinē kunehak pēkēnatpē eluwa malalē pēkenatpē wēlīi akēlēhe. Mēlē mijak ētēnokom ēhmomtop kunētīlī ihjanme tīlēmētpī ituwalunumatop malalē tuwalē eitoptom ekalētohme Tīlijo malalē Wajanatom akenaptēnanomoja malalē upak takatoponpē tom imomēmē tohme. Helē ēutē po ēhmomtoptom mēnētīja ēhmelē 8 mankom ēutē kuptē 3 poinē 5 awainatop pona pēkēnatpē ēutē malalē kunehak tot 3 me tīlihe eitopohpe, ētakēlē tēhepahamo epatop ēpatēnuja ( ToT), tēmaminumhamo OIS jao malalē CIS jao : 1) upotop ehema itohpēk malalē enepotop talīhnao ipohnēptop ētī henejatēu ehema ētītīhwē katoptom mīhja wantē eitop pona ipohnēptoptom , Tuwalē /tēwalē eitop tīmoiheme tīlītpītom anumhak enepotohme. 2) Ēhepatop kunehak maminumtoptom kaliponotom malē ētikom ilīihe eitoptom pēk malalē ipokan ihle me katip enetop ToT-ēhepatop po aptao helēkom wantak tīkapoi ēutē ponokom ehēt jao itētpī tom ēheheja ēhtuwalunamtoptom pēk epatohpēk. 3)Imomēmētop ētawēna tīlēmētohme Pampila jao tīmoihamo tom itohme / tīlēmētohme.

Upakēpsik ipēk eiheinē hēlē pampila imilikutpī talīhnao nētīlī ( 3 me tītop). Helē mēlē tītipkaheme TRIJANA nīpotpī, OIS malalē CIS kunapētoma tēu. TRIJANA alītom ihleme tēneheme mēnenepoja ēhmelē inamolole tuwalonkom , politiek pēkenkom, tēnehamo inanom malalē ēhmelē ise tēweihamo Paramaribo po apētomapotohme helē Wajana haponkom nimilikpotpī pampila upotohme Wajana haponkom kaliponotom nenepome ētikom kulunmatoh pēk.

## 5. EXPLANATION OF THE RULE

---

### *Registration procedure*

Before you want to travel to South Suriname, the inhabitants want to know about your arrival. This has to do with the presence of traditional authority, sleeping places that may have to be made in order, holidays, but also for safety. Each village has its own Traditional authority and points of contact. As a result, the registration procedure may differ. In addition, it is the intention that you sit down with the traditional authority to discuss your stay, your purpose, and your activities.

### *Code of conduct*

Once you are in one of the villages, there are rules of conduct that you must observe. This has to do with culture and way of life. The Indigenous community has a very different way of life. Since the outsider is a 'guest', they must abide by their rules.

### *Environmental rules*

Besides the rules in the village, there are also environmental rules. These are formulated based on the environment of each village. Here too there are differences per village. But the rules that match are No gold mining, No logging, No bauxite mining, and hydroelectric power stations. Do not fish and/or hunt without consent and do not take things from the forest or throw things in the forest. These rules are not only related to their living conditions, but also to the decline of biodiversity and the ecosystem. In addition, the consequences may reveal themselves.

### *Safety rules*

The established rules also include safety rules. These are rules that you and the envoys must ensure to ensure the safety of everyone. A general rule in every village is that you cannot roam and hunt without permission. This can result in confusing communication. Every outsider must also be able to identify themselves. Sneak-in behavior will not be tolerated.

### *Norms and values*

Each village has its own customs and rules. Their own standards and values like you and me. By providing insights into the diversity of norms and values of the isolated villages, they have also formulated these for you. With this, the indigenous people hope to build mutual respect.

When you come to the village, you come with good intentions. The indigenous population is a community that tries to develop along with it while preserving its own culture, cultural heritage, customs, and exceptionality.

---

## 5. TOELICHTING OP DE REGELS

---

### *Aanmeldprocedure*

Voor het afreizen naar Zuid- Suriname, willen de inwoners van tevoren geïnformeerd zijn van uw komst. Dit heeft te maken met aanwezigheid van Traditioneel gezag, slaapplekken die eventueel in orde gemaakt moeten worden, feestdagen maar ook voor veiligheid. Elke dorp heeft zijn eigen Traditioneel gezag en aanspreekpunten. Waardoor de aanmeld procedure kan verschillen. Daarnaast is het de bedoeling dat u samen met het traditioneel gezag gaat zitten om het verblijf, doel en de werkzaamheden te bespreken.

### *Gedragsregels*

Als u eenmaal in een van de dorpen bent, zijn er gedragsregels waaraan u zicht dient te houden. Dit heeft te maken met cultuur en manier van leven. De Inheemse gemeenschap heeft een hele andere manier van leven. Aangezien de buitenstaander 'gast' is, dient men zich aan hun regels te houden.

### *Omgevingsregels*

Naast de regels in het dorp, zijn er ook omgevingsregels. Deze zijn geformuleerd aan de hand van de omgeving van elk dorp. Ook hier zijn er verschillen per dorp. Maar de regels die overeenkomen zijn: geen goudwinning, geen houtkap, geen bauxiet winning en waterkrachtcentrales, niet zomaar vissen en/of jagen en geen dingen meenemen uit het bos. Deze regels heeft niet alleen met hun leefomstandigheden te maken maar ook het verval van de biodiversiteit en het ecosysteem, daarnaast de consequenties die zich kunnen openbaren.

### *Veiligheidsregels*

De opgestelde regels omvatten ook veiligheidsregels. Dit zijn regels die u en gezanten dienen te waarborgen om de veiligheid van iedereen te garanderen. Een algemene regel die in elk dorp geldt is dat u niet zonder toestemming kan rondlopen en jagen. Dit kan tot verwarrende communicatie resulteren. Iedere buitenstaander moet daarnaast zich kunnen legitimeren. Insluip gedrag wordt niet getolereerd.

### *Normen en waarden*

Elk dorp heeft zijn eigen gewoontes en regels. Hun eigen normen en waarden zoals u en ik. Door inzichten te geven in de diversiteit qua normen en waarden van de afgezonderde dorpen, hebben zij deze ook voor u geformuleerd. Hiermee hoopt de inheemse bevolking wederzijdse respect op te bouwen.

Als u naar het dorp komt, komt u met goede intenties. De inheemse bevolking is een gemeenschap die probeert mee te ontwikkelen maar wel met behoud van eigen cultuur, culturele erfgoed, gewoontes en uitzonderlijkheid.

## 5. IHTARĒNMATO IMOITOHTONPĒ

---

### *Wëiponohtopë penakërë*

Ëtëse of ëwëepise ëmë ahtao Zuid-Suriname wenjanton ipata pona, irëmao nai pataponton wapo ëwëehto etase iwarëne iwehtome. Serë janme pata entuton ja ëmëhtomeken, ëwënihto erahtëtome, iwehtarënmatohtonme marë, tahken sasame wehto patapo ahtao ma sehken kure ëkurunmatome ekehpe ërëewa iwehtome pataponton. Ëihatoken nai pataton imoi ijarëne, pataton wararë marë tëntuke mene ma sehken tërë iwëturutohton imoikompë ijarëne mene. Irëjanme ëwëiponopirihtao tiwëreken mene euhto metatae tiwëren pata po tiwëreken marë imoito tirëe iweike. Ma sehken pata entu akërë ëwetapakatuwë ëwëiponohtome ma ëwënihto ekantëtome marë irëmao nai irasame ëwëiponohto atihpe ënehtëpë iponohto ma sehken ëjorokopë marë.

### *Kiniri kiwehtohpë imoito*

Pata po ëmë ahtao, tërë nai kimoi kiwehto pëken akamahpë atihpe inirëewa kiwehtopë. Serë imoi nai serë aponpë pata iwehto culturu pë ma wïtototon iniri patapo inihkërenmaewa wehto. Tarënoton iniri ma sehken iwehtohkon nai tiwëreken patapo. Pananakiri iwehto apota irëme akihpe panankiri patapona iwëehtuwë nërë apon ëwë imoito imoi.

### *Pataponpë imoito*

Ma pata imoi akërë marë nai pataponpë imoito pata ipohtën itutonpë. Irë nai timenuhtëe patatomoja tijarëne mene tiwarëtohton taerë tiripoe iwararëne. Irëme irë imoitohtao marë nai ëihtaoken pata imoihton pataton wararë. Ma këpëewa nai ëisaporo pata wararë serë pë imoito tirëe: koutupëhta wehto, wewepëhta parankapëhta wehto, nono amikatopëhta wehto ma tuna apuruto kureta iwehto, irëton nai ëisaporo akamahpëme pataton wararë. Ipato rëken ëiwae wïtëto kureta ëiponohkëren ma kana emato kureta iponohpora ahtao sehken oninpëken inarëewa ehkë ituhtaanonpë. Serë imoito nai tirëeta ijane tipatakon ikurunmatome rëken ituhtaonton sehken weweton ikurunmatome marë serë imoito kinei itukon ëtihaewa ma ihkërenmara iwehtome. Ma tërë marë nai akërë mënjarën tiwëesen antinao wehto nënepotan.

### *Ikurunmato imoitohton*

Ma imoitohton akërë marë nai tërë ikurunmato imoitohton. Serë imoito nai ëmë ma akërënton tiwëepiton imoihtonme ma tiwëhpunëhto tao inapëikonme marë iwarëneken iwehtome, atitome irë imoi imoimahtao amerarënoru kure kikurunmapotae irëke atihpe iripi rïtohpëe. Ma amerarënoru imoime nai serë apo kato ipato ajahpe tëewa ehkë patapo ëmë ahtao kato ma ipato rëken of ëiponosewa rëken ëiwae tëewa ehkë kato marë irë apo nai pataton wararë imoito tirëe. Këpëewairë irë imoito isaikatuwë ëja soo kato miripotae/ëpëkënohto mepohtae. Irëme pananakiriton pata po ahtao tëka iponohanërën of ID-kaart enepon. Aminëne rëken of mënjakën tiwëesen kureta nërë apon enohtopa nehtan.

### *Kinirikon eneto ma Kiwehtohkon iwehto*

Ma pata wararë nai inirikon of iwehtohkon ëihtaoken ma sehken ijarëne marë imoitohton timoijen penarë. Iwehtohkon ma inirikon marë iwehtohkon taerë kijaporone wïtotome kiweikonke. Ma irëme tiwarëtohton taerë itu iwehtopë, mëesan kimenuhtë ënejatëme maano pata iwehtopë, irëton iponohto nai panpira tao tëjatëenme. Irë iponohtoke nai Tarënomanton pananakiriton enutanikise kure tipine ëija kiwëenetohkonme akërëne.

Patapona ëwëehtuwë, ohkë kurano ënehtëke iripiketa. Ma Tarënomanton nai tipatapo ontwikkeling oninpëkonton rise, tipata akoronmatome ma kure marë nai iijane akoronmasene ëmë ahtao ma këpëewa itu ihkërenmato keta, ma ipatakon iculturu kon ihkërenmatoketa marë, ma sehken serëmao onken wehto patapo irë aporo rëken to tipatakon iweise uraikanena maa-ken atirënatonpëe.

## 5. EKALĒTOP TĪMOIHAMO PĒK

---

### *Umĕktohpĕk etuwalonumatop*

Tanme ĕtĕpistĕlihtau Zuid-Suriname pona aptau, man akename ĕtĕnokom tuwalĕhe ĕmĕktohpĕk. Helĕ katĭp man: mĕnĕhmomja ĕtĕ umĭtĭntom, etuwalonumatop man iwemĕkĭtpĭtom ĭniktohpĕk, ĕhewake eitoptompĕk, malalĕ tĕmeheke eitoptompĕk huwa. Ĕhmelĕ man ĕtĕtom tumĭtĭnke lĕhken, malalĕ ta kahe tĕweitolkom mohpe man tot. Mĕlĕ umpoi man umĕktohpĕk etuwalonumatop ĕhekatĭppĭla. Masike man helĕ katĭp eitophe ĭmĕkĭtpĭme ĕwaptau, pĕtuku ĕtutophe ĕtĕ umĭtĭntom malĕ, moĭnĕ mituwalonumei tot ĕtikom ĭlihe ĕweitohpĕk, malalĕ ĕwemaminumtoptompĕk huwa.

### *Tipanale eitop tĭmoihamo*

Tanme tepolepkai ĕtĕna ĕwaptau man tĭmoihamohpehnĕ, mĕlĕkom man masike tĭmoihehe. Helĕkom man kultulu eitoptompĕk, malalĕ ulĕ eitoptompĕk huwa. Wajana haponkom ulĕ eitop man tĭwĕlĕpsik. Masike tĭwĕlĕn ponokom iwemĕkĭtpĭme sike, awap ĕtĕnokom nimoipo imoitān tot.

### *Ĕtĕ wala tĭmoihamo*

Malalĕ ĕtĕnokom nimoipotom malĕhnĕ man ĕtĕwala tĭmoihamo. Helĕ man tĭhe ĕtĕ wala tĭmoihamo me katĭp. Helĕkom mohnĕ man ĕhekatĭpĭla ĕtĕtom kuptĕ. Helĕkom man tĭmoihamo me katĭp: koutu pĕkĕla eitop, wewetom ĕnakĕtĭla eitop, lohtalĭ tĭpĭnamotom pĕkĕla eitop, malalĕ wapot tĕmaminem tunapĕk (tuna aputop) pĕkĕla eitop, epo lĕken ka ĕnapĕlĕtĭla/pĭtĕna ĭtĕla eitop, malalĕ epo lĕken ĕtikom ituhtalĭtom ĕnalĕla eitop. Helĕkom tĭmoihamotom man ulĕ eitoptom pĕk lĕkenela katĭp tĭhe, ituhtalĭtom (wewetom, mĕkpalĕtom, ĕtikompalĕ), tĭwĕ iwejin ĕtĭtoptom kulunmatohme katĭpĭhnĕ hek man tĭhehe.

### *Tĕmeheke eitop tĭmoihamo*

Tĭmoihamohtau wĕhnĕ man tĕmeheke eitohpĕ tĭmoihamo. Helĕkom tĭmoihamo man ĕja ĭmĕkĭtpĭme ĕwaptau, malalĕ ĕwakĕlĕ ĭmĕkĭtpĭtom moja huwa, tĕmeheke ĕweitopkom he sike. Ĕtĕ kuptĕ man epo lĕken ka ĕnapĕlĕtĭla/epo lĕken pĭtĕna ĭtĕla eitoptom tĭmoipoheme. Sinkom ĕnimoila ĕwaptau mĕta-mĕtapĕnma pojai/ipokkela eitop mĭpojai/ mĕheilānohpojai. Malalĕ ĭmĕkĭtpĭtom tĭpāmpilānkōm (ID-kaart) enepoja, epo lĕken ta ĕweitop menepojai ĕtĕnokom moja aptau man ipokela.

### *Ĕhenek ĕhekatĭp anumhak ĕhenepotop*

Ĕhmelĕ ĕtĕtom man ulĕ tĕweitolkom ailĕ, malalĕ tĭnimoipokom ailĕ. Tĭnimoipokom mohpe man tot, malalĕ ĕhekatĭp anumhak tĕwĕitolkom enepotopohpe ĕkatĭplĕ/ ĭkatĭplĕ. Konie eitoptom ekalĕtop umpoi tĭwĕ-tĭwĕ/ĕhekatĭpĭla kalĭponotom eitohpĕk, ĕtĕtom nimoipotom pĕk malalĕ ĕhekatĭp anumhak ĕhenepotoptom pĕk, man helĕkom mohnĕ masike upaklĕ tĭkepĕhe ĕtĕnokomoja. Helĕkom ke man Wajana haponkom kalĭponotom ĕhekatĭp tĕwĕhenepotopkomhe.

Masike ĕtĕna mumĕkjai aptau ipokantom pĕk ĕtuhe mĕhkĕ. Wajana haponkom mĕkja ĕtĕnokom kalĭponotom, uwantahe/peptame ĕtĭlihe tĕweihamohnĕ mĭhen lep, lome tĭkultulunkom pĭnanĭptop/ĕninomtala eitoptom malĕ, ĕtikompalĕ uhpaklĕ ispe tĕweitolkom, upaklĕ ulĕ tĕweitolkom malalĕ tĭwĕlĕpsik tĕweitolkom enepotoptom malĕ.

### 6.1 Alalapadu

#### *Registration procedure/ Aanmeldprocedure/ Wĕiponohtopĕ penankĕrĕ/ Umĕktohpĕk etuwalonumatop*

- Send a letter or call and make an appointment with the captain.
- Brief sturen of bellen en afspraak maken met de kapitein.
- Ępanpira enehpo of bel tĕrĭ ma irĕmao kapitein ihtarĕnma ĕwĕturutome ija.
- Pampila tĕnokhe malalĕ bel tĕtihe malalĕ ĕtĕ umĭtin tĭtuwalonumai.
  
- Discuss with traditional authority why you are coming.
- Bespreken met traditioneel gezag waarom je komt.
- Pata entuton ihtarĕnma wapo atĭwaehpe ĕwĕehtopĕ ipatakon pona.
- Ętĕnokom malĕ tĕtuhe ĕtikai ĕmĕktohpĕk.
  
- Make an appointment before you and with whom you are coming.
- Afspraak maken voordat je komt en met wie je komt.
- Wapo pitĕ pata entuton ihtarĕnma ĕwĕehto iwaponkĕrĕ ma sehken akĭjan akĕrĕ mĕnejan.
- Upaklĕ tĭtuwalonu mai umĕkihe aptao malalĕ ĕnikjam malĕ tumĕkhe ĕwaptao.
  
- Hold a meeting with Foundation Trijana on the above-mentioned points to discuss what the community wants to decide.
- Krutu houden met Stichting Trijana over bovenstaande punten, wat de gemeenschap wil besluiten.
- Wĕturuto rijan Trijana serĕ epoen imenuhtĕhpĕ irasahtonpĕ wĕturutome, irĕme naka ahtao pataponton inehtĕ taerĕ tĭnehtĕ ĕtakĕrĕ ainja nĭritae.
- Trijana alĭ tom ĕtutop ĭja hĕle imilikutpĭ pĕk, malalĕ ĕtihe ĕtĕnokom aptao emna nihanopjai ĕtakĕlĕ ĕtĕnokom nisano ailĕ.
  
- Traditional authority must inform the villagers before they make any decisions.
- Bestuur moet het volk melden, voordat ze iets besluiten.
- Bestuur ton inĭrĭme nai pataponton iharĕnmato, tĭnehtĕkon rĭto ekaramato iwaponkĕrĕ tĭwĕesentonpĕ.
- Bestuur alĭ tom ĕtĕno kom ituwalonu me, akename ĕtakĭmalahnĕ aptao ĕtutop tom pĕk.

#### *Code of conduct/ Gedragsregels/ Kĭnĭrĭ kiwehtohpĕ imoito/ Tipanale eitop tĭmoihamo*

- Bring your own food when you visit.
- Bij komst eigen eten meenemen.
- Ęwĕepĭrĭhtao ĕikarĕ ĕerepaton enehkĕ.
- Umĕkihe aptao tĭneple mĕktĕk.
  
- No alcohol consumption in public.
- Geen alcohol gebruik in het openbaar.
- Kutune sopiton inenĭsewa ekhĕ awainporo pata po.
- Tĕlihamo wĭpĭ ĕnelila eikĕ talihnao / tĕneheme.
  
- Do not distribute drugs in the village.
- Geen drugs verdelen in het dorp.
- Tĕtĕin tĭikaimĕton inajakaewa ehkĕ pata po.
- Tĭhukmahamo wĭpĭ ĕnekamĭla eikĕ ĕtĕ po.
  
- No loud music.
- Geen luide muziek.
- Poku aerusa inĭrĕewa ehkĕ.
- Anumhak mĕisne poku ĕnetĕla eikĕ.

## *Environmental rules/ Omgevingsregels/ Pataponpë imoito/ Ĕtë wala timoihamo*

- When the outsiders come, we will demand that all agreements must also be translated into our language.
- Overeenkomst voor de weg: als de buitenstaanders komen zullen we eisen dat alle overeenkomsten ook in onze taal vertaalt moeten worden.
- Ihtarënmato imoito ekaramato ëema pë: Pananakiriton iwëepirih tao ainja ipata pona irëmao nai ainja imoitohton ekaramahpë omiton intakaserën aijna ijomihtaerë.
- Akename pitë tëtuhu ëtikom ilihe aptao: tanme tulakanamotom tumëkhe aptao nai emna ehempatak pitë ëtutop he malalë ehmelë ëtakëlë maminumtop pëk ëtutoponpëtom man tihahkaimëihe emna omi jak.
  
- Agreement for the road.
- Overeenkomst voor de weg.
- Ihtarënmato imoito ekaramato ëema pë.
- Akename pitë tëtuhu ëtikom ilihe aptao.
  
- No gold mining, No logging, No bauxite mining.
- Geen goudwinning, geen houtkap, geen bauxiet winning.
- Koutu pë wehto kureta, wewe parankapë wehto kureta, ma nono tamiren amikato bauxiet kureta.
- Koutu pëkëla, wewe tom pëkëla, lo hapon kom lohtali tom pëkëla huwa.
  
- No wildlifepet trade.
- Geen dierenhandel.
- Mëhparëton apëhto kureta.
- Mëkpalë tom man ehëkamila.
  
- No concession issuance.
- Geen concessie uitgifte.
- Orokome wehto pata ituhtao consesi ekaramato kureta.
- Maminumihe eitop man ehëkalëla emnaja ënupola aptao.
  
- Do not build hydroelectric power plants in the area, do not evaporate creeks.
- Geen waterkrachtcentrales bouwen in het gebied, geen kreken verdampen.
- Tuna apuruto kureta pata pohtë, ipërihton unanihpoto kureta.
- Tuna pëk tëmaminumhem wapot (tuna aputop) itop hela nai emna patao, amahtom ënikunanihpola.
  
- Do not destroy nature.
- De natuur niet vernietigen.
- Ituton ihkërenmato kureta.
- Itu tom ohanë matop hela nai emna .
  
- Make an agreement together, not unilaterally.
- Overeenkomst samen maken, niet eenzijdig.
- Kinehtëkon ëtakërë kitijati ëisaporo, ëiponjeta.
- Ĕti kom ilihe aptao ëtakalë tihe tipohnëphe huwa, pëkëna lëken nula.

## *Safety rules/ Veiligheidsregels/ Ikurunmato imoitohton/ Tëmeheke eitop timoihamo*

- Do not remove medicinal plants. Natural products in the mountains may not be excavated.
- Geen medicinale planten zonder toestemming weghalen. Natuurproducten in de bergen mogen niet opgegraven worden.
- Ĕpiton ituhtaon inarëe ehkë ipato rëken. Pï po nonotaonton inamikaewa ehkë.
- Ĕpi me tëweihamo paja haponkom malë. weweptile tom ënumkala eikë epoleken. İpï / tëpuhtalitom man tikihelaha / tawaihela.

- Do not hunt without permission.
- Niet zomaar jagen.
- Ēikarē ēiwae tēewa ehkē.
- Epoleken pītēna itēla.
- Safety is of paramount importance; must be guaranteed in the south of Suriname. Placing signs through an agreement.
- Veiligheid hoog in het vaandel; moet gewaarborgd zijn in zuiden van Suriname. Borden plaatsen door middel van een overeenkomst.
- Kure ihkērēnmanena wehto nai irasa waponome. Irē nai tīpīnmaporenme Zuid-Suriname inono wenje. Parakaton nai tīsokatēenme iwararē tejatēenme ipē imoitohton imenuhtēhpē.
- Tēmeheke eitop man akenamehle iloptailonme. Masike man tunonopheme Zuid-Suriname po. Tēnehamo imilikutpītom tīhe ipok tikai ēheja aptao.

***Norms and values/ Normen en waarden/ Kinīrikon eneto ma Kīwehtohkon iwehto/ Ēhenek ēhekatīp anumhak ēhenepotop***

- By visiting the village, contribute or leave a gift at the captain.
- Bij bezoek aan het dorp, bijdragen of cadeau achterlaten bij de kapitein.
- Tīwēepīton pata pona, atīhpe tīnekaramahton ekantētān kapitein ja.
- Apētomatop tawake eitop popsik inēmēkēlē.
- Talk under supervision.
- Praten onder begeleiding.
- Ēwēturutomao tokoronmaneke ēturu.
- Takenaptēne ke mēlē mēlē tikai towomiptēne/ isahkaimēnehpe huwa.
- Protection of the village forest, culture all and everyone who lives here. Also the animals. Don't take anything from the forest.
- Bescherming van het dorpsbos, cultuur allemaal en iedereen die hier woont, ook de dieren. Niks meenemen van het bos.
- Pata, itu, wītototon ikurunmato ma sehken amerarē oninpēken pena wehtoponpē culturū ikurunmato serē pata po aeneme teesenton marē. Sehken mēparēton, inarēewarēn ehkē serē pata pēe.
- Ēūtē nikulunma itutom ēhmēlē malalē kultulutom, ēhmēlē talē tēweihamo. Malalē ituhtalitom mēkpalētom epoleken ēnalē.
- Only take pictures with permission when visiting.
- Als mensen komen, geen foto maken zomaar, alleen met toestemming.
- Wītototon iwēetuwē, ipatorēken foto inīrēewa ehkē, foto tīri iponopotuwē rēken ēēja.
- Kalipono tom tumēkhe aptao, fototom ēnīlīla epoleken ēnupolale aptao tupoi aptao lēken ipok.
- Do not litter in the village and in the surrounding area.
- Geen rommel/ vuil gooien in het dorp en in de omgeving.
- Ēerepa enīnpēton ma ahpuruton marē inemaewa ehkē pata po ma pata pohtē marē.
- Sipīlī tom ēnalimala epoleken ēūtē po aptao malalē akēlep hak ēūtē pēk aptao huwa.
- When people come to the village and they need help, they are helped in the village. The Indigenous people must stay within their borders.
- Wanneer mensen in het dorp komen en ze hulp nodig hebben, worden ze in het dorp geholpen. De Inheemse bevolking moet binnen hun grenzen blijven.
- Tīwēepīton nejan ahtao irēmao ainja nakoronmati tokoronmaseto ahtao serē pata po, Tarēnoton tīnīrikon taerē nīrītan tīpatakopō.
- Kaliponotom ēūtē pona tumēkhe aptao tēpētomatopkom he tot aptao tēpētomatopkom apēhja tot, lome Wajana haponkom kaliponotom lome tēweitopkomjaolē lēken.



### *Registration procedure/ Aanmeldprocedure/ Wëïponohtopë penankërë/ Umëktohpëk etuwalonumatop*

- Get permission from the village council before you enter the village.
- Eerst toestemming krijgen van het dorpsbestuur voordat je in het dorp komt.
- Wapo pata entu ja kure iwehto iponohpo ëwëehto iwaponkërë pata pona.
- Akename pitë tupoi ëutë umitìn tomoja umëkilahnë ëutëna/ pona aptao.
  
- First, the village council will discuss in why an outsider wants to visit the village.
- Het dorpsbestuur gaat overleggen in welke hoedanigheid een buitenstaander naar het dorp komt.
- Wapo pata entu nëturutan tokoronton marë turakanen tiwëespise iwehtopë ma sehken atïwaehpe pananakiriton iwëehtopë marë.
- Akename pitë ëutë umitìn tom mëneneja /mënimenke ëtikom ilihe eitop pohpe tulakanamo tumëkhe aptao.
  
- Carry out activities with good intentions as an outsider.
- Met goede intenties activiteiten uitvoeren van in het dorp.
- Kurano rëken ënirime ënehtëme tiri ma ënpunëpime marë atihpë rise.
- ëmë hato pata po ëmë pananakiri.
  
- Permission is granted if the traditional authority and residents agree and are aware of the visit.
- Toestemming voor een bezoek wordt verleend als het bestuur en de inwoners van het dorp er mee eens zijn en op de hoogte zijn.
- Kure kato tïnehtë ekaranman pata entu amerarë akorontomoja kure ahtao ma sehken patapontomoja kure ahtao rëken marë iwarëne ëniri iwehto pëerë.
- Ipok of uwa aptao ipokela katop mënëhekalëja ëutë umitìn tomoja malalë ëutënokomoja ipok aptao.

### *Code of conduct/ Gedragsregels/ Kiniri kiwehtohpë imoito/ Tipanale eitop timoihamo*

- Ask permission if you want to take pictures of surroundings and people in the village.
- Toestemming vragen voor fotoen video opname in het dorp van zowel de omgeving, alsook van mensen in het dorp.
- Wapo pitë foto rise ëmë ahtao iponopohpo kapitein ja tahken wïtototon ikuhtunëse ëmë ahtao sehken atirënaton marë patapo.
- Akename pitë tupoi fototom ëlihe ëutë po eitop aptao malalë tanme kalipono ilihe aptao huwa.
  
- The outsiders must have permission from the captain if they want to walk in the village.
- De buitenstaanders moeten toestemming hebben van de kapitein als ze willen wandelen in het dorp.
- Turakanenton pananakiriton wapo pata entuja nïponopon turakanatohpë pata po.
- Tulakanomo tom akename ëutë umitìn nuja mënupoja ëutë po itë itëhe aptao.
  
- The outsiders are not allowed to harass the women in the village. If one falls in love, the outsiders must follow the rules that the traditional authority lays down for them.
- De buitenstaanders mogen de vrouwen in het dorp niet lastigvallen. Indien men verliefd raakt op iemand in het dorp, moeten de buitenstaanders de regels volgen die het dorpsgezag vaststelt voor hen.
- Pananakiriton patapon iwëripëta nehtan, këpëewairë ëse iweikon mahtao wëri marë irëmao pata entu ijomihtaerë tïniri rïtan pananakiri kiri (tïnmoitarë nïrëtan).
- Tulakanomo tom man wëliham ënakilimala ëutë po aptao, lome ëhehe tot aptao timoihem ëutë umitintom nekalë ailë lëken man tot.
  
- Outsiders are not allowed to bring drugs and alcohol to the village.
- Buitenstaanders mogen geen drugs en alcohol meenemen naar het dorp.
- Pananakiritomoja nai tiikaime enehto kureta ma sehken kutune sopiton marë enehto pata pona.
- Tulakanamo tom man tihukmahamo wipi malalë tëlihamo wipi tom ënenepila ëutë pona.

- You are not allowed to pluck fruits, you can buy them from the villagers.
- Niet zomaar vruchten plukken in het dorp, je mag ze wel kopen bij de dorpingen.
- Ipato rēken tēperen tēnasenton impēsewa ehkē, epekahkē karahkurike patapontomoja.
- Epoleken tēpelamo ēnupētīla, epekatkē lēken ēutē ponokomoja ise aptao.
- Plants and animals may not be taken from the village, forest, and rivers.
- Er mogen geen planten en dieren meegenomen worden uit het dorp, bos en rivieren.
- Tahtaenton ma mēhparēton inarēewa ehkē pata pēe, itu ma tuna pēe marē.
- Ipokela man wewepētīletom malalē mēkpalē alētop ituhtao wēine tunakwao wēinē huwa.
- Outsiders are not allowed to carry animals from the village.
- Buitenstaanders mogen geen dieren meenemen naar de stad.
- Pananakiriton mēparēton inarēewa pata pēe poto pona kureta nai irē.
- Tulakano tom man mēkpalē ituhtali tom ēnalēlēla voto pona.
- Jewellery, bows and arrows and other handicrafts may be bought and carried from the village.
- Sieraden, pijl en boog en andere handwerken mogen gekocht worden en meegenomen worden uit het dorp.
- Tēpekassenme tīkapihpēton epekahto kure pata po ma irēnpēton arēto marē poto pona kure.
- Kahulu, pilēu paila malalē tiwēlēnkom omo ke tīhamo mēnēhepekatja ēutē po malalē mēnētālēja ēutē poine.
- Outsiders are not allowed to express their religion in the village (e.g. from building a mosque).
- Buitenstaanders mogen hun religie niet tot uiting brengen in het dorp (bijvoorbeeld het bouwen van een moskee).
- Okīnpēkenke tīneponanmakentomoja tīneponanma pē enpato kureta tarēnotomohtao pata po (ipunēhto moslim ikanpakoro rīto kureta).
- Tulakanomotom man tīneponanmakom ēnilīla ēnenepola ēutē po ipohnēptop Moslim tom kan pakolon itop pēk.

#### ***Environmental rules/ Omgevingsregels/ Pataponpē imoito/ Ēutē wala tīmoihamo***

- No gold mining, pollution and logging in and around the village.
- Geen goudwinning, vervuiling en houtkap in en rondom het dorp.
- Koutupē wehto kureta, itu ahputēto kureta ma wewepē wehto kureta pata pohtē.
- Koutu pēkēla, itu ēniwilīkmala wewe tom ēnakētīla ēutē wala po.

#### ***Safety rules/ Veiligheidsregels/ Ikurunmato imoitohton/ Tēmehehke eitop tīmoihamo***

- You are not allowed to hunt on wild animals and fish without permission, but you can buy it from the villagers.
- Je mag niet zomaar jagen op (wilde) dieren en vissen mits er toestemming is verleend. Vis en vleessoorten mogen gekocht worden bij de dorpingen.
- Ēikarē ēiwae tēewa ehkē ituhtao mēhparēton wētome ma kana ematome marē, pata entu ijomi kure iwehto inetaewa ēmē ahtao ma epekato nai kure otīme patapontomoja.
- Epoleken mēkpalētom ēnuwēla eikē malalē katom ēnapēlētīla huwa lome tupoi ēja aptao iloptailēla. Tatīpola epekatkē ēutēnokomoja.
- You are not allowed to throw waste and hazardous materials in the village, forest, or rivers.
- Je mag geen afval en gevaarlijke materialen gooien in het dorp, bos of rivieren.
- Ahpuruton ijapērēkato kureta pata po ma sehken atīhpe isanihpēton emato marē kureta patapo, itutao, tunahao marē.
- Sipīlī tom mīnpalēmatēn kom ēnalimala eikē ēutē po, ituhtak malalē tunawak huwa.
- Outsiders must be able to identify themselves when they enter the village.
- Buitenstaanders moeten zich kunnen legitimeren als ze in het dorp komen.
- Tīwēepī pananakiriton tījaidikaart enepōnērēn pata po ahtao.
- Tulakano tom tīpampilankom enepopja ipohnēptop (id karta) ēutē pona umēkihe aptao.
- Outsiders must always follow the rules of the village.
- Buitenstaanders moeten ten alle tijden de regels van het dorp opvolgen.

- Tarëno ipatapo ahtao pananakiriton pata inmoitaerë to nehtan pata po.
- Tulakanomo tom tumëkikom kuptë ëütë nimoipo imoja tot.

*Norms and values/ Normen en waarden/ Kinirikon eneto ma Kiwehtohkon iwehto/ Èhenek èhekatip anumhak èhenepotop*

- When you come to the village you have to bring something or contribute to support the village. If they do not want to give a donation, they are not allowed to enter the village.
- Als je naar het dorp komt moet je iets meenemen of een bijdrage geven, om het dorp te ondersteunen. Zonder een bijdrage of donatie mag men het dorp niet betreden.
- Tiwëesenton wararë pata akoronmato ekaramatan tinekarama. Pata akoronmatome. Ma këpëewairë inekaramana ahtao patapona namo apon iwëehto kureta.
- Èütë pona mumëkjai aptao tëmjahe mëhkë tawake eitop popsik, ëütë apëtomatop. Lome tawake eitop ënekalë hela aptao umëkila /emna pata ënetkapala manai.
- Permission to walk in the village and check that nothing has just been smuggled with it.
- Er is toestemming van het dorpsbestuur nodig om een wandeling in het dorp te maken. Het is verboden om dingen (planten, dieren) uit het dorp mee te nemen.
- Èurakanato pata po iponohpokërën ma sehken ëmekato nehtan aerënme atihpë ikurunmahpë inaminësewa ëwehtopë pata po ënarëmepa.
- Akename tupoi itë itëhe ëütë po aptao tanme epoleken ëtikom tëlëi kanëpo.
- When the outsiders come to the village for development, they are welcome.
- Als de buitenstaanders komen voor dorpsontwikkeling, zijn ze welkom.
- Pata akoronmasanton tiwëepise ahtao pata pona, namo apon iwëehto nai kure Tarënotomoja.
- Tanme tulakanomo tom tumëkhe ëütë pona aptao ëütë ipetukwa top tom pëk tumëkhe aptao imëktop kom man ipok.
- Outsiders have to pay the villagers if they do a service for them (e.g., translating, cooking, boating on the river).
- Buitenstaanders moeten de dorpelingen betalen als zij een dienst voor hen doen (bijvoorbeeld vertalen, koken, varen op de rivier).
- Pananakiriton tipëetose ahtao tipëeto irepentëtan ijorokohpë taerë (ipunëhto, omi intakane, ërepa jene, kanawatao arënekon, kanawa entu namo aponton irepentëto).
- Tulakanomo tom ëütënokom tipeitokom ija aptao mënepetpimetëu tot (iponëptop omi hahkane, tëpihem jene , kanawailë ëlë ëlëtën kanawa pekën huwa mënehëpetpime.

### *Registration procedure/ Aanmeldprocedure/ Wëïponohtopë penankërë/ Umëktohpëk etuwalonumatop*

- Notify one month in advance to the traditional authority, if you are planning to come to Kwamalasamutu (call or writtene).
- Een maand van tevoren aanmelden bij het traditioneel gezag, als je naar Kwamalasamutu komt (bellen of per schrijven).
- Nunë iwaponkërë ëïponohkë pata entutomoja Kwamalasamutu pona ëwëepisë ëmë ahtao (bel tiritohke of ëpanpira imenuhtëtöhke ihtarënmatohkön).
- Pëkënatpë nunuwë akename tupoi ëütë umitän tomoja, Kwamalasamutu pona umëkíhe aptao. (Walawalam ëtutop jao uwa aptao pampila jao).
- The people who have registered are first received by the traditional authority.
- De mensen die vooraf aangemeld hebben worden eerst door de dorpsleiding ontvangen.
- Iwëëpíhpëton Kwamalasamutu pona wapo nihtan pata entuja ëïponosë.
- Kalipono tom imëkítpitom akename mënëhenepoja ëütënokomoja.
- Outsiders should be concerned with the development of the indigenous population.
- Buitenstaanders moeten zich bezighouden met de ontwikkeling van de inheemse bevolking in het dorp en niet anders.
- Pananakiriton iwëëkehato nai kure Tarënoton ipata akoronmato ritohpë ma atíhpë tiwërënton rito pëhta iwehtohkön kure nai.
- Tulakanamo tomoja Wajana haponkom kaliponotom pata uwantanípíhe ipetukwahe eitop man ipok. Mëlëkom lëken.
- All communication must go through the traditional authority.
- Alle communicatie moet via het traditioneel gezag gaan.
- Amerarë ëija wëturutohton nëtiríjan pata entu pëerë.
- Èhmelë ëheje ëtutop ponpë tom ëütënokom poinë lëken mënëtakíme/ mënëtíja.
- All communications must be translated to the Trio language.
- Alle communicatie moet worden vertaald naar het Trio.
- Amerarë ëija wëturutonpëton Tarëno jomihtaerë intakato nehtan.
- Èhemelë ëheja ëtutop ponpë tom man tihahkaimëihe Wajana omi jak.

### *Code of conduct/ Gedragsregels/ Kiníri kíwehtohpë imoito/ Tipanale eitop tímoihamo*

- First ask permission to take photos and videos in Kwamalasamutu.
- Eerst toestemming vragen om foto's en video's te maken in Kwamalasamutu.
- Wapo pata entu ja foto ton ma video ton ritohpë iponohpo Kwamalasamutu pata po.
- Akename pitë tupoi fototom malalë kinotom ilíhe aptao Kwamalasamutu po.
- Do not just take pictures otherwise you will be fined. If you do take photos and videos, a fine must be paid immediately, the amount of the fine is determined by the traditional authority.
- Niet zomaar foto's maken anders krijg je een boete. Maak je toch zonder toestemming van het dorpsbestuur, foto's en video's dan moet er per direct een boete betaald worden, hoogte van de boete wordt bepaald door het traditioneel gezag.
- Witototon ikuhtuntëtuwë ëëja ipato rëken irëmao mirepëntëtae karahkurike, taewa foto ma video rítuwë ëëja sameken ainja nirepëntëpotae, ahtarëpe irepëntëto karahkuri pata enturë nejatëtan ëëja.
- Epoleken fototom ënílíla boetoe mapëhjai malalë. Lome tanme tíhe lëken ponala aptao boetoe mepetpímei tíhnëlä, tapsik epetpímatop tom pëk molonkom típatakamo lë menke.
- Outsiders must adhere to the agreed rules.
- Buitenstaanders moeten zich aan de afgesproken regels houden.

- Pananakiri tiwäsentomoja nai aerënme pata inmoi imoitohton ekaramahpë taerë timoipore insaikaewa.
- Kaliponotom man omi timoiheme tilitpi ailë lëken.
- Outsiders are not allowed to have a relationship with ladies/ gentlemen of the Trio community, unless it is mutual.
- Buitenstaanders mogen geen relatie met dames/ heren van de Trio gemeenschap hebben, behalve als het wederzijds is.
- Pananakiritomoja kureta Tarëno wëri apëhto ma Tarëno kïri apëhto intapëeta, tëinken ëisaporoto ëse ahtao nai kure.
- Tulakano tom man ëhewakmala wëliham eluwakom pëk Wajana tomohtao aptao, lome tanme ësihe ehëpo aptao lëken ipok.
- In the Trio community you are not allowed to touch, eat or pluck anything, ask permission first.
- In de Trio gemeenschap mag je niks zomaar aanraken, eten of plukken, eerst toestemming vragen.
- Tarëno ipata pona ëwëehtuwë ihtaonkaken atihpeton inapësewa ehkë, tahken ërepaton ma sehken ipato marë inpësewa ehkë wapo iponohpo entuja.
- Tilijo tomoh tao aptao manai epoleken ëtikom ënimele kala, ënepila malalë ënupëtila, akename pitë tupotop ipok.
- Outsiders must take their garbage with them or ask the village council if it can be incinerated there.
- Buitenstaanders moeten hun vuil meenemen of vragen aan het dorpsbestuur als het daar verbrand mag worden.
- Pananakiriton pa tijahpurunpëkon arën tëkërërë ma sehken wapo pata entuja ahpuruton ijahkatopë iponohpo.
- Tulakanomo sitpilitpë tom alëimëja uwa aptao ëutë umitïn nuja tot mënupoja ewapohe aptao.
- Outsiders who come to the trio of villages must abide by the rules and respect the Indigenous people.
- Buitenstaanders die naar de trio dorpen komen moeten zich houden aan de regels en respect hebben voor de Inheemse bevolking.
- Tarënoton ipata pona ëwëetuwë junme tëkë patapë imoito imoi, sehken Tarënoton iniri ma iwehto kure tiri (respect).
- Tulakanamo tom tilijotom patak tumëkhe aptao timoihem imoja tot malalë panakmatse tëwepohnëptopke man tot Wajana haponom kalipono tomoja.

***Environmental rules/ Omgevingsregels/ Pataponpë imoito/  
Ëutë wala timoihamo***

- It is prohibited to apply for concessions in the TWTIS area.
- Het is verboden concessies aan te vragen in het TWTIS- gebied.
- Tarënoton inono TWTIS tao nai konsensi orokome wehto epekahto kureta ekaramato marë.
- Ipokela man oloko eitop upotoptom TWTIS lon po.
- Gold mining exploration (bauxite, diamond) and everything underground is not allowed whether the road comes or not.
- Goud-, bauxiet-, diamantenwinning zijn niet toegestaan, ook al komt er een weg.
- Koututon pë wehto kureta orokome wehtome (koutu, diamant), amerarë nono taonton tipinenton pë wehto kureta ëema ipukatuwë sehken ëema waken ahtao re marë.
- Tanme ëhema tëtihë koutu haponkom pëk bauxit jamanti malalë lo opinë tëiwehamo pëk eitop man ipokela.
- You are not allowed to take pictures at Werehpai, .
- Je mag geen foto's maken bij Werehpai zonder toestemming van de Granman.
- Werehpai po fotoke ikuhtuntëto kureta, kure nai ainjaja amerarënoraja tënuke rëken eneto tënënton.
- Fototom ënilila eikë Werehpai po aptao, ëhetpëtkë pëtuku ëwewu ke lëken.
- If you want to visit Werehpai, you must first ask permission from the Paramount Chief.
- Als je naar Werehpai wilt gaan, moet je eerst toestemming vragen aan de Granman.
- Werehpai pona ëtëse ëmë ahtao wapopitë pata entu Granman ja iponohpo.
- Werehpai pona itëhe ëwaptao, akename pitë upok ëutë umitïn Kalamanuja.
- Animal dealers in the area are allowed, but first get permission from the Paramount Chief and submit taxes.

- Dierenhandelaren in de omgeving zijn toegestaan, maar eerst toestemming vragen aan de Granman en belasting overleggen.
- Mēhparē pēkēnton itēto nai kureta irē itu ipohtēna wapo pitē pata entu Granman ja iponohpohkē orokome ēwehtopē ma irepentētohpē marē.
- Mēkpalē tom ekamihe aptao lē lep man ipok, lome akename pitē tupoi ēutē umitīn Kalamanuja malalē mepetpīmei.

### *Safety rules/ Veiligheidsregels/ Ikurunmato imoitohnton/ Tēmehehke eitop tīmoihamo*

- It is forbidden to bring animals to the city from the village.
- Het is verboden om dieren vanuit het dorp mee te nemen naar de stad.
- Mēhparēton arētohpā kureta poto pona.
- Ēnikjamkom mēkpalē tom alē top man ipokela.
- Do not take small animals (small birds and turtles).
- Kleine dieren niet meenemen (kleine vogels en schildpadden).
- Mēhparēton imunkēton arēto kureta poto pona (tonoro munkē ma kurija munkē marē).
- Mēkpalē tom peinom ēnalēla manai ipohnēptop. (tolopit peinom malalē kuliputpē peinom huwa).
- You are not allowed to do animal sports; killing animals.
- Je mag niet aan dieren sport doen, en dieren dood maken.
- Ēemaminmeta tīrī mēhparētonke ipato injetunmatohke, watīripotohkon nai kureta.
- Ēhetamikatop katip eikē mēkpalē tom ēnīlīla uhmotohme.
- You may not just land with a helicopter in the TWTIS area, first ask permission from the authorities for safety reasons.
- Je mag niet zomaar landen met een helikopter in het TWTIS- gebied, eerst toestemming vragen aan het dorpsgezag, dit voor veiligheidsredenen.
- Tarēnoton inono TWTIS itīpī po erikopitētao pīhtēewa ehtē, wapo iponohpo pata entuja, antīnao wehto ineposewa wehtome.
- Epoleken eitēk uptēla elikoptē jao TWTIS lon pona, akename pitē upotēk molonkom komoja, tēmehe eitop pēkēinē.
- Helicopter may not just land in the village, unless you have notified.
- Helikopter mag niet zomaar in het dorp landen, behalve als je hebt aangemeld.
- Erikopter anotato nai kureta ipato rēken pata po, kure nai anotato patapo wapo iponohpotuwē ēēja pata entuja.
- Epoleken man elikoptē ēutēna iptēla, lome tupoi aptao uptētop ipok.
- Outsiders must not be violent against indigenous people at any condition.
- Buitenstanders mogen niet gewelddadig zijn tegen de inheemse bevolking in welke hoedanigheid dan ook.
- Pananakiritomoja nai Tarēnoton iratēemato ma ihkērēnmato kureta, ehkepe wehto mao kure rēkento tīrī.
- Tulakanamo man awolemīla ēhēne pola Wajana haponkomoja.
- It is forbidden to walk armed in the village.
- Het is verboden om bewapend te lopen in het dorp.
- Ikurune arakapusaton pistorton ēwenjeta tīrī pata po ēmē ahtao.
- Alakapuhahpe itē itētop man ipokela ēutē po.
- When someone has symptoms of illness, he/she is not welcome in the village.
- Wanneer iemand ziektesymptomen heeft, is die niet welkom in het dorp
- Ēsenē ēmē ahtao tēesewapitē ehkē Tarēno ipatapona etapēehapitē kurepa ēwehtoponarēn.
- Uwamela eitop pohpan kom mēkptop man ipokela uwame iwētīlēmē tīhwēhe aptao lēken ipok.

### *Norms and values/ Normen en waarden/ Kīnīrikon eneto ma Kīwehtohkon iwehto/ Ēhenek ēhekatip anumhak ēhenepotop*

- People (drug dealers, murderers) with bad intentions are not welcome in the village.
- Mensen (drughandelaren, moordenaars) met slechte bedoelingen zijn niet welkom in het dorp.
- Iripīnmanton (Tiikaimē pēkēnton, warīnton) namo apon iwēeto nai kutuma kureta pata pona.

- Kalipono tom (tīhukmahamo wīpī ekamnanom, uhmotēnkōm) ipokepīntōm pēk iwepohnēptōp kom mēkja hapon man umēkila ēūtē pona.
- Every visit to Kwamalasamutu a fee must be paid in the village (150 USD).
- Elk bezoek aan Kwamalasamutu moet er dorpsgelden betaald worden (150 USD).
- Tīwēesentōn wararē pata pona karahkuri ekaramatan pata ijanorome (150 USD me).
- Ēhetpētse mēkīkuptē Kwamalasamutu pona aptao 150 USD me hepetpīmetēi ēūtē tawake eitop.
- People who visit the village without any reasons, are not welcome, will be fined and sent away.
- Mensen die zomaar komen naar het dorp, zijn niet welkom, krijgen een boete en worden weggestuurd.
- Mēinjaken tīwēesen wītōtōton pata pona, namo apon iwēehto kureta, karahkurike marē nirepentētān ma sameken marēpa enohtōhkon nehtān.
- Kalipono tom epoleken mēktpōm man ipokela, mēkja hapon boetoe apēhja malalē mēnēhenokōmēja tot.
- All illegal substances are forbidden to bring to Kwamalasamutu. You can use it if you want to, but you can't sell it in the village. In addition, do not smoke cigarettes in public.
- Illegale middelen zijn verboden om mee te nemen naar Kwamalasamutu. Voor eigen gebruik mag het, maar je mag het niet verkopen in het dorp. Daarnaast niet in het openbaar sigaretten roken.
- Atirēna akamahpētōn ma irīpītōn enehto nai kureta kwamalasamutu-pona. Ije ēmē ahtao ēikarē ējanorome rēken tīrī, patapo inepapoewa ehkē. Sehken tīika awainporo inetēewa ehkē.
- Ēhmelē ipokepīnkōm eneptōp man ipokela Kwamalasamutu pona. Ise aptao ilohtailēla lome ēnekamīla eikē ēūtē po aptao. Malalē tamītōm ēnelīla eikē tēneheme.
- Outsiders should leave the Trio community as it is.
- Buitenstaanders moeten de Trio gemeenschap in zijn eigen waarde laten.
- Pananakiritōmoja nai Tarēnotōn iwehto ihkērēnmato kureta ijahparanmato marē.
- Tulakanomōtom man Tīlijōtom ulē iweitōp tom pēk ēhelekaptē topomna.
- You are generally not allowed to take anything from the forests of the indigenous people.
- Je mag niks meenemen uit de bossen van de Inheemse bevolking.
- Tarēnotōn itu pēe oninpēken ahtakehtōn inarēewa ehkē ipēmu, koropi, ēpītōn, oninpēken inarēewa ehkē.
- Ētikōm ēnalēlahne nai manai Wajana haponkōm kaliponōtom ituhtalītōm patawēinē.
- You are not allowed to practice your own religion in the village.
- Je mag je eigen geloof niet verspreiden in het dorp.
- Ēneponanma pē Tarēnotōn inenpaewa ehkē pata po.
- Tīneponanmak ēmē tīwēlēnke aptao ēneponanma pēk ēnekalēla eikē ēūtē po.
- As an outsider, you must follow the rules of the Tarenō area, otherwise you may be expelled.
- Je moet als buitenstaander de regels van het Tarenō gebied volgen, anders kan je weggestuurd worden.
- Tarēno ipatapo ēweimahtao imoihtaerē ehkē, inmoijewa ēmē ahtao ainja pa ēenohtae.
- Tulakaneme ēmē aptao tīmoihem ailē lēken manai Tarēno tom patao aptao. Ēnimoila aptao tēnokēmēi/ ēwenokēmēja tot.
- You are not allowed to distribute drugs in the village.
- Je mag geen drugs verspreiden in het dorp.
- Tarēnotōmoja tīikaimētōn inajakaewa ehkē pata po.
- Tīhukmahamo wīpī ēnekamīla eikē ēūtēno komōja.
- You are not allowed to bargain if you want to buy jewelry or handicrafts.
- Je mag niet onderhandelen als je sieraden of handwerk wilt kopen.
- Tarēnotōn inepakahpo tīkapīhpētōn irepentē inehtēkōntaerē, ijōmīkōn enaerēta ehkē.
- Tulakanamōtom man katōptōmomna ētikōm epētpī pēk tupōtpī ailē lēken mēnepētpīme tot.
- If there is space on an aircraft, in consultation with the traditional authority materials or a people can be transported.

- Bij ruimte op een charter, kan in goed overleg met het traditional gezag eventueel materialen of een persoon vervoerd worden.
- Tiwéesenton poto pëe kwamala-pona ikanawaimë tao Tarënoton inarëpo nënehpotan pata entu ja kure iponopopëpëe. Irëmao mënparë tënehpoenton nënehpotan ma wītoto marë pa nehtan.
- Tanme tīpatake opalan aptao, lome ipok ëtuheinë ëutë umitintomoja aptao lëken ëtikom mëntëja. Ipohnëptop mīnpalëtom malalë kaliponotom huwa.



### *Registration procedure/ Aanmeldprocedure/ Wëïponohtopë penankërë/ Umëktohpëk etuwalonumatop*

- People from the city must first ask permission before visiting the village.
- Mensen vanuit de stad moeten eerst toestemming vragen voordat ze naar het dorp komen.
- Poto pëe tiwëepisantön serë pata pona, namo apon wapopitë ëwë nëïpono pata entuja tiwëehto iwaponkërë pata pona.
- Kalipono tom votto ponokom umëkihe aptao akename pitë tot mënuvoja umëkilahnë ëutëna aptao.
  
- Report in what capacity you are coming to the village.
- Melden in welke hoedanigheid je naar het dorp komt.
- Penankërë ënirinme teesen iponohkë pata entuja, pata pona téesewankërë ëmë ahtao.
- Èhekalëk etikai ëutë pona umëkihe ëwaptao.
  
- You may only visit the village with good intentions.
- Alleen met goede intenties mag je het dorp bezoeken.
- Kure tinehtëkenme rëken ohkë jipata pona iripï ritohketa ma ëenakëketa marë.
- Ipokantom ilihë katop pohpe aptao lëken ëutë enei mëhkë.
  
- You should honestly state the purpose of your visit.
- Je moet eerlijk aangeven waarvoor je naar het dorp komt.
- Aerën omike ohkë jipata pona atirisehpe ëmë ahtao/ atï iponopisehpe ëmë ahtao marë.
- Ahpela eitop tomohpe mëhkë ëutë pona tanme ëti ilihë/ ta kai umëkihe ëwaptao.

### *Code of conduct/ Gedragsregels/ Kiniri kiwehtohpë imoito/ Tipanale eitop timoihamo*

- No photos/videos may be taken in the village.
- Er mogen geen foto's/video's gemaakt worden in het dorp.
- Foto ton ma video ton inirëewa ehkë jipatapo.
- Fototom malalë kinotom man ëtilila ëutë po aptao.
  
- You are not allowed to touch anything while you are in the village.
- Je mag niets zomaar aanraken, wanneer je in het dorp bent.
- Ipato rëken oninpëkenton inapesewa ehkë jipatapo ëmë ahtao.
- Epoleken eikë etikom ënimelekala ëutë po ëwaptao/ ëutë po ëwëtitihwë.
  
- You may not export animals from the area.
- Je mag geen dieren exporteren vanuit het gebied.
- Mëhparëton munkë inarëewa ehkë jipatapëe arëpotome.
- Mëkpalë tom ënalë pola manai helë ëutë poinë.
  
- Littering in the village is forbidden.
- Afval gooien in het dorp is verboden.
- Ahpuruton emato nai kureta pata po.
- Sitpili tom alimatop ëutë po man ipokela.
  
- Walking around in the village without permission from the captain is prohibited.
- Rondlopen in het dorp zonder toestemming van de kapitein is verboden.
- Patapo ipatorëken urakanaewa ehkë kapitein ja iponohpoewankërë ëmë ahtao.
- Epoleken ëutë po ëti ënupola ëutë umitïnuja aptao man ipokela.
  
- Hunting, fishing is prohibited without the permission of the captain.
- Jagen en vissen in het dorp zijn verboden zonder toestemming van de kapitein.
- Èiwae wëtëto, kana emae wëtëto nai kureta ëïponosewa ëmë ahtao kapitein ja.

- Pitàna itětóp, ka tom apèlèhtóp man ipokela ènupola èutè umìtinu ja aptao.
- If you want something from the village in terms of food, services, handicrafts you must pay for it.
- Als je iets wil uit het dorp qua voedingsmiddelen, diensten, handwerk moet je ervoor betalen.
- Atìsehpe èmè ahtao pata po tahken èrepaton, tikasenton amerarè oninpèken ènpekatihon irepentèkèren.
- Ètìhe èmè èutè po aptao ipohnèptóp tèpìhamo, peitome eitóp, omo ke tìhamo tom mepetpìmei.

***Environmental rules/ Omgevingsregels/ Pataponpè imoito/  
Èutè wala tìmoihamo***

- We do not want a road to be constructed because we live from nature.
- We willen niet dat er een weg wordt gemaakt, omdat wij van de natuur leven.
- Èema ipukaseta nai ainja tipata itu pohtè, atìtome ainja aeneme iwehto ekaramene itu iweike.
- Èhema itòptom hela nai emna, èhmelè ise eitòptom ituhtao emna nenejai sike.
- We do not want gold diggers.
- We willen geen goudzoekers.
- Koutu pèkènton seta nai ainja.
- Koutu pèkenkom hela nai emna.
- We don't want logging.
- Wij willen geen houtkap.
- Wewe pèkènton ma akèneton seta nai ainja.
- Wewe akèhtòptom hela nai emna.
- We don't want the animals to be threatened or killed.
- We willen niet dat de dieren zomaar worden bedreigd of doodgemaakt.
- Mèparèton ihkèrènmame seta ainja ma sehken ipato watìrìnekon marè.
- Epoleken ituhtali mèkpalè tom ohanèmatop uhmotop tuwètòptom man ipokela.
- We don't want livestock farming.
- We willen niet dat er aan veeteelt gedaan wordt.
- Tarimikaenton pèkènton rìto seta wae (kaupè, murikipè kureta).
- Tuwanta nìphamo pèk eitóp man ipokela (Kau tom Kalapita tom wantanìptóp tom).
- Flowers, fruits, and medicines that occur in the forest may not be taken.
- Bloemen, vruchten en medicijnen die in het bos voorkomen mogen niet meegenomen worden.
- Ipèmuton, itu eperuhton ma èpìton atètòhpa kureta jipata itu pèe.
- Ekutom, tèpelemtom malalè ituhtali èpi tom ituhtao tèweihamo alètóp man ipokela.
- The extraction of natural resources [gold, bauxite, diamond] is prohibited.
- Het winnen van grondstoffen (goud, bauxiet, diamant) is verboden.
- Nono ihkèrènmanton seta wae [Koutu pèken, bauxiet pèken, diamant pèken) namo apon iwèehto kureta.
- Loh talìtom pèk eitóp man ipokela ipohnèptóp [koutu, bauxiet, jamanti].
- The export of traditional medicines is prohibited.
- Het exporteren van traditionele medicijnen is verboden.
- Wewe piphè arèpoto nai kureta jipata itu pèenonpè èpime tìwèrèn pata pona.
- Ituhtali tom èpi ekamtop alèpotóp man ipokela.
- Pollution of the water is prohibited.
- Het vervuilen van het water is verboden.
- Tuna ihkèrènmato tuna akunèto nai kutuma kureta.
- Tuna imutonmatop/iwilikmatop man ipokela.
- Hunting or capturing protected animals is prohibited.

- Het jagen of vangen van beschermde dieren is verboden.
- Mēhparēton tīpīnton inēewa ehkē/inapē sewa marē ehkē.
- Ituhtak itētop malalē tīkulumahamo mēkpalētom apēitop man ipokela.

***Safety rules/ Veiligheidsregels/ Ikurunmato imoitohnton/ Tēmehehke eitop tīmoihamo***

- Guests must be inspected upon departure.
- Alle gasten moeten gecontroleerd worden bij vertrek uit het dorp.
- Pata pona iwēepīhpēton itētomaopa imenekatohkon nehtan.
- Tulakanamotom man tīmenkaimēi he iwēhalēmēlihtaō wēhe.
- In the village, weapons are forbidden to outsiders.
- In het dorp zijn wapens verboden voor buitenstanders.
- Pananakiriton tīreke iwehto nai kureta pata po.
- Ēūtē po aptao man alakapuhatom pēk eitop ipokela tulakanamo imēkitpītomōja.

***Norms and values/ Normen en waarden/ Kinīrikon eneto ma Kīwehtohkon iwehto/ Ēhenek ēhekatīp anumhak ēhenepotop***

- Shooting jaguars is strictly prohibited.
- Het doodschieten van jaguars is ten strengste verboden.
- Kaikui ēpēhton wēto nai kutuma kureta.
- Istaino tom wētop man ipokekla mēisnē.
- Bringing and using drugs and alcohol is prohibited.
- Het brengen en gebruiken van drugs en alcohol is verboden.
- Tīikaimēton enehto kureta ma etēto marē ma sehken kutune tēnisen sopiton enehto marē kureta.
- Tīhukmahamo wīpī tom malalē tēlihamo wēpī tom eneptop malalē elītop man ipokela.
- People with bad intentions such as kidnappers, murderers, thieves, are not allowed in the village.
- Mensen met slechte bedoelingen zoals; ontvoerders, moordenaars, dieven, zijn niet toegestaan in het dorp.
- Irīpīmantōn iwēehto kureta serē apon rīnetōn, ainkatōnton, warītōnton, aminēhtōnton namo apon iwēehto kutume kureta pata pona.
- Kalipono tom ipokela eitoptom pēk tēweihamo ipohnēptop; onamtēnkom ēlētsankom, uhmōtēnkom, tēmenankom, mēham hapōnkom mēktop man ipokela ēūtēna.

***Registration procedure/ Aanmeldprocedure/ Wëiponohpë penankërë/  
Umëktohpëk etuwalonumatop***

- If someone comes to the village, they must first ask permission from the village council.
- Als iemand naar het dorp komt moeten ze eerst toestemming vragen aan het dorpsbestuur.
- Akìhpë tiwëepise ahtao pata pona namo apon wapopitë nìponopotan pata entu ja.
- Tanme ënikjam umëkihe ëutëna aptao akename mënupaja tot ëutë umitin tomoja.

***Code of conduct/ Gedragsregels/ Kìnrìrì kìwehtohpë imoito/ Tipanale eitop timoihamo***

- Outsiders are not allowed to take leaves and flowers from the forest.
- Buitenstaanders mogen geen bladeren en bloemen meenemen uit het bos.
- Pananakiritomoja nai itu arìnpëton ma ipëmuton arëto kureta.
- Tulakano man paja ale wewe ale tom malalë eku tom ënenepìla ituhtao wëinë.
  
- Taking photos and videos is not allowed.
- Foto's en video's maken is niet toegestaan.
- Foto ton ma video ton rìto kureta.
- Foto tom kino tom itop man ipokela.
  
- Outsiders are not allowed to hunt.
- Buitenstaanders mogen niet jagen.
- Pananakiri tiwëepìton iwëiwato nai kureta.
- Tulakanomo man pìtëna ëhalëla.
  
- Outsiders are not allowed to throw garbage in the village. Waste must be carried taken to the city.
- Buitenstaanders mogen geen afval gooien in het dorp. Afval moet meegenomen worden naar de stad.
- Pananakiriton ja tijahpurunpëkon emato kureta pata po. Ahpuruton arëtanpato tëkërë poto pona.
- Tulakanamo tom man sitpìli tupaphamo tom ënalimala ëutë po aptao. Sitpìlìtom tupaphamo tom alëimëja tot votto pona.
  
- Outsiders are not allowed to take stones.
- Buitenstaanders mogen geen stenen meenemen.
- Pananakiritomoja ituhtaononpë tëputon arëto pata pëe kureta.
- Tulakanamo man tëpu hakala tom ënalëla.
  
- Outsiders are not allowed to take sand with them.
- Buitenstaanders mogen geen zand meenenem.
- Pananakiritomoja samuton arëto pata pëe kureta.
- Tulakanamo man hamut tom ënalëla.
  
- When visitors come to the village, they are not allowed to go for a walk in the area without consultation.
- Wanneer bezoekers naar het dorp komen mogen ze niet zomaar gaan wandelen in de omgeving.
- Tiwëepìton iwëehtuwë ipato rëken urakanutohkon kureta pata pohtëna.
- Èhehpëtìhankom tumëkhe ëutë pona aptao epoleken man itë itëi itëla ëutë wala polo.
  
- Outsiders are not allowed to touch things (plants, animals and/or things) unsolicited.
- Buitenstaanders mogen niet ongevraagd dingen (planten, dieren) aanraken.
- Pëerakan jinono tao tëesewa ehkë onìnpëken iwatome ma apëhtome marë (weweton, mëhparëton tanë onìnpëkenton).
- Tulakanamo man epoleken ënupola aptao ëtikom ënimelekala ipohnëtop (wewe tom, ituhtali uwa aptao ëti kom).

- You may not just touch beautiful things in the village.
- Je mag niet zomaar mooie dingen in het dorp aanraken.
- Atihpe kurano tēneporenton ipato inapēsewa ehkē pata po.
- Epoleken eikē pētukulankom/ enepophakankom ěnimelekala ěutē po aptao.
- It is forbidden to hunt on animals.
- Het is verboden te jagen op dieren.
- Ipato mēhparēton wēto kureta.
- Ipokela man ituhtalī tom mēkpalē tom wētop.

***Environmental rules/ Omgevingsregels/ Pataponpē imoito/ ěutē wala tīmoihamo***

- Outsiders are not allowed to mine, look for gold.
- Buitenstaanders mogen geen goud komen zoeken.
- Pananakiriton iwēipiseta wae koutu pēkēnton.
- Tulakanomo man koutu tom upihe umēkila.
- Outsiders are not allowed to carry out logging activities.
- Buitenstaanders mogen geen houtkap activiteiten uitvoeren.
- Pananakiriton iwēepiseta wae wewe pēkēnton, wewe akēneton.
- Tulakanamo man wewe pēk ětītop tom ěnīlīla emna patao.
- The Amotopo-Curuni road may not be extended to the village Curuni.
- De Amotopo- Curuni weg mag niet doorgetrokken worden tot naar het dorp Curuni.
- Amotopo-Curuni ema ipukaseta wae Curuni pata ponarēn.
- Amotopo - Curuni ěhema katop mēlē imulimtop hela nai emna Culuni pona.
- No hydroelectric power stations may be built.
- Er mogen geen waterkrachtcentrales aangelegd worden.
- Tunaton apuruto rito nai kureta.
- Tuna ke tēmaminem wapot tom ětop hela nai emna (tuna aputop).
- It is forbidden to touch special/protected animal species such as the ‘cock of the rock’ bird.
- Het is verboden bijzondere/ beschermde diersoorten aan te raken zoals de Rotshaan.
- Tipīnen mehparēton pehta ehkē sehken inapēsewa marē ehkē meuton aponton ikurunmahpē.
- Ipokela man tikulunma hamo mekpalē tom imelekatop ipohnēptop mēu tom.
- You may not kill caught fish and throw it back into the water.
- Je mag gevangen vissen niet zomaar doden en teruggooien in het water.
- Emahpē kanaton inawirēewa ehkē ipato ma inemihkaewa marē pa ehkē tunahkaopa.
- Ka apēlētīpī epoleken ěnuhmola isela aptao tēnokēmēi/ talimaimēi tunakwak.
- It is forbidden to start concessions in the area.
- Het is verboden concessies te beginnen in de omgeving.
- Orokome wehto pata Konsensi apēhto nai kureta ainja itu wenje.
- Ipokela man emna lon po malalē ěutē wala oloko eitop akimatop tom.

***Safety rules/ Veiligheidsregels/ Ikurunmato imoitohton/ Tēmehehke eitop tīmoihamo***

- Outsiders who do not have permission to visit the village will be expelled.
- Buitenstaanders die geen toestemming hebben om te komen naar het dorp, worden weggestuurd.
- Pananakiri ěiponosewa iwēepīhpē ipato rēken pata pona, nērē apon enohtopa nehtan.
- Tulakanamo ěnupola/ umēkila tēweihem lep epoleken tumēkhe ěutēna pona aptao, mēkja haponkom mēnehenokēmēja.

- If you do not adhere to the rules, you have to pay a fine.
- Wanneer je je niet houdt aan de regels moet je een boete betalen.
- Pata imoihton inmoijewa ëmë ahtao mirepentëtae karahkurike.
- Timoihamo ënimoila ëmë aptao boetoe mepetpïmei.
- It is forbidden to bring weapons into the village.
- Het is verboden om wapens mee te nemen in het dorp.
- Ikurune arakapusaton enehto kureta pata pona.
- Ipokela man alakapuha tom eneptop ëutë pona/ ëutëna.

***Norms and values/ Normen en waarden/ Kïñirikon eneto ma Kïwehtohkon iwehto/ Ëhenek ëhekatïp anumhak ëhenepotop***

- Alcohol and drugs are prohibited in the village.
- Alcohol en drugs zijn verboden in het dorp.
- Sopiton ma tiikaimëton enehto kutuma kureta pata pona.
- Tëlihamo wïpï malalë tihukmahamo wïpï tom pëk eitop man ipokela emna patao.
- When you come to the village you have to bring something for the development.
- Wanneer je naar het dorp komt moet je iets meenemen voor de ontwikkeling.
- Tïnekaramake ohkë pata pona, pata entuja ënekarama pata akoronmato.
- Emna patak mumëkjai aptao tëmjahe mëhkë ëutë anumhak apëtomatopke.

### *Registration procedure/ Aanmeldprocedure/ Wëïponohtopë penankërë/ Umëktohpëk etuwalonumatop*

- If someone comes to the village, that person must first report to the captain.
- Als iemand naar het dorp komt moet die persoon zich eerst aanmelden bij de kapitein.
- Akihpe pananakiri tiwëepise ahtao jipata pona wapo pitë iweïponohto kapiteinja kure nai.
- Tanme ënik mëkmëkja ëutëna aptao mëkle kalipono mënteja akename ëutë umitìn pona ëhene poi.
  
- You must indicate to the captain why you visited the village.
- Bij de kapitein moet je aangeven waarom je in het dorp bent en wat je komt doen.
- Kapitein ja ëïponohkë ënirì awaintao iponohkë ma sehken atiwaehpe ëwëehto iponohkë.
- Ëutë umitìn pona ëmëktihwë aptao mekalëjai molo ëtì pëk ëmëk toponpì pëk ma ëtì ilihë ëweïtop pëk.
  
- You are not allowed to come to the village if you are sick.
- Als iemand ziek is mogen ze niet naar het dorp komen.
- Ësenëto iwëehto nai kureta pata pona.
- Tanme ënik uwamela aptao umëkila neitan tot emna patak.
  
- If someone comes without notice and/or without ID, they will be expelled from the village.
- Als iemand zonder aankondiging en/of zonder ID komt wordt die weggestuurd uit het dorp.
- Kihpe ëïponosewa iwëepihpë ma ID-kaart waken iwenje ahtao marë nërë apon enohtohpa nehtan.
- Tanme ënik tumëkhe moloinë tilihë eitop enepola pëtuku aptao malalë tanme id karta imna aptao mëklë hapon mënenhenokëmëja ëutë poinë.
  
- If someone comes to the village, they must follow the rules.
- Als iemand naar het dorp komt, moeten ze zich aan de regels houden.
- Akihpe tiwëesenton pata pona, namo ja pata imoihton amerarë timoipore insaikaewa.
- Ëutëna tumëkhe ënikjam aptao timoihamo imoja tot.
  
- All papers submitted must also be translated into Trio language.
- Alle papieren die overlegd worden moeten ook in het Trio vertaald worden.
- Amerarë panpiraton tao ehtëto imenuhtëhpëton Tarëno jomihtaerë tintakaenme nehtan.
- Ëhmelë pampila tom imilikutpì tom man tihahkaimëihehnë Wajana omijak.
  
- Before you come to the village you have to register 2 or 3 days in advance.
- Voor dat je naar het dorp komt moet je 2 of 3 dagen van tevoren aanmelden.
- Pata pona ëwëepise ëmë ahtao 2 wei ma 3 wei iwaponkërë ëïponohkë.
- Umëkihe ëmë ëutë pona aptao 2 malalë 3 awaina akename upok ëmëktohpëk.

### *Code of conduct/ Gedragsregels/ Kinirì kiwehtohpë imoito/ Tipanale eitop timoihamo*

- If people take photos/videos in the village, they must contribute to the village.
- Als personen foto's/ video's maken in het dorp moeten ze een bijdrage geven.
- Pananakiriton foto/video rïse ahtao patapo irëmao to wapo nirepentëtan.
- Kalipono tom foto/kino tom ilihë ëutë po aptao tawake eitop popsik ekalëja tot.
  
- No animals may be wasted/spilled.
- Er mogen geen dieren zomaar gedood worden.
- Mëhparëton inihkërëmaewa ehtë inekeimaewa marë ehtë.
- Talë manai epoleken tëhem enuwëla/ tëhem ënekeimala huwa.
  
- Outsiders are not allowed to throw rubbish in the village, forest, and water.
- Buitenstaanders mogen geen vuil in het dorp, bos en water gooien.
- Pananakiriton ja ahpuru emato kureta patapo, ituhtao ma tunahkao marë kureta.

- Tulakanamo man epoleken sitpili tom enalimala eutena, ituhtak malale tunakwak huwa.
- Outsiders are allowed to buy handicrafts/ jewelry from the villagers.
- Buitenstaanders mogen handwerk/ sieraden bij de dorpelingen kopen.
- Pananakiritomoja tikapihpeton apehto nai kure patapontomoja.
- Tulakanamotom omoke tilipiti tom malale kahulu tom epekatja euteno komoja.
- Outsiders/tourists may only walk in the area with guidance.
- Buitenstaanders/ toeristen mogen alleen met begeleiding in de omgeving lopen.
- Pananakiri tiweepiton ma toeriston urakanunto nai kure terekeren pata po.
- Tulakanamo/ palasisi tom takenaptene ke aptao lenen eute polo malale eute wala menemenehaleja tot.
- Outsiders must take their rubbish with them to Paramaribo.
- Buitenstaanders moeten hun vuil meenemen naar Paramaribo.
- Pananakiriton pa tijapurukon arehtan Paramaribo pona.
- Tulakanamo tinimokmatpi kom sitpili tom alimeja Paramaribo pona.
- You must first get permission from the captain to walk around the village.
- Er moet eerst toestemming van de kapitein gegeven worden om rond te lopen in het dorp.
- Wapo pite kapitein ja imoito epekahto nethan pata po turakanunumuse ahtao.
- Akename pite menetupoja eute umitin nua eute polo ite itehe aptao.
- Flowers, stones, and leaves may not be taken from the village/environment.
- Bloemen, stenen en bladen mogen niet mee worden genomen uit het dorp/ omgeving.
- Ipehuhton teputen pisi itu ariton ire inarewa ehke jipata itu pee.
- Eku tom, petulankom tepu hakala tom malale itu ale tom hele kom man etalela euteine /eute walaine.
- Hunting and taking meat are prohibited.
- Jagen en meenemen van wildvlees is verboden.
- Weywahto ma teninton aretoha kureta.
- Pitena itetop malale ituhtali tehem aletop man ipokela.

***Environmental rules/ Omgevingsregels/ Pataponpe imoito/  
Eute wala timoiamo***

- We don't want people who want to do logging.
- We willen geen mensen die aan houtkap willen doen.
- Paranka pekenton seta nai ainja tipatapo.
- Kalipono tom wewe aketihe tewehamo hela nai emna.
- We don't want gold diggers in the village.
- We willen geen goudzoekers in het dorp.
- Koutu pekenton seta nai ainja tipatapo.
- Koutu pekenkom hela nai emna emna patao.
- We don't want cars coming into the village from the road.
- We willen geen auto's, die vanuit de weg komen in het dorp.
- Oto ton iwepiseta nai ainja, emma ipukahpetae pata pona.
- Oto tom hela nai emna, ehema aile tumekhem eutena.
- We don't want people to fish without the captain's permission.
- We willen geen personen die komen vissen zonder toestemming van de kapitein.
- Ipato teehke pananakiriton kana emae kureta kapitein ja eiponosewa ahtao.
- Ka pekenkom kalipono tom hela nai emna enupolale eute umitiju aptao.



### *Safety rules/ Veiligheidsregels/ Ikurunmato imoithton/ Tēmehehke eitop timoihamo*

- Outsiders are forbidden to bring weapons when visiting the village.
- Buitenstaanders zijn verboden om wapens mee te nemen bij een bezoek aan het dorp.
- Pananakiritomoja arakapusaton enehto kureta pata pona iwēepikonmahtao.
- Tulakanamotomoja alakapuhatom eneptop man ipokela ēhetpētse tot tumēkhe ēūtēna aptao.

### *Norms and values/ Normen en waarden/ Kinirikon eneto ma Kiwehtohkon iwehto/ Ēhenek ēhekatip anumhak ēhenepotop*

- People are not allowed to bring and use drugs in the village.
- Mensen mogen geen drugs meenemen en gebruiken in het dorp.
- Pananakiritomoja wae tiikaimē enepiseta ma etēto marē kureta seta jipatapo.
- Imēkitpitom kaliponotom man tihukmahamo wipi enepila malalē ipēkēla ēūtē po.
  
- Outsiders who have no good intentions are not welcome in the village.
- Buitenstaanders die geen goede bedoelingen hebben zijn niet welkom in het dorp.
- Pananakiriton iripinme tinehtēkenton iwēehto nai kureta pata pona.
- Tulakanomotom ipokan kom pēkēla tilihe iweitopkom aptao man umēkila ēūtē pona.
  
- Outsiders who come to the village must contribute.
- Buitenstaanders die naar het dorp komen moeten een bijdragen geven.
- Pananakiriton pata pona iwēetuwē tinekarama ekaramatan pata entuja.
- Tulakanamotom ēūtēna tumēkhamo tinekalēkomopsik ekalēja.
  
- Outsiders are not allowed to bring too many fish to the city and have to pay for the fish to the village.
- Buitenstaanders mogen niet te veel vis naar de stad brengen en moeten voor de vis betalen.
- Pananakiritomoja tapiime kanaton arēhto poto pona kureta ma tinarēpa kanaton irepentētan pata entuja.
- Tulakanamo man kohle mēisnē ka ēnalēla votto pona malalē ka epetpime tot ēūtēja.

**Registration procedure/ Aanmeldprocedure/ Wëïponohtopë penakërë/  
Umëktohpëk etuwalonumatop**

- When you come to Apetina you must first contact the organizations of the village: St. Piya/ St. Kuluwajak
- Wanneer je naar Apetina komt moet je eerst contact maken met de organisaties van het dorp: Stg. Piya/ Stg. Kuluwajak.
- Apetina pona ëwëepise ëmë ahtao wapo pitë ëturu patapon organisatie ja: stg Piya/ stg. Kuluwajak.
- Apetina pona umëkihe aptao akename pitë ëtukë ëutë ponokom olgansatie malë: (stg Piya/ stg Kuluwajak).
- One month in advance you must notify/report in writing that you want to come here and for what (in Dutch and Wajana) (translation can be done via one of the organizations).
- Een maand van tevoren moet je schriftelijk melden dat je naar het dorp wil komen en aangeven waarvoor (in het Nederlands en Wajana) (vertaling kan geschieden via één van de organisaties).
- Ëwëepise ëmë ahtao serë pata pona 1 nunnë iwaponkërë ëpanpira enohkë ëwëïponohto ma atiwahpe ëwëehto pë marë (Oransi jomihtao ma Wajana jomihtae marë) (omi intahkatohpë iponohpo organisatie tomoja).
- Pëkënatpë nunuwë akename pampila pëkena mijai umëkihe ëwaptao malalë mëlë pëk eihe wītējai katop malë mijai ipëk (Nederlands omijao ma Wajana omijao huwa) (omi hahkaimëtop mënëmëkja emna olganisatie poinë).
- The letter you send to the village must be translated into 2 languages: Dutch and Wajana.
- De brief die je naar het dorp stuurt moet vertaald worden in 2 talen: Nederlands en Wajana.
- Ëmenuhtëhpë panpira ënarëpome pata pona irë imenuhtëpo 2 me omitontae; Oransi jomi tae ma Wajana jomi tae.
- Pampila menehpójai ëutë pona aptao 2 me omijao man tihahkaihe. (Nederlands omijak malalë Wajana omi jak huwa).
- When someone comes to the village, a contribution or goods must be donated to the village.
- Wanneer iemand naar het dorp komt moet er een bijdrage of goederen gedoneerd worden, aan het dorp.
- Tulakanamotumëkhe aptau awap tëmjahepsik totnumëk dorpkras aliptëtop.
- Ënik mënëmëkja ëutëna aptao tëmjahe menmëktan ëtikom mīnpalëptile ëutēja ëkalëtohme.
- When you arrive in the village, you must first visit the traditional authority.
- Bij aankomst in het dorp moet je eerst bij het traditioneel gezag gaan.
- Pata pona ëtuntatuwë wapopitë tēkë pata entutomoja.
- Ëmëktihwë ëutëna aptao ëhenepota pitë akename ëutë umitīn tomoja.
- You must first visit the doctor for a negative COVID-19 test. You are also not allowed to come here with symptoms of illness.
- Je moet eerst langs de doctor voor een negatieve COVID-19 test. Je mag ook niet met ziekteverschijnselen hier komen.
- Wapo pitë ëimenekapota datra ja COVID-19 injetunpë. Me sehken ësenë ëmë ahtao téesewa pitë ehkë patapona.
- Akename pitë ëhene po ta ëpipëken nuja tanme corona pëh ëmë covid -19. Uwamela eitop tomohpe ëmë aptao umëkila eike talëna.

**Code of conduct/ Gedragsregels/ Kinīri kiwehtohpë imoito/ Tipanale eitop timoihamo**

- You must first have permission to take photos and videos of the village.
- Je moet eerst toestemming hebben om foto's en video's te maken van/ in het dorp.
- Foto ton ma video ton rītohpë wapo iponohpo pata entuja patapo ikutuntëse ëmë ahtao.
- Akename pite upok fotoke malalë kinoke ëutë ilīhe aptao.
- It is forbidden to throw rubbish in the village.
- Het is verboden vuil in het dorp te gooien.
- Ahpurunpëton emato nai kureta pata po.
- Epoleken sitpīli tupaphamo ënupapīla eikë ëutë po.

- You are not allowed to just relieve yourself in the village.
- Je mag niet zomaar ergers je behoefte doen in het dorp.
- Ihtaonkaken koekaewa ehkë pata po.
- Epoleken ewipiliptëla eikë talë ëmë ëutë po aptao.
- Don't just touch the animals and rocks and take them with you.
- Niet zomaar aan de dieren en gesteenten zitten en meenemen.
- Mëhparëton pëhta ehkë ipato ma sehken tëputon pëhta marë inarëewa marëpa ehkë.
- Epoleken ituhtalitom malalë pëtulankom tëpuhakalatom ënimelekala eikë malalë ënalëla eikë huwa.
- You are not allowed to steal, if you want something from the village always ask for permission and guidance.
- Je mag niet stelen, als je iets uit het dorp wilt altijd om toestemming en begeleiding vragen.
- Aminësewa ehkë, atisëhpe ëmë ahtao patapon irëpë wapo iponohpo ma sehken akoronmane erahtëpo.
- Tëmenela eikë, ëtihe ëmë ëutë po aptao upok hehpi akename malalë ëwapëtomane upikë.
- If you are here as a man, you must not fall in love with the villagers (otherwise you must stay here).
- Als je hier bent als man mag je niet verliefd worden op de dorpelingen (anders moet je hier blijven).
- Tiwëepime ëmë ahtao kirime irëmao ëewamaewa ehkë patapon wëripë (ëwëewamarihtao semponorome mehtae akërërë).
- Talë ëmë eluwame tanme wëlii me aptao ëhewakamala eike talonkom pëk. (Talë nai manai malalë).
- When staying in the village, the garbage bags must be brought back to the city. (Small amount, can be burned in the village.)
- Bij verblijf in het dorp moeten de vuilniszakken terug naar de stad gebracht worden (kleine hoeveelheid, kan wel in het dorp verbrand worden).
- Ëjahpurunpëton pa arëkërën potopona pa enitontao. (pijasa ahtao nai tïjahkapore pata poro.)
- Ëutë po eiheinë tupaphamo sitpili elitpi malëimëjai votto pona. (lome kolela aptao,mënëhewaja ëutë po)
- If you do not comply with the rules, you must pay a fine of 20 – 50 euros.
- Als je niet aan de regels houdt moet je een boete van 20 – 50 euro betalen.
- Imoithton isaikatuwë ëëja mirepentëtae karahkurike 20 euro pëe 50 euro pona.
- Timoihem ënimoila ëmë aptao boetoe mepetpime 20-50 euro.

***Environmental rules/ Omgevingsregels/ Pataponpë imoito/  
Ëutë wala timoihamo***

- Gold mining and logging are not allowed in this area around Apetina.
- In dit gebied rondom Apetina mag er niet aan goudwinning en houtkap gedaan worden.
- Koutupë wehto kureta Apetina pata pohtë ma wewepë wehto marë.
- Talë Apetina lonpo man koutu pëk eitop malalë wewetom akëhtop ipokela.
- We don't want any roads in our neighbourhood.
- We willen geen wegen in ons buurt.
- Ëëma ipukato kureta ainja ipata pohtë.
- Ëhema tom hela nai emna emna lon wala po.

***Safety rules/ Veiligheidsregels/ Ikurunmato imoithton/ Tëmehehke eitop timoihamo***

- Don't just go into the water, always with permission and guidance (dangerous).
- Niet zomaar in het water gaan, altijd met toestemming en begeleiding (gevaarlijk).
- Ipato rëken tëewa ehkë tunahtao epëe, akoronmanerën erahtë patapo nërëja akenahëtome (Ikururuma nai onimao).
- Epoleken eikë tunakwak itëla, upok hehpi akename malalë tëkëlënkehe manai ( ikulumhak man).
- Don't just go into the woods, always with permission and guidance.

- Niet zomaar het bos in gaan altijd met toestemming en begeleiding.
- Ipato rëken tēewa ehkë ituhtao akoronmane erahtëkëren nërëja akenatëtome.
- Epoleken eikë ituhtak itëla upok hehpī akename malalë tëlënekehe manai.

*Norms and values/ Normen en waarden/ Kinirikon eneto ma Kiwehtohkon iwehto/ Èhenek èhekatip anumhak èhenepotop*

- You may buy handicrafts and jewelry from the villagers; you may not take pictures of them.
  - Handwerk en sieraden mag je bij de dorpelingen kopen, je mag er geen foto's van maken.
  - Tikapihpëton ma samura kapihpëton epekahkë patapontomoja, kēpēewa inkutuntēewa ehkë fotoke.
  - Omoke tilitpī kahulu tom mepekatjai ëutë ponokomoja, lome manai fototom ënīlila.
- 
- If you come to the village and you have alcohol and drugs you can only use it yourself and not give it to the villagers.
  - Als je naar het dorp komt en je hebt alcohol en drugs mag je het alleen zelf gebruiken en niet aan de dorpelingen geven.
  - Pata pona ëwēehtuwë ma ëjoki karaman sopi enehtuwë ëja ma tiikaimë marë irëmao ëkatomerëken tiri inajakaewa ehkë patapontomoja.
  - Èutëna mumëkjai aptao tëlīhamo wipī malalë tihukmahamo wipī tēnephe ëja aptao ëmë lëlëken elikë ënekalëla eikë ëutënokomoja.
- 
- If there are people who want to send mail or someone who wants to fly to the city, if possible, let them be helped.
  - Als er mensen zijn die post willen sturen of iemand mee wil vliegen, bij mogelijkheid, dat zij dan geholpen worden.
  - Ma pata ponton titëse of tinarëpo arëpose ëkanawaimë tao ahtao akoronmato kure tērë pata ahtao rëken.
  - Tanme kalipontom tinalëpokom alëpohe aptao malalë tanme itëhe mëlë opalanjao ipohnëptop tīpatak aptao, tēpëtomaihe mantot.
- 
- You may not just plant illegal plant crops.
  - Je mag niet zomaar illegale plantgewassen planten.
  - Ipato rëken atihpe iripiton inanmēewa ehkë pata po.
  - Epoleken ipokela tēweihamo ënepimala eikë.

***Registration procedure/ Aanmeldprocedure/ Wëiponohtopë penakërë/  
Umëktohpëk etuwalonumatop***

- If you come to the village you have to report 1 months in advance. If you want to come, you must first call or write the captain.
- Als je naar het dorp wilt komen moet je 1 maanden van tevoren melden. Als je wilt komen moet je eerst bellen of schrijven naar de kapitein.
- Jipata pona ëwëepise ëmë ahtao 1 nunnë iwaponkërë ëwëiponohto tiri pata entu ihtarënma.
- Umëkihe ëmë ëutë pona aptao, 1 nunuwe akenamepsik mupojai. Umëkihe ëmë aptao akename mëtujai kapiten pona.
- People with symptoms of illness are not welcome in the village.
- Mensen met ziekteverschijnselen zijn niet welkom in het dorp.
- Ĕsenëto wïtototon iwëehto nai kureta pata pona.
- Kalipono tom uwamela eitop tomohpankom man umëkila ëutëna.
- All letters and communications must be in the Trio.
- Alle brieven en communicatie moeten in het Trio zijn.
- Amerarë panpiraton ma wëturutohton Tarëno ijomihtaerë intakato nehtan.
- Ĕhmelë panpila tom malë ëheja ëtutoptom man Tilijo omi jao lëken.
- If you don't follow the rules you have to pay a fine (50-100 USD).
- Als je niet aan de regels houdt moet je een boete betalen (50 - 100 USD).
- Imoitohton imoijewa ëmë ahtao mirepentëtae karahkurike (50-100 USD).
- Timoihem ënimoila ëmë aptao boetoe mepetpïmei. (50-100 USD).
- When they come to the village, they have to pay the designated interpreter.
- Wanneer men naar het dorp komt, moeten ze de aangewezen tolk betalen.
- Tiwëepïton iwëehtuwë pata pona, omi intakane irepentëtan to tijomikon intakane.
- Kalipono tom tumëkhe ëutëna aptao, omihahkaneme tilitpï epetpïme tot.

***Code of conduct/ Gedragsregels/ Kiniri kiwehtohpë imoito/ Tipanale eitop timoihamo***

- No photos or videos may be taken of the village without permission from the authorities.
- Zonder toestemming van het gezag, mag er geen foto's en video's gemaakt worden van het dorp.
- Pata entu iwamekaken, foto ma video rito kureta pata po wapopitë iponohpo.
- Ĕnupola ëutënokomoja aptao, man foto malalë kino tom ëtilila ëutë po.
- Outsiders are not allowed to just throw their rubbish in the village.
- Buitenstaanders mogen niet zomaar hun vuil in het dorp gooien.
- Ipato rëken ahpuruton emato nai kureta pata po.
- Epoleken man tulakanamo ëtikom /sitpilitom ënalimala ëutë po aptao.
- If you want to go somewhere by boat, the captain will appoint a boatsmen.
- Als je ergens wilt gaan met de boot, gaat de kapitein een bootman aanwijzen.
- Kanawatao ëtëse ëmë ahtao, Pata enturë arëne kanawa tao ekantëtan.
- Ĕitële ëmë itëhe kanawailë aptao, ëutë umitïn ëwalëne upipoja.
- It is forbidden to pick flowers and take them into town.
- Het is verboden om bloemen te plukken en mee te nemen naar de stad.
- Ipëmuton pëhto ma arëtohpa kureta poto pona.
- Eku tom upëhtop man ipokela malalë alëtop votto pona huwa.
- They are not allowed to take anything that outsiders see in the village.

- Alles wat buitenstaanders zien in het dorp mogen ze niet meenemen.
- Amerarë atihpeton pananakiriton inenehpë pata po irëton arëtohpa nai kureta namoja.
- Ĕhmelë ětikompalë eneja tulakanamo ěutë po aptao lome tot ěnalëla.
- You must first get permission if you want to go for a walk in the village or the forest.
- Je moet eerst toestemming krijgen als je wilt gaan wandelen in het dorp of het bos.
- Wapo pata entu ja eturu koirime ěweise ěmë ahtao pata po, ma itutao ětëse ěmë ahtao marë.
- Akename pitë upok ěutëna ěmë ěte ětëi ětëhe aptao malalë tanme ituhtak ětëhe aptao huwa.

***Environmental rules/ Omgevingsregels/ Pataponpë imoito/ Ĕutë wala timoihamo***

- We don't want gold, diamond and bauxite seekers.
- We willen geen goud, diamant en bauxiet zoekers.
- Koutu pëkonton, diamant pëkonton, bauxiet pëkonton seta nai ainja.
- Koutu jamanti malalë bauxit, pëkënkomp hela nai emna.
- We don't want wood seekers.
- We willen geen hout zoekers.
- Wewe pëkonton seta nai ainja.
- Wewe pëkënkomp hela nai emna.
- We don't want roads.
- We willen geen wegen.
- Ĕëmaton ipukaseta nai ainja.
- Ĕhema tom hela nai emna.
- We don't want people making checkers.
- We willen geen mensen die dammen maken.
- Tuna apurune wïtototon seta nai ainja.
- Kaliponotom tuna apuluhankomp hela nai emna.
- We don't want fishermen (if you want to buy a fish, the captain will nominate someone).
- We willen geen vissers (als je een vis wilt kopen, gaat de kapitein iemand aanwijzen).
- Kana pëkonton seta ainja (kana epekatiě ěmë ahtao, irëmao kapitein tipëeto ekantëtan ipëkënororo).
- Ka pëkënkomp hela nai emna (ka epekatihe ěmë aptao, ěutë umïtin ěwenokja ekamne pona).
- People who have come to the village without permission will be sent away the same day.
- Mensen die zonder toestemming naar het dorp zijn gekomen, worden diezelfde dag weer weggestuurd.
- Ipato rëken ma ekana iwëepihpë wïtototon pata pona, namo apon enohtopa nehtan irë wei taorëpa.
- Kalipono tom epoleken ěutëna tumëkhe aptao, mëlëlë awaina tënokëmëi.

***Safety rules/ Veiligheidsregels/ Ikurunmato imoitohton/ Tëmehehke eitop timoihamo***

- Outsiders are not allowed to bring weapons to the drop.
- Buitenstaanders mogen geen wapens meenemen naar het dorp.
- Pananakiriton iwëehto kureta tïreke pata pona.
- Tulakanamoja alakapuhatom eneptop man ipokela ěutë pona.

***Norms and values/ Normen en waarden/ Kinirikon eneto ma Kiwehtohkon iwehto/ Ĕhenek ěhekatip anumhak ěhenepotop***

- People who just come to the Kasikasima Mountains by helicopter, must first ask permission from the village of Palumeu.
- Mensen die zomaar met de helikopter naar het Kasikasima gebergte komen, moeten eerst toestemming hebben van het dorp Palumeu.

- Ipato rēken anotake wītoton helicopter tao kasikasima pī pona, namo apon wapo pitē niponohpotan Palumao pata ēntuja.
  - Kalipono tom epoleken elikoptē jao Kasikasima pona mēntēja, masike itēhe aptao tupoihe pitē man Palumē ponokomoja.
- 
- We don't want to work with people who are dishonest and tell lies.
  - We willen geen samenwerking met mensen die oneerlijk zijn en leugens vertellen.
  - Ainja nai orokome tiweiseta aerēntahton ma sehken ipato tēnakēkonke ipononeton akērē.
  - Ētakelē emaminumila nai emna ahpan kom malē malalē ahpe eitop tom ekalēnanom malē.
- 
- It is forbidden to bring and sell drugs and alcohol in the village.
  - Het is verboden om drugs en alcohol mee te nemen en te verkopen in het dorp.
  - Pananakiritomoja kureta sopiton ma tiikaimēton enehto pata pona epekahpotome.
  - Tuhukmahamo wīpī malalē tēlihamo wīpī eneptop malalē ekamtōp man ipokela ētēnokomoja.
- 
- When people come to the village, they have to give food and a contribution to the village.
  - Als mensen naar het dorp komen moeten ze voeding en een bijdragen geven aan het dorp.
  - Ēwēepise emē ahtao ērepaton enehkē ma ēnekarama marē ekarama pata entuja pata ijanorome.
  - Kalipono tom ētēna tumēkhe aptao awap tot tēmjahepsik numēktam tēpihem ke ekalētohme ētēja.
- 
- You must respect the village chief.
  - Je moet het dorpschoofd respecteren.
  - Pata entu ijomi epona ehkē inīri imoi.
  - Tīpanale/ tēwepohnēptop ke eikē ētē umitīn nuja.
- 
- If you want to bring development to the village, you also need patience.
  - Als je ontwikkeling wilt brengen in het dorp, moet er ook geduld zijn.
  - Jipata akoronmase panankiriton ahtao, kurerēken sekekemeta iwehto kure nai.
  - Ētē pētuku uwanta top pēk apētomahe emē aptao, tēhtuikai hēla man.
- 
- We only want people who come to develop and support the village.
  - We willen alleen mensen die het dorp komen ontwikkelen en ondersteunen.
  - Wītoton pata akoronmasanton iwēehto rēken nai kure ainjaja tīpata pona.
  - Kalipontom he nai emna ētē apētomahe tēweihamo malalē ētē pētuku uwantatop ipohe tēweihamo.
- 
- Organizations that want to help the village should not show impatience.
  - Organisaties die het dorp willen helpen moeten geen ongeduld vertonen.
  - Organisatie ton pata akoronmasanton namo apon nai, aipimeta tiwehpore pata pontomoja.
  - Olganasatie tom ētē apētomahe tēweihamo, tuilela malē ēnīlihela tēweihem katīp ēhenepola.
- 
- Handicrafts and jewelry can be bought from the villagers.
  - Handwerk en sieraden kunnen gekocht worden, bij de dorpingen.
  - Tikapīhpēton ma kajime tikapīhpēton epekahto nai kure pananakirija, patapontomoja.
  - Omo ke tīlītpī tom malalē kahulu tom, mēnēhepekatja ētē ponokomoja.

### 7.1 Singed Indigenous Declaration for Protection

#### **VERKLARING VAN BESCHERMING VAN BOS, WATER EN MENS IN ZUID-SURINAME: Samenwerking voor een duurzaam beheer van Zuid Suriname**

##### **Voorwoord**

De Overheid, Trio en Wayana gemeenschappen en de Niet-gouvernementele organisaties hebben het initiatief genomen om de mens, het bos en water in Zuid-Suriname te beschermen (bos en water hierna te noemen het "bos"),

- Ervan uitgaande dat de cultuur van de Trio en Wayana gemeenschappen jarenlang is gekoesterd en heeft gezorgd voor waardebehoud van het bos. De gemeenschappen zijn vrijwel geheel afhankelijk van het bos en willen zekerheid voor het voortbestaan van hun mensen en hun woongebied.
- Ervan uitgaande dat de steeds groter wordende bedreigingen een gevaar vormen voor de mens en het bos in Zuid-Suriname. Met name druk van de kleinschalige goudwinning en de infrastructurele werken die steeds meer verspreid naar het Zuiden van Suriname.
- Ervan uitgaande dat de Trio en Wayana gemeenschappen recht hebben op grond en de oplossing van het grondenrechten vraagstuk langer duurt dan verwacht, terwijl de bedreigingen voor het bos in Zuid-Suriname elke dag groter worden. Er kunnen alvast stappen genomen worden voor het bewaken, herstellen en bevorderen van een gezond voortbestaan van de leefomgeving van deze gemeenschappen.
- Ervan uitgaande dat de Trio en Wayana gemeenschappen reeds een gezamenlijke bescherming- en ontwikkelingsvisie hebben ontwikkeld en deze gepresenteerd aan de regering op 6 December 2014.
- Ervan uitgaande dat de Trio, Wayana en Aluku gemeenschap van Zuid-Suriname en belanghebbenden van Paramaribo en andere plaatsen uit het kustgebied betrokken zijn geweest in een 12 maanden durend proces van informatie uitwisseling, consultatie en dialoog over de bescherming van Zuid-Suriname. Dit proces heeft plaatsgevonden volgens de culturele tradities en de internationale standaarden voor het participeren van gemeenschappen.

Wij gaan samenwerken om de evenwichtigheid van het bos te bewaren zodat het kan voorzien in een gezond voortbestaan van het bos in Zuid-Suriname in het bijzonder, en in het algemeen voor Suriname. Het gebied van samenwerking is weergegeven in de Annex.

Samenwerken geschiedt door elkaar periodiek te ontmoeten, alle informatie te delen, openlijk zaken te bespreken, goed te luisteren en eerlijk naar elkaar toe te zijn. Een ieder van ons heeft een bepaalde taak in de samenwerking, die met respect voor elkaar wordt uitgevoerd zodat we ons uiteindelijke doel van bescherming van Zuid-Suriname bereiken. Elk van ons is verantwoordelijk dat de samenwerking goed verloopt, en daarom is er regelmatig reflectie en evaluatie nodig.

De samenwerking voor de bescherming van Zuid-Suriname is in deze fase gestoeld op vijf pilaren: leiderschap en cultuur, bescherming, balansbehoud, duurzame ontwikkeling en financiën.



### **Pilaar 1: Leiderschap en Cultuur**

Wij willen goede leiders hebben die in staat zijn het gebied te beschermen en tegelijkertijd de gemeenschap te ontwikkelen. Een goede leider is iemand die de geschiedenis van de gemeenschap goed kent, de spiritualiteit erkent en een toekomstvisie kan vormen zodat de gemeenschap vooruit komt. Een goede leider is een voorbeeldfiguur voor zijn mensen en die vertrouwen geeft aan de gemeenschap. Een goede leider luistert goed naar het volk, is open, flexibel, onpartijdig en kan conflicten oplossen. Een goede leider doet wat er is beloofd, is innovatief en oplossingsgericht. Een goede leider is een goede onderhandelaar voor het dorp, die de buitenwereld goed kent en ook erkend wordt door deze buitenwereld.

Elke goede leider zal zich inzetten om:

- Een visie te ontwikkelen voor de bescherming en ontwikkeling van mens en bos in Zuid-Suriname. De overheid en andere partners op de hoogte stellen van deze visie.
- Alvorens beslissingen te nemen eerst goed onderzoek doen en afbakenen wat goed en slecht is tezamen met de gemeenschap en eventueel partners.
- Alvorens beslissingen te nemen eerst te overleggen en toestemming te vragen aan de gemeenschap.
- Goed te communiceren naar de overheid, partners en andere dorpen in Zuid-Suriname.
- Investeringsaanpak te trekken voor het dorp en ondernemerschap stimuleren om de gemeenschap vooruit te brengen. Hierbij horen het instellen van een dorpsontwikkelingsfonds en identificeren van potentiële donoren.

### **Pilaar 2: Bescherming**

We willen het bos van Zuid-Suriname beschermen voor het leven van alle Surinamers en datgene waar het leven van afhankelijk is. Dat betekent dat het bos zijn kracht en integriteit moet behouden, en in stand wordt gehouden om:

- Te voorzien in zuurstof/lucht, medicinale planten, dieren, bodem/grond, rivieren en kreken, voeding, kostgronden, houtsoorten, en genetische hulpbronnen.
- De instandhouding van het leefsysteem en van de cultuur, inclusief sjamanisme en traditionele kennis.
- Het tegengaan van klimaatsverandering.
- De gezondheid van de mens en de leefomgeving veilig te stellen door het tegenhouden van schadelijke invloeden van buitenaf zoals goudwinning, commerciële houtkap, wegaanleg vanuit grote steden.
- Identificatie en vastleggen van kennis over planten, met name het identificeren en vastleggen ten behoeve van de nationale collectie.
- Te voorzien in de semi-nomadische leefwijze van de Trio en Wayana gemeenschappen van Zuid-Suriname.
- Het behouden van Suriname's watervoorraden waarvan 63% afkomstig is van Zuid-Suriname.

Bosbescherming is een gecombineerde taak van de Trio en Wayana gemeenschappen, de overheid, en de niet-gouvernementele organisaties. De inheemse rangers (Indigenous Park Guards; IPG), reeds actief in Zuid-Suriname, zullen worden ingezet om het bos te monitoren in samenwerking met andere organisaties.

Er zal goede afstemming zijn tussen de partijen en beslissingen over bescherming worden gezamenlijk genomen waarbij de culturele waarden en normen van verschillende partijen gerespecteerd worden. Er zal een systeem worden ingesteld om periodiek te evalueren en het surveillance systeem steeds te verbeteren.

### **Pilaar 3: Balansbehoud**

De balans tussen bosbescherming en gebruik/ontwikkeling wordt behouden door het vaststellen van een evenwichtige strategie die ook bijdraagt aan de totale balans in Zuid-Suriname. Balans wordt primair behouden door maatregelen te nemen op dorpsniveau: balanceren van het intern sociaal systeem en het balanceren van de (potentiële) invloeden van buitenaf.

#### *Balans houden in een dorp*

- Elk dorp maakt een dorpsontwikkelingsplan (Annex)
- Elk dorp heeft een aantal keren per jaar overleg met de overige dorpen van Zuid-Suriname om te praten over haar ontwikkelingsplan.
- Elk dorp zorgt voor een organisatie in het dorp om ontwikkeling te stimuleren.
- Elk dorp zorgt voor cultuurbehoud bv. overdracht van taal en traditionele kennis.
- Elk dorp zet zich in voor de educatie van haar jongeren.
- Elk dorp legt regels vast die de balans tussen bosbescherming en gebruik/ontwikkeling bevorderen. De traditionele regels en regels voor het commercieel gebruik van het bos door de gemeenschappen zelf zijn hier een onderdeel van.
- Elk dorp zoekt naar mogelijkheden van duurzame werkgelegenheid.
- Elk dorp zorgt voor een systeem voor de eerlijke verdeling van inkomsten waar de gehele gemeenschap van op de hoogte wordt gehouden.
- Elk dorp kiest partners voor het ondersteunen en zoeken naar fondsen om de continuïteit van de bescherming van het bos en duurzame werkgelegenheid van de gemeenschap te garanderen.

#### *Balans houden van het dorp bij invloeden van buitenaf*

- Elk dorp bewaakt de bomen en het water zodat er geen vervuiling optreedt en het bos krachtig blijft.
- Elk dorp bewaakt de gezondheid van de mensen tegen schadelijke invloeden van buitenaf.

- Elk dorp bewaakt zelfstandig sportieve activiteiten die hij goed- of afkeurt zoals de activiteit van sportvissen en jagen.
- Elk dorp verbiedt goudwinning en houtkap activiteiten van buitenstaanders.
- Elk dorp laat eerst een studie doen (sociale en milieu) naar de effecten van de ontwikkelingsactiviteiten die grote invloed hebben op de gemeenschap bijv. het aanleggen van een weg.

#### **Pilaar 4: Duurzame Ontwikkeling**

Bosbescherming gaat gepaard met de ontwikkeling en het welzijn van de mensen die wonen in Zuid-Suriname. Concrete voorstellen voor het creëren van inkomsten en werkgelegenheid voor de mensen wonende in Zuid-Suriname zijn:

- Verkoop verwerkte peper door het opzetten van een peperfabriek.
- Verkoop Braziliaanse noten door het opzetten van een notenfabriek.
- Uitbreiden van het systeem van surveillance door versterken van de Inheemse Park Rangers (IPG), onder leiding van het traditioneel gezag en in samenwerking met gewapende machten zoals politie, jachtopziensers en controleurs van de ordening goud sector.
- Opzetten van eco-tourisme resorts.
- Verkoop van landbouwproducten o.a. vruchten.
- Verkoop van veeteeltproducten o.a. pluimvee, honing.
- Verkoop van water.
- Verkoop van arts en crafts.

Uitgangspunten voor het kunnen ontwikkelen van deze initiatieven zijn:

- De gezondheid en veiligheid van de mensen moet gegarandeerd zijn. Westerse gezondheidszorg is aanwezig en traditionele kennis wordt levend gehouden.
- De nutsvoorzieningen zijn aanwezig zoals elektriciteitsvoorziening, watervoorziening en telefoon/internet
- Transportmogelijkheden zijn aanwezig voor de afzet van producten.
- Educatiemogelijkheden voor de mensen in Zuid-Suriname zijn aanwezig.
- Zoveel als mogelijk in eigen beheer initiatieven ontwikkelen, waardoor training en begeleiding belangrijk zijn.

### Pilaar 5: Financiën

Allen die samenwerken zijn verantwoordelijk voor aanvragen van financiën en het goed uitvoeren van gefinancierde projecten. Een ieder heeft een rol in het aanvragen van financiën. Deze lijst is een verloopige lijst en kan op een later tijdstip aangevuld worden.

1. Project idee: Degenen die het project idee naar voren brengen bv. de gemeenschappen, herbarium.
2. Project schrijver: Degene die het project schrijft bv. Esav, herbarium, Attune, CI, WWF, OIS, Bureau VIDS, ACT.
3. Project bemiddelaar: Degene die het project aanbiedt aan donoren en kijkt als zij geïnteresseerd zijn bv. CI
4. Project donor: Degene die het project financiert bv. WWF, UNDP small grants program.
5. Project uitvoerder/begeleider: Degene die het project uitvoert en begeleidt in het dorp/plaats bv. Herbarium ESAV, ACT.

De samenwerkende organisaties zien verschillende mogelijkheden voor het financieren van de bescherming van Zuid-Suriname, zoals: 1) het aanvragen van staatsmiddelen, 2) REDD+, 3) waterverkoop en 4) lokale donoren (bedrijven).

Er zal een samenwerkingsfonds worden ingesteld dat zich zal inzetten om fondsen te werven. De projecten die in aanmerking komen voor fondsen zijn in algemeen belang en vanuit de gemeenschappen aangevraagd. Alle projecten die worden aangevraagd hebben te maken met de bescherming en ontwikkeling van Zuid-Suriname. In het fonds zullen verschillende rollen worden ingevuld. De samenwerking voor fondsvorming houdt in dat we verder communiceren en ons organiseren (herstart van Stichting Tareno ma Wajanaton – aKoronmato TALAWA).

## **IPONOKTO IKURUNMATO, ITU, TUNA WITOTO SOIRE SURINAM WENJE: Etakere wetakoronmato ipimetipin Soire Surinam ipinmato**

### **Wapono omi**

Ma lanti, Tareno, Wayana ton ja ma akoronmanaton mare tipunese ijane Soire Surinam iturunmatofe itu, tuna ikurunmaseta.

- Sekken nai Tareno ma Wayana ton kiwekto kon tinontae re ijane mereme namoror kure reken itu tiree ijane atitome namoro aeneme itu janme ipatakon wenje.
- Ma menjare namoror ipata terema ne ke, tere nai itu iheren ma san ton koutu pekenton namoro soire ja to niten.
- Ma namoro tinono apëise mërëme irë kapota ninmëjan mërëme ipatakon Soire Suriname weiwararë. Monome nejanken ikërënmato irëme penankiri nikurunmanto seken aeneme tiwehto kon ipinman.
- Tarënoton wajana ton mare arukuton namoro nai Soire Surinam weinjanton seken Paramaribop onton namoro 12 nunnë ponarën tiwëturëë ëija namoro. Tiwëturëë Soire weinje ikurunmatopë. Seken tinetëkon tiwehtokompë tiwëturëë antinaun tiwehtokompë.
- Tarëno Trio ton ma Wajana ton marë namoro kinëtururu nono ikurunmatopë irë ipono neto lantija 6 risenpë 2014 mao wëturuto kënei.

Wëturuto kënei ëtakëzë orokome wehtopë itu ipinmatopë kure aeneme wetome Soire Suriname weinje Surinam ikurunmatome.

Ëtakërë orokome wehto epo nai ëija wëinpato ëija wëturuto ëija kënehtë kon ritome. Kure etato seken tërëmarë nai ëija wëtakoron mahto ma seken itu ikurun mahto Soire Surinam weinje. Irëme nai kure wëturuto ëija kinëhtëkon kure tiritome.

Irënai wapono Soire ikurunmato irënai 5 me Itunuton irënai entume wehto kiwehtotaerëi wehtome Ikurunmato ëisaporo iwehtome ipimetihpin tijahpëke wehto ma irepepisi karakuri.

### **Itunu ipiteto entume kiwehtotaeri wehto 1**

Kuranoton senai tētume kure ainja ipata ikurun matome ainjaja kurano pata akenatēne kure timoiti imoine. Kure timoiti eponan kure eturukemarē.

Tērēnai kurano pata entume teesen:

- Tinehtë rīne itu ikurunmatopē Soire weinje ma lantija tinehtëiponone.
- Kure ipunēnepitē seken imene kane marē ano kure ipunēne timoititonmarē ano kure ano kureta katoke.
- Wapopitē ehtēto nejan irēnpēpēē iponoto nejan irēnpēpēē pata pontomoja iponotome.
- Kure Lantija wēturuto seken tiwērēn pata ponton Soire Suirnam weinjanton.
- Pata ijpapēpē wēturuto irē nai pata akoronmatopē. Ipunēhtome anpēē kara kuri en tu epitome.

### **Itunu ipitēto 2: Ikurunmato**

Soire weinje itu ipīnmase kīmūnjamo aktao irēnai kure Surinam pontomoja. Irētao nai aeneme kirīnekon:

- Ma irētao kurano pake itutaon epī mēparēton apun ipēriton ērepaton tīpite weweton nono toun tījanosenton.
- Aeneme wehto kiwehtotaeri itu epi iwarēto kiwehtoponpē ēwarē wehto.
- Tiwērēken nono iwehto tiwērēken irantato iwehto.
- Ma kure aeneme iwehto ikurunmato koutu pēkēnpēē ēēmaritopēē wewe akēnetonpēē.
- Seken ēiwarē wehto apētopē seken ēiwarē irīpa ta iwehto tiwērēn pata pon tomoja.
- Ma seken Soire weinjanton Tarēno ma Wajana namo nai ajarēna tētēkehton.
- Seken tuna ikurunmatopē Soire Surinam weinjanton irēpo nai 63 purusen irēpo iweike tuna.

Itu ipinmaneme nai Tarënoton Wajanton mare akoron manekon nai Lanti orokanisasi ton. Tarënoton itu ikurun maneton namoro Soire Surinam ikurunmatan namoro.

Kure manoro nêturutan eija ma kure namo tînektë rîtan. Itu ikurunmato imoito taerë namoro nikurunmaton.

### **Itunu ipitëto 3: Eisaporo iwehto apëhtome**

Itu ikurunmato ma itu apëhto itataunkaken. Inakësewa wewe tîpinerëken nêtakëjan wewe iwaë ahtaë nepe kaponsa tîmoitirija tërepa.

#### *Ëisaporo iwehto patapo pata injanopi rîjan*

- Pata ijapëpë nêturujan ëija. Ma seken patapon ton nêturujan ëija. Tinehtëkon rîjan ëisaporo pata ijapëpë.
- Ma pata ponai orokani sasise tipa ta akoronmatome.
- Ma pata pon nai tîkutu rutaerë tiweise tîjomitaerë tiweise penatonpëtaerë tiweise.
- Seken namoro murehtiton enpatopë nipunëjan.
- Seken imoito marë irë patapo itu ipinmatopë pata tijakpëke iwehtopë.
- Seken Tarëno ton inmoi seken Tijarëne rëken itu apëhtopë.
- Pata nai ipimetipinse orokome wehto.
- Irëpata nai aeren tae pata ijapë ajakase wîtototon iwarë.
- Irëpata nai neratën tokoronmane kara kuri entu itu ikurunmatome ma ipi metipin orokome wehto.

#### *Esaporo iwehto patapë tiwërën iwehtopë*

- Irë pata nai itu ikuruman tuna ituruma ekërënmae iwehtome.
- Irë pata nai aeneme wehto ikurumna wîtoto ton ësenë esewa iwehtome.
- Ire pata nai emami nai wa tuna kaon ton pe ma piipo ton pe.
- Ire pata nai koutu pe weine seta ire pata po tiweren pee to mo ja.

- Ire pata wapo pite weturu jan eija. Ipunetome eija, ma namoro mare sameken kure kaewa uimenekan pite to.

#### **Itunu ipiteto 4. Ipimetipin pata akoronmato**

Itu ikurunmato nai pata akoronman Soire Surinam po sekken oroko wekto ekaranman witoto moja Soire Surinam wenjantomo:

- Namoro nai pëpel faprik ri se lipatakonpo.
- Ma tuha ifabriek ri se mare to namoro tipata po.
- Sehken itu sikoutu ikarite se namoro eikare tinono kon po etakere mare namoro tiwetakoron mase sikoutu ke koutu imenekane ke.
- Sehken namoro tirise turakanen pe wehto.
- Sehken tena sen ton epekafoto me.
- Sehken nai tarimikaen ton arimihane namoro kurairu ma wane.
- Tuna epekafoto.
- Tika sen ton epekafoto mare.

Ma sere pe ontwikkelen iwekto ripon:

- Sehken aeneme ma ikurunmato kure nirijan, pananakiri epi ma. Itu taon epi mare apeise namoro.
- Sehken namoro tituri se, kurano tuna, ma terepon ma mano ape internet.
- Namoro tinepekafoton areto se namoro.
- Sehken ipakoro kon se namoro Soire Surinam wenje.
- Sehken namoro eikare pato ikurun mase tiweinpase mare namoro.



### **Itunu ipiteto 5 Karakuripe iponokto**

Amerare eitakere etakoron maketon karakuri se namoro tireenton ritome. Sehken iretao nai inirikon. Ire nai panpira tao.

1. Tireen ipunekto: nere nai ipune ne tireepe, witotope, tenen.
2. Tireen imenuktene: nere nai tireen imenutene, taken, Esav, Herbarium, Attune, CI, WWF, OIS, Bureau VIDS, ACT.
3. Tireen pe eturuke: nere nai tireen ekaramane karakuri entuja taken kure ija aktao CI apon.
4. Tireen karakuri entu: nere nai tireen irepenten tahen WWF, UNDP ma Small Grants Program.
5. Tireen tirine: nere tireen rijan ma pata akoronman Herbarium, Esav, ACT.

Etakere etakoron makekton namoro nenen karakuri pe ma ikurunmato Soire Surinam wenje: lanti ja karakuri epekato ma REDD+ ja tuna epekafoto ma fabriek entutonja.

Ma sehken nai tere pata akoronmato fe tesen pata ijafe pe neturu jan ikurumatofe mare Soire Surinam enje ma sehken mare tere etakere wetakoron mato Ire eka (Stichting Tareno ma Wayanato – akoronmato Talawa).

**Maka eitop itu, tuna kaliponotom pīnaniptokpēk Zuid- Suriname po**  
**Ētakēlē maminutop etipil lo pinaniptehpēk mihjale Zuid- Suriname po**

**Akīmatop**

Lanti, Trio, Wayana omalalē organisaties tom. Kaliponotom, itu, tuna pīnanīhpohe Zuid Suriname po.

- Wayana, Trio ituhtalītōmlē itu ēnawohanēmatalo. Masike man ituh pehnē hemalē. Meham man tepamhe etu pēk masike itu awohanēmala mēneitam.
- Koleman olokohan kom itu pēk lome itu ohanēmetot ipohnēptop koutu pēkkēn kom. Tuna wewe ohanēmetot . Tēwēkemap tēi tēwaptau wēhe.
- Uhpaklē man wayana Trio malē ituhtau ulē eitop tuwalē. Masike te grondenrechten enelai mahelaman tot tīpatakōm pīnanīpīhe akename.
- Wayana trio malē kunētuluēlakele WJT Conferentie Apetina po 6 december 2014 aptau tīlonkom pīnanīp tokpēk kunimilik tot mēlē pampila nekalēnetot lanti ja
- 12 me nunuwē Wayana, Trio aluku malē iwētuto ponīkom tīlonkompēk tala kulon kom sipinanīpjatēu kunka tot.

Ētakēlē kumaminumtei itu pīnanīp tohpēk. Awohanēmala itu eitohme Zuid Suriname po mīhja. Malalē ētakēlē tēmamine kuwap tawēhē ahpela heit hetuwalonumatēi pētuku tuwalē kuweitopkom hehalētu kētutei ētakēlē kētapotomatēi.

Molonab 5 me iloptailēntom

1. Luden-umītīn
2. Cultuur-ulē kuweitop kom
3. Balans- Akalamatap
4. Duurzame ontwikkeling- Eutē apotoma top etīpēmēpīn
5. Financiēn-kalakuliupitop

**Leiderschap en cultuur**

Umītīn malali ulē kuweitop kom. Umītīn ipokan tīpata apētōmane tīpata kulunmane.

- Umītīn uhpak eitopōnpē tok tuwalon tamusitom ētutop tuwalon. Ētēno kom apotōmane uhpak eitopōnpēpēk tuwalon wantē tēweihamo pēk malē.
- Umītīn tīpēk lēken ipohnēphe tapek tīpatalītōm malē ipohnēpne. Tinīpanak matpētōm ēkalēne tīwekītōmoja.
- Malali lanti organisaties tom tuwalonumane tīpata eitohpēk malalē ēloptailontom īkīlēmēnē tīpatau.

- Umítin éti ïlihe aptau tēwetu hem ēutēnokom malē.
- Pētuku tēwetu hem lanti malalē ēutēnokom malē.
- Kalakuli pēk tēwētuhem tīpata apotomatohpiek.

### **Bescherming – Ikukunmatop**

Itu pīnanīpihe kutatēi ēhmelē Surinam pono kome.

- Itu wame eitop ekalēja ēhmele ise kuweikom mohpēman. Tēhamotom lo tuna amahtom tēpihamoimē, tīwē tīwē lēn wewetom malalī kohlehnē.
- Ulē kuweitop kom sipihanīptēi malalē kutuwalonukom malē.
- Iweina top tom ēhkenimatop pēk tēpamhē hē.
- Itu pinwē kutatei uwa me ituh talē tom eitohme.
- Tuwalē eitoptom pēk tēpimahamo ituhtalitom pēk.
- Éitē Wayana Trio malē tēpotomama nomkom ene ja.
- Iloptaile man tuna tīkulun mai he 63% tuna mēmmēk ja Zuid Suriname poinē.

Wayana Trio lanti malalē organisatie mēnēmaninum ja étakēlē lo kulunmatoh pēk. Busiskoutu tom oloko eitop apēhja itu kulunmatoh pēk. Masike oloko eitop apēi tīhwē mēnētujatot étakēlē maminumtop.

### **Balans- Aklammatop**

Ise eitoptompēk lēkēn man einē isela eitoptop pēkēla kutatēi maptau man ipak lēken itu.

- Masike ta hakla me tēu ipēkela kuweitop kom ise kuweitopkom huwa.
- Éhmelē ēute kuptē tēweihamo mēnēh momtan étuke étakele ēutē apētomatohpēk ipohnēptohme.
- Éhmelē ēute huptē tēweihamo tēweitopkom li éninomtala mēneitan peito pihtop epatan tot tēweitoponpikompēk etīpila eitohme.
- Éutē kuptē tēweihamo pētuku tīpeinomkom epapotan sikolopēk.
- Éutē kuptē tīmoihem mīhpē mēneitam.
- Éutē nohom tēmamine mēneitam enatēmēpinpēk
- Tēmaminamo pētuku tīkala kulinkom itan ipok lēken kalakulihpē iweitop kome.

- Ise kuweitopkom pëk lëken kutatëi tëmamine
- Ëutë kuptë tëweihamo kalakuli upija lo itu kulum ma tohme

Ta taklamahem nëtija pëpta ëutë poinë imëkitpëtom oloko ëpatau aptau

- Èhmele ëutë kuptë tëweihamo pëtuku tuna kulunatatot.
- Èhmëlë tuwalë ëutë mëneitan uwamela eitop tom pëk tìwëlën poinë kalipono tumëkhe aptau.
- Ëutë kuptë tuwalë mëneitam ënikjam kom apësihan kom pëk
- Èhmëlë ëutë kuptë man koutu pëken kom helanma
- Tìlike eitop ëitop ëutë nëtì ja ëutë aptau tìweka ëutë nëtìja ëutë nokom malë

#### **Duurzame ontwikkeling- Ëutë apëtomatop eti pëmëpìn**

Tala ëutë nokom mamimumtop nëheneja

- Asi ekamtop malalë tala asi fabriek manu nëta puwe
- Utuke fabriek tukukë ekamtohme malalë busisikotu tom kole mënë tìtan.
- Malalë foto ponokom busisikotututum mënë mënëmamiamja foto ponokom busisiko tutom malë basijatom malë.
- Busi sikoutu tom mamimumtom anumhak uhpòlopsik mënëitija malalë ëutë enenatom malë mënemamimumjatot malalë ëtakele foto sikoutu tom malë mënemamimumjatot. Malalë koutu pëkënkòm enenatom. Malëhne mënemamimumjatot.
- Touristompëk tëpimahamo ekamtop
- Malalë unwantanipitpitom ekamtop ipohnëptop
- Wanë tuna ekamtop malalë ëoi ituhtalitom ekamtop
- Tìhamo tom ekamtop malalë ëpi ituhtalitom ekamtop
- Tìhamo tom ekamtop malalë ëpi ituhtalitom ekamtop tìhamo tom ekamtop
- Tala mësinkom meneja ëutë apëtomatop
- Uwame jamephak ipok ëhëwakë lëken meneitan tot

- Hakënë ëpi pakolon aptau man ipok palasisi epit ëpi ituhtali huwa
- Malalë hawemkatop tuna. Walawalam eitop internet tomohpe ëute
- Ètikompalë ekamtop opalan of kanawa ètikompalë alëpotop
- Malalë pëtuku ëutenokom mënëhepatan Zuid Suriname po
- Èpatën mësin kom pëk tuwalonu matën

#### **Kalakuli upitop**

Ètakëlë temaminamo kakakuli upoja hapëm tihem itëtohme. Malalë ëhenetawëla mantot . Èhekatip liken mantot tëmamine mënëtapëtome tot.

1. Ipohneptop tihempëk mënëtuja ëutënokomoja tuwalë iweitopkome
2. Tihem imilikne ipohnëptop ESAV, Herbarium, Attune, CI, WWF, OIS, Bureau VIDS, ACT. Mëham pona pampila alëpone
3. Imilikutpë alëne kalakulikpan komoja ipohnëptop CI tomoja
4. Kalakuli ekalëne ipohnëptop WWF, UNDP Small Grants program
5. Tine apëtomane ëutë tihempëk ipohneptop Herbarium, ESAV . ACT

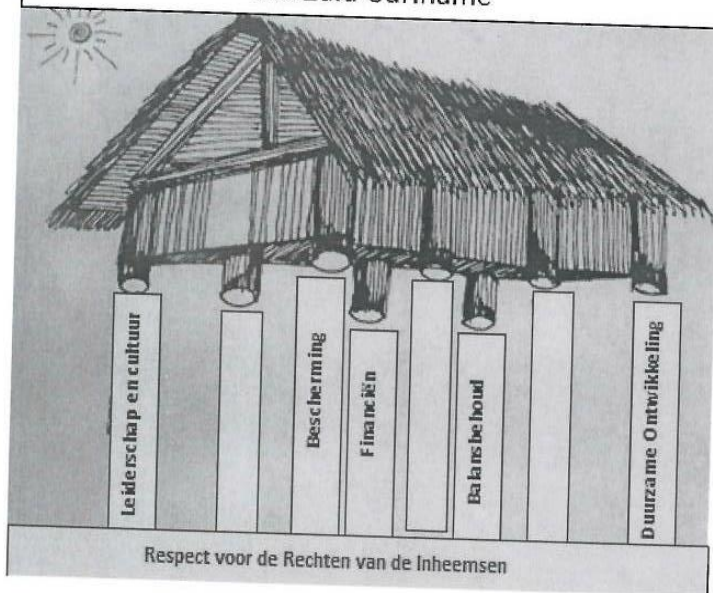
Ètakëlë tëmaminumhamo kalakuli upija Zuid- Suriname ikulunmatohme

1. Lantija menupojatot
2. REDD +
3. Tuna ekamtöhme
4. Kalakuli upohnëtot pepta bedrijf tomoja

Kalakuli man tupihehe kalakuli eni apuwatohme kalakuli mëtë ëutë katop ëhmëlë tihamo malalë ikulumatop ëutë apëtamatop he man Zuid- Suriname po.

Kalakuli eni enenanom man ètakëlë pëkenalila kakakuli enelihtau. Malalë ètakëlë mënëtuja tot. Kakakulipëk Talawa Apuwaimëtöhme.

# Pilaren voor het Nieuwe Paradigma van Bescherming van Zuid-Suriname



Deze verklaring is opgesteld door de participanten van de dialoog in samenwerking met Attune (proces ontwikkelaar en begeleider) en vertaald door de officiële vertalers van de Granmans van de Trio en de Wayana gemeenschappen.

Paramaribo, 5 maart 2015, getekend door:

Apetina

Apetuk-N

Kwamalasamutu

A. A. Susgo



Palumeu

Madena

Tepu

moshesi-Sanaupe

Alalapadu

Jitashé

Kawemhawkan

J. pelenapin

Amatopo

Peppoa  
amatopo

Sipaliwini

Essikio

Conservation International Suriname

J. Goedscholk  
exec. director

World Wildlife Fund Guianas

Laurence Gores  
Suriname country representative  
L. Gores

Schells Eric (samoe) stg kuluwayah

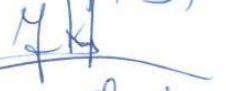


Traag, Dorothy Nationaal Herbarium



Aloema Tokae Josien Suriname (BBS)

OIS/COICA



Dudney Christiaan

E.S.AV het Inleems Platform Chushaanpa



<b>Overzicht Participatie SSCC dialoog 6 feb- 5 maart 2015</b>	
<b>Organisatie</b>	<b>Aantal dagen van participatie</b>
CIS	9
ACT	7
Tropenbos	2
Nationaal Herbarium	9
Probios	6
NRCS/CMO	5
WWF	9
ROGB	6
STS	3
OIS	7
VIDS	4
Cuard	1
Universiteit (ADEK)	1
SBB	4
UNDP	1
Medische Zending	2
Min van ATM	2
SFOB	1
Bureau VSG	1
Kabinet van de President	2
NB/LBB	1
Min van ROGB	2
Min van Juspol	2
Proterra	4
NIMOS	1
ESAV Inheems platform	3
Nederlandse Ambassade	1
Stichting Kuluwayk	2
ABS	1

